

„Skutkům předků svých zahynouti nedají“

Ocenění významu vyprávěcích pramenů severočeské provenience pro studium kolísání klimatu v českých zemích¹

Oldřich Kotyza, Okresní vlastivědné muzeum Litoměřice

Příspěvky z konference Katedry pomocných věd historických a archivního studia FF UK v Praze a Katedry historie PedF UJEP v Ústí nad Labem 9. listopadu 2001 v Ústí nad Labem

(zatím uveřejněno na: www.ujep.cz/ujep/pf/khist; vyjde v r. 2002 i v tištěné podobě)

„Taková jest přirozenost Čech“

Když ke konci druhého desetiletí 12. stol. přistupoval ke psaní kroniky pražský kanovník Kosmas, hned ve druhé kapitole při popisu bájněho příchodu Slovanů do Čech vložil do úst praotce Čecha slova: „*to je ona země, ... podnebím k obývání příjemná*“.² Klimatické podmínky se zajisté zdály Kosmovi příjemné i v jeho době, i když - občas - popisoval i jejich záludnosti.³ Počátkem 14. stol. zvětšil úrodnost krajiny neznámý duchovní, původem snad z českého šlechtického rodu,⁴ zdatný veršotepec, známý jako Dalimil, „*řka: Mámy zemi po své vůli, / budů v nem sde plni stoli, / zvěři, ptákův, ryb, včel dosti, / ot nepřátel dosti tvrdosti*“.⁵ O asi padesát let později Přibík z Radenína řečený Pulkava, doktor svobodných umění a školní mistr od sv. Jiljí, považuje Čechy za božskou krajinu, vycházející z původního jména země - Bohemia: „*a tak podle výkladu od jména Božího se nazývají Bohemany*“.⁶

Jiný učenec této doby, diplomat, výtečný znalec církevního práva a biskup v Bisignanu v Calabrii Jan Marignola, původem Vlach, ve své kronice, sepsané z podnětu císaře Karla IV., pěl - i když v závislosti na Kosmově vypravování - ódu na příjemné české podnebí: „*je to krajina znamenité lahodnosti podnebí s velmi zdravím povětří*“.⁷ Libost a zdravotnost českého povětří si pochvaloval i pražský kanovník a kronikář František Pražský, zvláště při popisu morové nákazy, která počala r. 1348 sužovat celou Evropu, „*avšak svěží a chladný vánek tuto nákazu odvál [z Čech]*“.⁸ I severočeské kraje se zdály některým velmi příjemné, i když proto máme svědectví až pozdější. Tak např. panovník Ferdinand I. dne 11. prosince 1549 stvrdil založení litoměřické latinské koleje, neboť „*pro ušlechtilost položení, z vuole [Litoměřických] a dobrého povětří tu v Litoměřicích obzvlášť přínáležitá bude*“.⁹

Ovšem řadě cizozemců se klima Čech nelíbilo a bylo pro ně nepříjemné. Nedlouho poté, co oslavil libé české povětří Jan Marignola, navštívil Čechy nerudný francouzský dvorský veršotepec Eustache Deschamps.¹⁰ O Václavově království se vyjadřoval hanlivě a snad nejtvrději v básni „Taková je přirozenost Čech“: „*Vši, blechy, prasata, / taková je přirozenost Čech, / chléb, solené ryby a zima*“.¹¹ Básník, který pečlivě sledoval své zdraví, měl od počátku své návštěvy smůlu, neboť, když přejížděl hranice naší země z Říše v únoru či počátkem března 1397, musel se brodit vysokým sněhem a přejíždět přes led, navíc byl

okraden a nato v dubnu v Praze při turnaji málem přišel o oko. Básníkovi nebylo nic po chuti - od hygieny, přes jídlo a ubytování, až po podnebí. Čechy jsou pro něj špinavá země, plná sněhu, chladu i vlhka a v mnoha básních vyjadřuje stesk po mírném klimatu své „sladké“ Francie.¹² Obdobně klimatický ráz naší krajiny cítil i vlašský humanista Eneas Silvius Piccolomini (pozdější papež Pius II.), který do Čech zavítal v létě 1451.¹³ Poznatky z cesty zahrnul i do své Kroniky české - Čechy jsou pro něj krajina sice úrodná na obilí, „ovšem studené to království“.¹⁴ Z pozice Vlacha, uvyklého na teplo, je to pochopitelné, ale daleko překvapující je postoj „cestujícího“ německého studenta Johanna Butzbacha, rodáka z Miltenberku na Mohanu a později (od r. 1501) mnicha v Laachu. Butzbach r. 1490 navštívil Čechy a pobyl zde do r. 1497. Naše zem pro něj byla „království velmi studené“.¹⁵

České země byly opravdu tradičně ve středověku - snad i s ohledem na antickou tradici - zařazovány mezi země s chladným a drsným klimatem. Čechům se to sice nezdálo, ovšem většině cizozemců ano, i když právě druhá polovina 15. stol. náležela k těm teplejším v porovnání s dneškem.¹⁶ A o tom, jak vnímali podnebí, resp. počasí se svými rozmary severočeští kronikáři, budou následující kapitoly.

První severočeští dějepisci

V předhusitském období zprávy z vyprávěcích pramenů o počasí, jevech příbuzných a na počasí závislých tvoří v historicko-klimatologickém výzkumu téměř 99 % všech relevantních dat.¹⁷ Bohužel většina z nich pochází z Prahy a nejbližšího okolí (i když mnohé se dle kronikářů vztahují na celé Čechy) a událostí v severočeském regionu se dotýkají jen sporadicky. Za nejstarší zprávu o počasí týkající se našeho regionu, resp. o hydrometeorologickém extrému, byla považována stoletá povodeň ze září 1118. Je sice nanejvýš pravděpodobné, že se dotkla i severočeského Polabí, ovšem jednoznačný důkaz o tom nemáme. Prvotním je totiž vyprávění Kosmovo, které se týká Prahy.¹⁸ Vytesaná značka na děčínské skále, dnes téměř nečitelná, označující dosaženou úroveň povodně v r. 1118 (je dokonce nejvýše ze zde zaznamenaných povodní, muselo by jít o tzv. tisíciletou vodu!), byla vytesána až v novější době a může být poplatná romantickým představám badatelů 19. stol. Nelze sice vyloučit, že šlo jen o přetesaání původní značky, ovšem jistoty v tom není.¹⁹ Tu jde ovšem o pramen epigrafický a nikoliv vyprávěcí. S největší pravděpodobností šlo o velkou „sérii“ povodní, které zasáhly část středoevropského prostoru. Máme ji potvrzenou - kromě Vltavy - i na Labi v Durynsku a na Dunaji v Melku.²⁰

Za nejstarší věrohodný záznam o počasí z našeho regionu lze považovat popis bitvy u Chlumce z 18. února 1126 „Prvními pokračovateli Kosmovými“, kdy napadlo množství sněhu a díky třesutému mrazu zemřelo mnoho raněných, což potvrzují i říšský kronikář Ota z Friesinku a Anály z Hildesheimu, kteří k tomu dodávají, že tehdejší Lotharovo vojsko zabloudilo v kruté sněhové vánici.²¹ Stejně sporadické jsou i další záznamy neseveročeských kronikářů - např. o odolání náporu ledů mostu v Roudnici nad Labem při únorové povodni 1342²² či o deštivém podzimu při obléhání Žatce 1421²³ nebo o vedru při bitvě u Ústí nad Labem 16. června 1426²⁴ atd.

Je velmi zajímavé, že v severočeské oblasti, kde byla od 11. stol. vystavěna řada církevních center²⁵ - např. litoměřická kapitula se školou (dovšedčena 1318),²⁶ kláštery v Doksanech, Oseku, Teplicích, křížovníků a mendikantských řádů ve městech apod., nemáme pro předhusitské období zachovány žádné narativní prameny. Jedinými zdroji severočeské

provenience, které nám poskytují alespoň nějakou informaci použitelnou k rekonstrukci klimatu, jsou zlomky účetních rejstříků - příjmů a vydání roudnického augustiniánského kláštera z l. 1374-1377²⁷ a běžných vydání doksanského kláštera ze srpna 1393.²⁸ Bohužel údaje jsou tak torzovité, že z nich nelze sestavit pravidelnou řadu relevantních zpráv, tak jako např. z pozdějších lounských účetních knih z l. 1450-1632.²⁹ Určitou výpovědní hodnotu mají - i když i tady omezenou - údaje z duchcovského nekrologia, zachované v rukopise dominikána Konráda z Litoměřic.³⁰ Zvláště záznamy o úmrtí řádových sester mezi 23. červencem a 23. srpnem 1380 jsou na tehdejší poměry až neslýchaně rozsáhlé a lze souhlasit s I. Hlaváčkem, že tu jde o morovou epidemii.³¹ O tom, že počasí (zvláště vlhčí a teplejší) napomáhá šíření nákazy, není třeba pochybovat.³² Stěží lze však tyto prameny zařadit mezi díla vyprávěcí povahy.

Ovšem přece jenom se po r. 1400 dějepisná díla, i když ve skromnějším počtu, objevují i v severozápadních Čechách, což bylo patrně dáno dramatickými husitskými válkami.³³ Ještě v roce 1972 ve svém rozboru a soupisu vyprávěcích pramenů uváděl Jan Smetana v období před r. 1500 jen deperditní spisek o korunovaci Ladislava Pohrobka r. 1453 (dle Pešiny „Tractatus de coronatione Ladislai“) litoměřického probošta Jana Papouška ze Soběslavi (v proboštské funkci asi od 1453 do 1455, kdy zemřel), přítele Eneáše Sylvia; a Nožířovu zprávu o utopení husitů v Labi u Litoměřic.³⁴ Papouškův spis znal ještě Tomáš Pěšina a jej zmiňuje i Jan Beckovský jako jeden z pramenů své „Poselkyně starých příběhů českých“.³⁵ O počasí však v tomto spisku asi nebylo nic.

Zmínili jsme, že v Litoměřicích bylo před r. 1500 sepsáno ještě jedno dílo, uváděné J. Smetanou. Původně bylo chováno v litoměřickém kostele, jeho obsah známe až z pozdějšího opisu, zařazeného do letopisu měšťana Jana Nožíře (o něm viz níže). Tímto spiskem je „Historie žalostivá“ o utopení příznivců husitů v Labi u Litoměřic r. 1420 (Nožíř má mylně 1418).³⁶ Ovšem ani Nožíř již neznal archetyp a použil - stejně jako Daniel Adam z Veleslavína - jeho opis z počátku 16. stol. Ten asi vyvezl neznámý litoměřický měšťan po r. 1620 za hranice země, kde se snad stal jedním z pramenů Komenským redigovaného díla, známého pod názvem „Historia persecutorum“.³⁷ O počasí však spisek nepřináší žádný údaj.

Z Litoměřic však pochází jiný, v nedávné době objevený a z našeho hlediska daleko sdílnější letopis Jana Gaudencia. J. Smetana jej neznal, což je ale pochopitelné, neboť informace o něm byla publikována až v době uzavření Smetanova soupisu.³⁸ Kališnický kněz Jan Gaudencius (před 1390 [r. 1408 vysvěcen na kněze] - kolem 1450) si svá historická vyprávění připisoval k bibli, kterou si dal napsat r. 1418 písařem Františkem ze Všerub. Bible je dnes chována v oseké klášterní knihovně. Pro naše téma byl daleko sdílnější. Od r. 1431 do 1434 tento vzdělaný kněz popsal rány, jež stihly Čechy, mj. povodně, hladomor, drahotu, sucho 1432, deště 1433, válku, lipanskou bitvu atd. s tím, že tehdy za kruté zimy působil již třetím rokem v Litoměřicích.³⁹ Ediční zpracování této velmi důležité kroniky, která vyvrací i pochybnosti některých historiků o hladomoru v těchto letech (zvláště Jaroslava Čechury),⁴⁰ se podle nejnovějších informací připravuje.

K úředním zápisům litoměřické právní knihy ze 14. stol. jsou připsány na dvou přivázaných fóliích kromě opisů částí z nejstarší pamětní knihy z počátku 16. stol. (o nichž bude níže řeč) ještě dva zápisy, týkající se období před r. 1500. První s titulem „Pobití v Oustí léta 1426“ má jen stručné údaje o lidských obětech při této bitvě,⁴¹ ovšem druhý zápis „Most první u Litoměřic léta 1452“ se zmiňuje nejen o stavbě mostu téhož roku (dodělán na sv. Havla), ale i o tom, že „*týž most vzala jest zase voda po půldruhým létě dvou nedělí*“, tj. někdy počátkem r. 1454.⁴² Zápis dobře koresponduje s listinou krále Ladislava Pohrobka z 6. ledna 1454, který

dal Litoměřickým privilegium o vybírání cla na mostě, „aby ten most s naší [královskou] pomocí mohli zachovat, jenž pro věčný roztok vod a povodněmi rozvíklání častého opravování potřebuje“.⁴³ Zdá se tudíž, že v případě konkrétního zápisu z r. 1452 jde o opis z nějakého nedochovaného pamětního zápisu, snad obsaženého jako jednotlivina v nezachované pamětní knize. V případě popisu z r. 1426 jsme však na pochybách, zda tu nejde o opis z mladšího pramene (počet je značně nadnesen - uvádí na sto tisíc padlých!).

Další narativní díla, resp. zprávy dějepisného charakteru nacházíme i jinde.⁴⁴ V Chomutově pamětní zápis v městské knize k r. 1468 upozorňuje, že impulsem k založení této knihy byl požár v témže roce.⁴⁵ Jakýsi náznak kronikářského centra před r. 1500 nalézáme v Ústí nad Labem. V zápisu o založení městské Knihy soudní a pamětní je zmiňováno zničení města za husitských válek a totéž i v rejstříku záduší ústeckého kostela P. Marie, vedených od r. 1437.⁴⁶ Další stopu po dnes nezvěstném středověkém narativním díle (dílech?) objevujeme ve velkém eposu (kronice ve verších) o tomto městě předbělhorského učence Johanna Augustina Tichtenbauma,⁴⁷ který do své čtvrté knihy vtělil vyprávění o bitvě u Ústí r. 1426. Při psaní se opíral o známou hrdinskou píseň „Slušit Čechuom spomínati“ a snad i o další pamětní zápis, který mohl být uložen v místním kostele,⁴⁸ v tom však jistoty není. Zatímco Tichtenbaum v líčení bitvy r. 1426 o počasí neříká nic (neuvádí ani shora zmíněné horko při tomto střetu), tak počátek páté knihy je daleko zajímavější. Zde totiž popisuje událost, která ve svých důsledcích vyvolala panickou hrůzu po Čechách - strašnou povodeň 22. července 1432. Tehdy měl vodní živel dosahovat až do poloviny ústeckého rynku.⁴⁹ Tichtenbaumův popis této povodně je tak přesný, že si údaje stěží mohl vymyslet. Přitom tyto podrobnosti neznáme z jiného pramene.⁵⁰ Naskytá se podezření, že Tichtenbaum vycházel z nějakého pamětního deperditního zápisu, vzniklého nedlouho po události (o Tichtenbaumovi se ještě níže zmíníme).

Jiný, dosud málo známý pramen, sepsaný nepochybně v Lounech, se nám sice opět v archetypu nedochoval, ale alespoň jeho obsah známe ze šťastně nalezeného reliktu rejstříku deperditní - snad děkanské - lounské knihy, jejíž poslední redakce byla ukončena v 18. stol.⁵¹ Zde se podle rejstříku nacházely kronikářské zprávy od r. 652 (sic!) do první třetiny 18. stol. (poslední zápis - alespoň dle rejstříku - byl učiněn r. 1738). Zatímco zprávy od r. 652 do počátku 15. stol. jsou nesporně výtahy z kroniky Václava Hájka z Libočan, doplněné některými údaji z lounských listin, pak pasáže od r. 1420 jsou až podezřele sdílné a konkrétní, tzn. s mnoha odjinud neznámými - převážně místními - reáliemi. Nejstarší zpráva o počasí, příp. jevech příbuzných a na počasí závislých, zmiňuje povodeň na Ohři r. 1464 a velké mrazy a hojně sněhu r. 1486, další o podobných jevech ze 16. a 17. stol. Obdobně museli existovat před r. 1500 kroniky či kratší pamětní záznamy v Žatci, na což může poukazovat množství zpráv, které zahrnul do svého Kalendáře historického Daniel Adam z Veleslavína.⁵²

Věk múzy dějepisectví Klió

Podle předpovědi hvězdářů a učenců z řad církve měl magický rok 1500 přinést konec Světa a příchod Antikrista.⁵³ Konec pomíjivého bytí se ani v tomto roce - ani v dalších předpovídaných letech - nekonal. Zato však nové století přineslo nový svěží vítr, což se přirozeně odrazilo nejen v kvantitativním nárůstu vyprávěcích pramenů, ale i v různorodosti jejich pisatelů. Tento fenomén byl již mnohokrát a podrobně popsán a je studován z mnoha pohledů,⁵⁴ takže se o něm zmíníme jen stručně. Nepochybně k těmto „změnám“ napomohla

husitská revoluce, resp. sebeuvědomění měst a jejich vstup mezi stavovskou obec a vůbec celková společensko-ekonomická atmosféra konce 15. a v 16. stol.⁵⁵

Hlavní moment, který ovlivnil zájem o dějepisectví, lze patrně spatřovat v tom, že v životním stylu aristokracie i měšťanstva definitivně převládla renesance, prohloubila se humanisticky orientovaná vzdělanost, došlo k rozvoji školství a gramotnosti. Šlechtičtí, ale i měšťanští synkové putovali za vzděláním nejen do Prahy, ale i do dalekých zemí, kde na vyhlášených univerzitách usilovali o dosažení vysokoškolského gradu - např. do Wittenberku, Lipska, Basileje, Vídně, Krakova aj.⁵⁶ Humanismus se v Českých zemích prosadil nejen jako pouhá literární forma, ale také jako nové pojetí života a světa. Jak trefně píše František Kutnar, tak „*na brány lidského myšlení zaklepaly skepse a rozumové poznání a vymáhaly si kritičtější přístup k historické skutečnosti*“.⁵⁷ Historie přestávala být pouhou snůškou znalostí, které byly ve středověkém pojetí pouze pomůckou oficiálně uznávaných věd, ale byla pojímána již jako autonomní disciplína, užitečná sama o sobě. Pro múzu dějepisectví Klió bylo 16. stol. neobyčejně příznivé, neboť i Duch svatý byl označován jako „Historikus nebeský“.⁵⁸ Podle Josefa Polišenského tehdy poprvé v Evropě vzniklo historické povědomí, jež se projevovalo myšlenkou, že se současnost liší od temných století středověku, které ji oddělují od antického ideálu.⁵⁹

V dějepisectví se projevil nejen zájem o sepsání dějin české země a církve či vypracování jakési „celosvětové“ kroniky, ale významně se rozšířil i smysl pro místní dějiny, charakteristický především pro dějiny měst. Nejlépe tento „zlom“ v pojmání historie vystihl vzdělaný kronikář Martin Borek, který v 80. letech 16. stol. pobýval v Děčíně, kde sepsal dílo „*Behmische Chronica...*“, jenž bylo vydáno ve Wittenberku r. 1587.⁶⁰ Ve své kronice v úvodu píše: „*Ačkoli duchovním historiím mají světské dávat přednost a mají od nich být odlišovány..., tak i ještě různé světské historie mají také své místo a samy o sobě mají přispět k věděni... Zvláště jsou nám milé ty historie, ve kterých jsou vyličený a vyprávěny dějiny vlasti nebo míst, ve kterých meškáme*“.⁶¹ K těmto učeným slovům není co dodávat.

Zásadní význam pro šíření vzdělanosti, zrychlení komunikace mezi vědci, rozmach literatury v národním jazyce i pro dějepisectví aj. v době předbělohorské mělo zevšeobecnění vynálezu Johanna Guttenberka - knihtisku; značný rozvoj tiskařského (tzv. černého) řemesla sledujeme ve 2. polovině 16. stol.⁶² Nejlépe význam knihtisku charakterizoval učený pražský židovský kronikář David Gans, který r. 1592 o tomto vynálezu napsal: „*Toto umění má největší význam nejen pro rozšiřování Božské moudrosti a ostatních sedmi věd, ale také pro rozmnožení užitečných znalostí lidského života. Nejrůznější řemeslníci, zlatníci, stavitelé, řezbáři ve dřevě i kamení zveřejňují a rozšiřuje denně tiskem nové, výhodné objevy, které podporují pokrok*“.⁶⁴ Velký význam pro rozvoj dějepisectví nemělo tak vytištění Hájkovy „Kroniky české“ r. 1541, jejíž role přišla až v období pobělohorském, ale historické kalendáře, které byly sepsány pod vlivem podobného díla německého dějepisce Pavla Ebera. Nikoliv latinský Lupáčův, ale česky psaný Veleslavínův „Kalendář historický“, zvláště jeho druhé vydání z r. 1590, jako by nabízelo volné místo na jednotlivých listech k historickému spisování.⁶⁴ Nejspíše proto se nám dochovalo tolik historických spisů na fóliích tohoto kalendáře, ale i na předeští, příp. na přivázaných - původně volných - listech.

Stejný vliv měly na historické spisování, resp. zaznamenávání prošlých událostí, i tiskem vydávané kalendáře s meteorologickými prognózami a hvězdářské efemeridy. Chválu na ně píše ve svých pamětech (známých po názvem „Sarmacie“) Jan Zajíc z Házmburka r. 1553: „... *nebe i země a všichni živlové a všecko téměř stvoření na nás žalují a hněv Pána Boha všemohúcího zjevně a patrně ukazují; jaké spojení těl nebeských, hrozná planet patření*

s zlobivejmi aspekty Slunce a Měsíce, hrozná a častá zatmění a eclipses, komety, totižto hvězdy s vocasy, hromobití a krupobití, větrové a oblakuov padání,⁶⁵ potopy neslejchané etc. O čemž velmi pěkně i potřebně skůro [sic!] každého roku hvězdáři a učení mužové v svých pranostykách světle a patrně oznamují, ale toliko sú u mnohejch za blázny počteni a tak jako někdy při Židech a synech israhelských [sic!] byli svěští proroci v zlehčení a v smích držáni, neboť jistě hněv boží ukazují. Co dím o zemi, tať [sic!] se na mnohých místech třese a stavení požírá, neúrody vydává, hrozné smrady a nakažení, že i ti zeměplazové to čijíce, mrou.“⁶⁶ Jan Zajíc tedy věřil předpovědím těchto učenců „až za hrob“, kdežto jiní, jak si ještě povíme, s nimi dokonce polemizovali.

Pro dobu předbělohorskou striktně neplatí rozdělení písemných pramenů do jednotlivých „ucelených kolonek“, jak je povětšinou známe z období středověkého - prameny narativní, hospodářské, diplomatické atd. (ovšem ani zde, zvláště v mladším období, tak ostrá hranice neexistuje). Rozdíly ve vnitřním členění jsou často velice jemné a nezřetelné. Výsledky dějepisného zájmu nacházíme leckdy obsažené i v úředním materiálu a některé typy písemné tradice vznikají z jakési úřední povinnosti, ba dokonce jako druh agendy určité instituce. K obdobnému stanovisku lze dojít i v případě pramenů soukromé provenience, jako jsou např. paměti, autobiografie, deníky aj. „Jestliže tedy písemná tradice vzniká jak z individuální iniciativy, tak z úřední povinnosti, není možné dosti dobře vést při vymezování látky dělicí čáru mezi materiálem úřední provenience a narativním, ale ani mezi tímto a soukromým“, jak trefně dodává Jan Smetana.⁶⁷

Jak bylo již řečeno, tak vyprávěcí prameny doby předbělohorské navazují na předcházející vývoj, ovšem v daleko vyšší kvalitativní i kvantitativní rovině. Přirozeně existuje řada děl velmi nízké úrovně, ovšem další je převyšují - např. Paměti Mikuláše Dačického z Heslova a jeho předků.⁶⁸ Dokonce se objevují již první náznaky solidního historického díla. Pomineme-li collectanea Marka Bydžovského z Florentina,⁶⁹ hrubou to snůšku dějepisného materiálu, pak jako pilíř ční pětidílná „Historie Rožmberská“ archiváře a bibliotékaře Václava Březana, z níž bohužel známe jen poslední dva díly - o Vilému a Petru Vokovi z Rožmberka.⁷⁰

Zatímco pro období před r. 1500 byl dominantní jazyk latinský, tak po r. 1500 začíná převažovat čeština a němčina, a to v závislosti na jednotlivých etnických oblastech a společenském prostředí. Rovněž tzv. „oficiální kroniky“ ustupují do pozadí a prosazují se především narativní prameny polooficiálního a soukromého charakteru. Většina těchto pramenů byla určena spíše pro vnitřní potřebu a nikoliv k obecnému zveřejnění. V českých zemích vzniká mnoho kronikářských zápisů, pamětí, deníků aj., jejichž autory jsou městští písaři, purkmistři, prostí měšťané, kněží, vojáci, rektori škol, hospodářští úředníci, ale i zástupci nižší a vyšší šlechty.⁷¹ Ty jsou psány buď z úřední povinnosti (knihy pamětní apod.) či pro „věčnou paměť“ svých potomků a následovníků. Těchto pramenů je takové množství, že je nelze dnes plně registrovat, neboť řada z nich zůstává skrytá na přídešních knih, na volných místech kalendářů a efemerid, jsou přivázány k tištěným knihám, a také je nacházíme v opisech v mladších kronikách apod. Z nich je edičně vydána pramalá část a na kritické zpracování ještě čekají. Ale právě tyto prameny jsou pro nás jedním z nejdůležitějších zdrojů dat k rekonstrukci klimatu v 16. - poloviny 17. stol., neboť si pečlivě všimají příhod každodenního života, a to jak událostí radostných, tak i bolestných. Nepřekvapuje, že se ve vyprávění prolínají politické aj. události se škodami mrazem, lijáky, krupobitím, bouřkami, povodněmi, ale také zmiňují nadúrody, neúrody, kolísání cen, počátek sklizně apod. Výběru z nich věnujme následující řádky.

Severočeští kronikáři v dramatické době (16. - 1. polovina 17. století)

Na úvod této další části musíme konstatovat, že z našeho líčení byly vyřazeny deníky se záznamy denního vizuálního pozorování počasí, neboť tvoří vlastní rozsáhlou problematiku, které se zde nemůžeme podrobněji věnovat (výjimku uděláme v případě Roudnice n. L. - viz níže).⁷² Stručně zmiňme jen, že sem náleží žatecký rodák, českobudějovický, ke konci života žatecký městský písař Jan Strialius z Pomnouce, který si zapisoval průběh počasí do svých dvou deníků v letech 1558-1582 (z toho v Žatci od listopadu 1580 téměř do své smrti na mor 2. září 1582),⁷³ dále moravský velmož Karel starší ze Žerotína, který se při své cestě do Francie krátce zastavil 9.-12. října 1591 v Litoměřicích a v Děčíně⁷⁴ a nakonec učený lékař Matyáš Borbonius z Borbenhaimu, zvláště jeho deník (v Partliciově kalendáři) z r. 1622, kde si poznamenával průběh počasí při pobytu v Teplicích a návštěvách Litoměřic.⁷⁵ Nyní se ovšem věnujme ocenění vlastních vyprávěcích pramenů, vzniklých v severních Čechách a majících vztah k historické klimatologii.

V severočeském regionu - až na jednu výjimku (Litoměřice) - nevznikla tak výrazná kronikářská centra, jakými byly Cheb,⁷⁶ České Budějovice⁷⁷ a zvláště Jihlava, kde od 15. stol. se počínala rozvíjet pozoruhodná tradice měšťanských dějepisných děl a do poč. 20. stol. registrujeme na 70 dochovaných nebo alespoň známých kronik.⁷⁸

Mezi nejdůležitější střediska rozvoje předbělohorského kronikářství v severočeském regionu náleží **Litoměřice**. Již byla výše řeč o litoměřickém kronikářství a pamětních zápisech před r. 1500 Jana Gaudencia, Jana Papouška ze Soběslavi a o spisu „Historie žalostivá“. Tyto spisky dokládají, že tu byl již v 15. stol. zájem o historická spisování, značně rozvinutý v století následujícím. Důvody tohoto rozvoje nejsou známy. Snad to bylo i tím, že město náleželo k důležitým hospodářským, správním, právním a kulturním centrům, kam velice záhy (snad již koncem 15. stol.) počala pronikat renesance a humanismus, projevující se ve velkolepé přestavbě města, ale i ve školství (latinská škola) a vzdělanosti měšťanů a městských úředníků (např. styky měšťanů s wittenberským učencem Filipem Melanchtonem). Do města přicházejí řemeslníci nejen z Čech, ale i z jihošvýcarských italských kantonů, kteří zde zakládají významnou italskou kolonii, jejíž vliv se projevuje zvláště ve stavebnictví. Z těch osob, které v předbělohorské době ve městě působily a zanechaly tu své stopy, zmiňme alespoň stavitele Ambrosia Balli, zvaného dle svého původu Vlach, či Petra Vlacha, české rektory a humanistické vzdělance Václava Rokycanského a Pavla Stránského aj.⁷⁹

Vlastní geneze litoměřických memorabilií 16. věku je velmi složitá a de facto dodnes není uspokojivě vyřešena. Nejlépe se moderním rozbořením k osvětlení této problematiky přiblížil J. Smetana.⁸⁰ Proto se níže budeme opírat o jeho závěry, místy doplněné vlastními postřehy ze studia litoměřických memorabilií.

V Litoměřicích se v 16. stol. počala zásluhou vzdělaných radních písařů měnit úřední pamětní kniha, kam se původně opisovaly listiny, kšafy, zápisy o radách aj., na letopisecké dílo a zároveň i měšťanskou matriku, zatímco kšafy apod. mizí a jsou zapisovány do zvláštních knih, speciálně k tomu určených (knihy kšaftů). Ovšem i letopisecké zápisy byly vedeny asi z úřední povinnosti. Dnes však nejsme schopni spolehlivě určit, kolik v 16. stol. bylo těchto „Kněh pamětních“, neboť lze důvodně předpokládat, že zápisy byly psány na volné listy, které byly teprve dodatečně svázány. Tyto litoměřické „Kněhy pamětní“ byly psány téměř vesměs česky, pouze ojediněle se objevují i latinské zápisy, a to zvláště v prepisech listin a úředních dopisů.

V originále se v celistvosti zachovala pouze jedna z let 1570-1607,⁸¹ ze starších jen patnáct fólií z konce r. 1564 až počátku r. 1570⁸² a zápisy letopiseckého charakteru z let 1426, 1452-1454, resp. 1500-1565 známe jen z opisů. Nejstarší zprávy jsou k dispozici jen ze dvou opisů. Jde jednak o opis či spíše výtah z roku 1643 v druhém vydání Veleslavínova Kalendáře historického, nazvaný „Z kněh pamětních starých“ pro léta 1500-1565⁸³ a dále o opis z 30. let 16. stol., dochovaný v právním rukopise města Litoměřic ze 14. stol. na dvou přivázaných fóliích pro l. 1426, 1452-1454, 1501-1536.⁸⁴ Při vlastní genezi těchto rukopisů se však setkáme s mnohými potížemi, které tu nelze řešit. Pouze zmiňme, že oba opisy mají společný základ - zápisy nezvěstné knihy (knih?) pamětní.⁸⁵

První zápisy do „Kněhy pamětní staré“ učinil r. 1500 městský písař Jan od Hradu a pokračoval v nich r. 1529. Jeho autorství prokazuje i zápis opisovače z r. 1643: „*Až potud paměti z starých kněh litoměřických, od písařův radních, počnouc od Johanna od Hradu a jiných, též služebníků ouředních předních ...*“.⁸⁶ Po písaři Janovi následuje celá škála dalších bezejmenných radních písařů. Jejich identifikace bude možná až po r. 1565 (podle zmíněného torza pamětní knihy) a především v období 1570-1607, pro které je zachován originál litoměřické pamětní knihy. Stylový a rukopisný rozbor i podle jiných pramenů (např. listin, dalších úředních knih) zatím proveden nebyl. Tato otázka ovšem nenáleží k našemu tématu, proto se jí nebudeme zabývat.

Z hlediska rekonstrukce klimatu 16. stol. jsou však litoměřické Knihy pamětní, jak zachované, tak i známé z opisů (resp. výtahů), neocenitelným zdrojem dat. Radní písaři totiž zapisovali vše, co nějak ovlivnilo život města. Proto v knihách nacházíme tolik zpráv nejen o různých stavbách či o stavovských jednáních, ale i o počasí, přírodních katastrofách, úrodách a neúrodách. Zvláštní pozornost je věnována v okolí města pěstované vinné révě, a proto se na mnohých místech setkáváme s podrobným popisem škod na vinicích mrazy, lijáky, krupobitím, ale i brouky, housenkami či ptáky aj. škůdci. Celými zápisy se prolínají i každoroční starosti s dřevěným mostem přes Labe, který bylo nutné před ledem rozebírat a po jeho odchodu znovu stavět. Proto můžeme detailně sledovat i každoroční chod ledu, případně ledové zácpy a povodně, velikost zatopeného území a tím stanovit nejen rozsah škod, ale retrospektivně i průtok a typ povodně apod.⁸⁷ Velmi zajímavé je tu až detailní líčení postupu morové nákazy ve městě r. 1582. Počet zemřelých můžeme sledovat téměř den po dni a písař nás po vyhasnutí této epidemie informuje i o celkových ztrátách na lidských životech.⁸⁸

Za jedno z vrcholných letopiseckých děl, vzniklých v Litoměřicích v závislosti na pamětních knihách (a nejen na nich), lze považovat letopis litoměřického měšťana Jana Nožiče mladšího alias Adamoviče, ukončený autorovou smrtí r. 1601. Obsahuje po jednotlivých rocích rodopisné, resp. matriční zápisy o měšťanech v Litoměřicích a okolí, zprávy o různých událostech a neštěstích, přírodních katastrofách apod., a to jak přímo z města, tak i z různých míst v Čechách. Za nimi Nožič připojil zvláštní kapitoly o svém rodě, opsál z neznámé předlohy zprávu o utopení husitů v Labi v r. 1418 (správně r. 1420 - viz výše). Velice důležitý je oddíl, věnovaný zprávám o litoměřickém mostě a jeho poškození různými povodněmi, někdy se i lišících od zpráv ve výše uvedených úředních pamětních knihách.⁸⁹

Existují však i další memorabilia, která jsou připisována k výtiskům Veleslavínova Kalendáře historického z r. 1590. Opisovač nejstarších zpráv „Z kněh pamětních starých“ znal i Knihu pamětní z l. 1570-1607 a ještě další, dnes nezvěstná memorabilia, z nichž některé zprávy opsál do kalendáře a nazval je „Z jinších pamětních kněh litoměřických“. Z dalších jmenujme přípisky Václava Arkadia Brodského z l. 1584-1631, Jana Heliada z l. 1207-1660,⁹⁰ Jana

Beneše pro l. 1592-1612⁹¹ aj. Jde o nevýznamné stručné letopisecké zápisy s pouze skromnými zprávami ze 16. stol. a 17. stol. o počasí a jevech příbuzných.

Jako posledního kronikáře si představme litoměřického měšťana, písaře a od r. 1626 exulanta v Pirně Václava Martina Nosidla z Keblic (Geblic).⁹² Tento vzdělaný měšťan si připisoval k Veleslavínovu Historickému kalendáři z r. 1590 své postřehy z let 1626-1638, vážící se jednak k Litoměřicím a poté především k událostem v Sasku. Problém je ovšem v tom, že tuto kroniku známe jen z opisů, i když její archetyp, uložený v Thunovské knihovně v Děčíně, se ztratil poměrně nedávno v souvislosti se smutným rozprodejem této knihovny ve 30. letech 20. stol. Dodnes existují tři opisy - výtah J. P. Cerroniho, opis F. M. Pelcla a další ze 17. stol. (opětovně před časem nalezený), připsaný do druhého vydání Veleslavínova Kalendáře historického. Tento rukopis je archetypu nejbližší a snad byl i Pelclovou předlohou.⁹³ Opisy zřejmě nejsou úplné, neboť končí vždy v srpnu a počínají prvním dnem následujícího roku (stěží tehdy Nosidlo nepsal).

Nosidlový paměti jsou důležité nejen pro poznání života exulantů v Sasku a válečných událostí, ale také proto, že si všímají i počasí, a to velmi podrobně. M. Müller, který se v poslední době zabýval Nosidlovými poznámkami o meteorologických jevech, údajů příbuzných či na počasí závislých, dospěl k tomu, že z cca 350 zápisů se 58 týká počasí, tzn. jedna sedmina všech záznamů.⁹⁴ Je tu určitá potíž v tom, že se značná část z nich netýká našeho území, ale sice blízkého, ovšem klimaticky o něco rozdílného Saska. Přesto jeho záznamy jsou při nedostatku zpráv o počasí z období třicetileté války velmi důležité, neboť dávají srovnávací materiál k nemnoha z nich a především líčí průběh - zvláště extrémního - počasí v Krušných horách, především zimních měsíců.

Těchto kronik a drobných letopisů muselo být v Litoměřicích daleko více, jak dokládá nejen výše uvedený opisovač z r. 1643, ale i pozdější kronika litoměřického radního Antona Gottfrieda Schmidta, vzniklá před r. 1760, která má i množství zpráv o počasí ze 16. stol., jež jiné písemnosti neobsahují.⁹⁵ Tedy fond litoměřických narativních děl musel být obrovský.

Litoměřické zprávy o počasí a jevů s ním přímo či nepřímo souvisejících tvoří neopomenutelnou část všech dostupných dat pro rekonstrukci klimatu v 16. a v 1. polovině 17. stol., proto jim byla věnována větší pozornost. Tohoto zvláštního fenoménu si všiml na konci minulého století litoměřický středoškolský profesor Wenzel Katzerowsky, o němž bylo podrobněji referováno na jiném místě,⁹⁶ který tyto zápisy, přeložené do němčiny, v komentované podobě otiskl v několika studiích. Katzerovského dílo - i když jde o drobné tisky - nezůstalo nepovšimnuto klimatologů a do evropského povědomí je uvedl německý badatel Fritz Klemm.⁹⁷ Původních dat použil i ve svém dílku o labských povodních, resp. o vinařství major ve výslužbě a vlastivědný pracovník Edmund Donek⁹⁸ a v souvislosti s pěstováním vinné révy v okolí Litoměřic Johann Haudeck a Miloslav Košťál.⁹⁹ Smutné zůstává, že dodnes z tohoto bohatého pramenného fondu byly edičně vydány jen „Kněhy pamětní staré“ a Nožířova zpráva o utopení husitských přívrženců v Labi a dvě edice se připravují (Jana Gaudencia a Václava Nosidla z Keblic).

Nedaleko Litoměřic se rozprostírá úrodné Podřipsko, kde však nacházíme vyprávěcích pramenů, vzniklých před r. 1650, pramálo.¹⁰⁰ Výjimkou jsou pouze Velvary,¹⁰¹ které však do severozápadních Čech geograficky (ani historicky) nenáleží, a rožmberská, později lobkovická **Roudnice nad Labem**,¹⁰² přirozené centrum kraje pod Řípem. Čím je tento stav způsoben, nevíme, i když tu byla kulturní centra jako kláštery augustiniánský v Roudnici n. L. i premonstrátský v Doksaněch¹⁰³ a kromě roudnického centra Budyně n. O. s velkolepým

zámkem, sídlem Zajíců z Házmburku, všeobecně nakloněným k pěstování vědy (zvláště alchymie) a umění (působil tu např. Bavor Rodovský z Hustířan či Bartoloměj Paprocký z Hlohohol).¹⁰⁴ Přitom se tu jednalo o kraj, kde se kromě obilí a ovoce pěstovala od středověku i klimaticky citlivá vinná réva¹⁰⁵ a řeky Labe a Ohře svými téměř každoročnímu povodněmi ovlivňovaly každodennost zdejších obyvatel. A právě tyto události včetně škod mrazy, škůdci apod. v jiných krajích dávaly podnět k písemnému zápisu. Snad je tato neradostná situace na Podřipsku dána než nezájmem o historická spisování spíše tím, že sídla postihly živelné katastrofy, především požáry - např. Roudnici v r. 1569 a zvláště 8. října 1649, kdy shořela celá jižní fronta náměstí Nového města i s radnicí a částí archivu.¹⁰⁶ Rovněž musíme vzít v úvahu neradostnou situaci klášterů po husitských válkách, kdy prožívaly údobí hospodářského poklesu (zvláště Doksany, které přišly o část svých vsí na úkor města Litoměřic) a byly pod neustálým tlakem protestantského okolí.¹⁰⁷ Rovněž jejich archivy a bibliotéky se po zrušení těchto institucí dodnes dochovaly v žalostných torzech.¹⁰⁸

Přesto se však i zde zachovala některá pozoruhodná drobná dějepisná díla mj. se zápisy o počasí. Ponecháme-li stranou „Sarmacie“ Jana Zajíce z Házmburka z poloviny 16. stol., které nám o průběhu počasí nepřináší nic pozoruhodného,¹⁰⁹ pak daleko zajímavější jsou deníkové poznámky v kalendářích, které jsou deponovány v Roudnické lobkovické knihovně na zámku v Nelahozevsi.¹¹⁰ P. Kopiczka, který se v poslední době těmito deníky intenzivně zabývá, napočítal na 208 svazků zde uložených kalendářů, což tuto sbírku řadí k nejpočetnějším kolekcím literatury tohoto druhu v českých zemích.¹¹¹ Zatímco deníky Lobkoviců - Zdeňka Vojtěcha, Kryštofa a Viléma mladšího¹¹² - jsou pro naše téma nevýznamné (mají jen ojedinělé zprávy o počasí), tak daleko podstatnější tu jsou diaria Matyáše Borbonia z Borbenheimu, o nichž již byla řeč výše, a především lobkovických úředníků.¹¹³ Z dalšího líčení bohužel musíme vyřadit velice zajímavý deník z r. 1616 profesora pražské akademie mistra Jakuba Žabonia z Vyšetína s denními vizuálními pozorováními z ledna, května a června 1616, neboť byl sepsán nepochybně v Praze.¹¹⁴

Zatímco někteří lobkovičtí úředníci (jako např. rentmistr Jan Jiří Trhlík Blanenský z Hotenštejna)¹¹⁵ si zapisovali do kalendářů jen své cesty, vydání za nákup, příp. prodej zboží (Trhlík např. svíček, mýdla, textilního zboží apod.), tak další z nich byli daleko sdílnější a popisovali i děje spojené s počasím. Z nich k nejvýznamnějším náleží přípisky roudnického hejtmána Blažeje Albína z Weisenberku, muže, který prošel pozoruhodnou kariérou. Do služeb Polyxeny z Lobkovic přišel někdy po r. 1600 jako nižší písař, r. 1606 povýšil na písaře důchodního a v r. 1611 na hejtmána roudnického panství. Tento úřad zastával do r. 1625 a „na své kůži“ prožil bouřlivá léta 1618-1621. Kariéru uzavřel r. 1626 v Praze ve funkci hofmistra; umírá v Roudnici n. L. asi r. 1629 či r. 1630.¹¹⁶

Po Blažejí Albínovi se mimo korespondence dochovali i dva deníky, psané v kalendářích na r. 1611 a 1625,¹¹⁷ tedy z počátku a konce hejtmanského období. Pro naše téma je zajímavější deník z r. 1625, kde se nachází i množství zápisů o počasí. Jsou psány neobvyklým způsobem. Zatímco přímá zpráva je jen jedna (o vichřici 20. února 1625),¹¹⁸ tak tištěné hvězdářské předpovědi jsou glosovány Blažejovou zkratkou NB, což znamená latinské „nota bene“, v tomto případě v českém překladu „je tomu tak“ - např. k 27. prosinci 1625 k tištěné předpovědi „Mokro“ je poznamenáno Blažejovou rukou NB,¹¹⁹ tzn. že takový charakter počasí toho dne skutečně vládl. Není to nic neobvyklého, neboť něco obdobného známe např. z deníku Borboniova na r. 1622, kde dokonce polemizoval s tištěnou Partliciovou předpovědí¹²⁰ či z mladšího deníku brandýského děkana Bartoloměje Michala Zelenky k r. 1702.¹²¹ V těchto případech - včetně Blažeje Albína - jde nesporně o zájem pisatele o zaznamenání počasí. U Borbonia a Zelenky je tento zájem vcelku jasný - vědecké poznání

chodu počasí, u Blažeje jsou pohnutky asi jiné. Snad to bylo i stáří, stárnoucí tělo čím dál více pociťovalo i rozmary počasí, a zejména nelze vyloučit interest neúnavného hospodáře, který si uvědomoval, že počasí mnohdy stěžuje jeho aktivity - např. 9. července 1621 píše Polyxeně z Lobkovic o škodách na obilí krupobitím na počátku žní, jakož i na vinicích, později o neúrodě a stoupající drahotě.¹²²

Z jiných roudnických pramenů lze jmenovat např. deníky hejtmana Jindřicha Krumlovského, sice se sporými, ale přesto velmi důležitými zápisy o počasí - např. o povodni na Labi z cca 10. října 1629, která zbořila roudnický „zadní“ dřevěný most.¹²³ A mohly bychom jmenovat další. Zpráv roudnických úředníků o počasí si všiml - a dá se říci, že i na dlouhou dobu naposled! - V. Chaloupecký, který je využil mj. ve své práci o roudnickém mostu.¹²⁴

Dalším významným centrem kronikářství v severozápadních Čechách byly **Louny**. Již shora byla řeč o zachovaném rejstříku deperditní kroniky, který nám přináší řadu informací o počasí od 2. poloviny 15. do počátku 18. stol., bohužel většinou bez denních dat, jen s vrocením. Ze těchto dějepisných děl muselo být v předbělohorských Lounech několik, prokazují nejen náhodné zmínky v knihách soudních svědeckých výpovědí,¹²⁵ ale i letopis z 18. stol. lounského kantora Jana Mojžíše,¹²⁶ který obsahuje kromě údajů čerpaných z níže zmíněné Mikšovicovy kroniky ještě mnoho dalších věrohodných zpráv z 16. stol.,¹²⁷ stejně jako rukopisná kronika Jana Floriána Hammerschmidta.¹²⁸ U Jana Mojžíše je ještě nutno dodat, že při líčení předbělohorských událostí vycházel nejen z Mikšovicovy kroniky, ale i z dalších písemností uložených v tehdejší městské registratuře, mj. - de facto jako první - použil i městské účetní knihy (knihy počtů).¹²⁹

Nejdůležitějším narativním dílem lounské provenience je Mikšovicova kronika, jejíž obsáhlý foliant chová ve svých fondech lounský archiv. Sepsal ji retrospektivně od r. 1490 do r. 1631 lounský měšťan Pavel Mikšovic či Mikšů (Mikeš?). K psaní kroniky přistoupil snad pod vlivem vydání Veleslavínova kalendáře z r. 1590.¹³⁰ Nelze v této stati podrobněji zmiňovat životní osudy tohoto kronikáře, snad jen to, že se narodil v 70. letech 16. stol. a zemřel 10. února 1632. Nejlépe život tohoto zajímavého kronikáře stručně charakterizují slova archiváře Bohumíra Roedla: „za celý svůj život neměl Pavel [Mikšovic] funkci v některém z městských samosprávných sborů a nezastával ani jiný úřad, nevedl zajímavou soudní při, nedostal se, pokud je známo, do šatlavy, a tak vlastně jeho nejvýznamnějším činem bylo sepsání zmíněné kroniky.“¹³¹ Pro nás je důležité, že vlastnil kromě domu i pozemky, hlavně chmelnici a dvě vinice, což vysvětluje i jeho zájem o zaznamenávání počasí.

Mikšovicova kronika se svým členěním, ale i charakterem zpráv nijak neodlišuje od jiných děl. Strukturou připomíná litoměřická memorabilia. Své zápisy píše rok po roku, tak jak se udály, téměř v jednodušném sledu. Do kroniky zahrnuje množství matričních údajů, dále zprávy o stavbách, požárech, krádežích, soudech, popravách, politických událostech, zasedáních městských rad, o svých cestách (zvláště do Prahy a Žatce) apod., tedy téměř vše, co prožil sám a čím žilo tehdejší město. Jako poctivý hospodář citlivě vnímal rozmary počasí, což hojně zahrnul do své kroniky. Pilně se zmiňuje o vichřicích, krupobitích, lijácích, bouřkách, o sněhu a mrazech (včetně jarních a podzimních), suchu a horku, o povodních na Ohři (ale i na Vltavě v Praze!),¹³² živelných pohromách, zemětřeseních, polárních zářích, optických jevech aj. Velmi cenné jsou přesné popisy zasažených oblastí, dosažených úrovní povodní atd. Celým vyprávěním prostupují i záznamy o úrodách a neúrodách obilí, vinné révy, chmelu, zeleniny (dokonce i cukrového melounu a oliv¹³³), zmiňuje ceny obilí, chmele, piva, masa, chleba a jiných potravin. Vše doplňují i lidové moudrosti a pranostiky. Velmi podrobný je u

něj popis některých „morových roků“, zvláště 1598-1599, kdy měla vymřít téměř třetina města. Popis je tak detailní, že můžeme sledovat epidemii od jejích počátků (zavlečena do města ze Žatce), přes jednotlivé její vlny, až po vyhasnutí.¹³⁴ Šíření černé smrti jistě napomáhalo chladnější a vlhčí klima, které po celá devadesátá léta 16. stol. vládlo.

Na věrohodnost a značnou vypovídací hodnotu Mikšovicových zprávy o počasí, jevech příbuzných a na počasí závislých ukázalo jejich porovnání s pragmaticky vedenými zápisy v lounských účetních knihách, kde se nachází množství zpráv tohoto druhu (zámrz řek, vymetání sněhu, stržení mostu povodní, krupobití se škodami, deště, fenologické údaje o počátcích a koncích žní apod.) při rekonstrukci klimatu Loun v letech 1451-1632.¹³⁵ Mnohdy se tyto prameny i velmi zdařile doplňují.

Ač v Lounech existoval značný zájem o historická spisování, tak je s podivem, že zde nevznikly pamětní knihy, podobné litoměřickým. Čím je to dáno, stěží objektivně rozhodnout. Z nejstarších lounských narativních pramenů zbyl jen jediný - Mikšovicova kronika. Svým neocenitelným množstvím údajů, využitelných pro historickou klimatologii, se až nápadně podobá litoměřickým knihám, zvláště množstvím fenologických dat a s tím souvisejících zpráv o počasí. Oproti Litoměřicím však kronika byla psána pouze ze soukromé iniciativy vzdělaného měšťana, odráží geopolitický rozhled běžného příslušníka určité vrstvy, základní světónázorové tendence a v neposlední řadě i příhody obyčejného života Loun v 16. a v první třetině 17. stol.¹³⁶

Nedaleko Loun ležící **Žatec**,¹³⁷ po mnoha staletích pyšnicí se sídlem kraje (o toto postavení, stejně jako Litoměřice, přišel v 19. stol.), měl co do zachování svých písemných pramenů smůlu. Nejen ohnivý kohout, který město několikrát navštívil, ale i nezáměr a barbarství radních v 19. stol., kdy byla část archiválií prodána do sběru starého papíru, byly příčinou tohoto neradostného stavu.¹³⁸ O tom, že i v Žatci byl zájem o historická spisování, svědčí výše uvedené zprávy ze Žatecka, které do Kalendáře historického zařadil Daniel Adam z Veleslavína a do „collectanei“ o životě tří habsburských předbělohorských panovníků profesor pražské akademie Marek Bydžovský z Florentina,¹³⁹ ale také i již zmíněné deníky písaře Jana Strialia z Pomnouce a především opisy anonymních kronik, příp. análů, které se nám shodou šťastných okolností dodnes dochovaly. Vzájemná filiace těchto kronik je značně složitá a dodnes není uspokojivě vyřešená.¹⁴⁰ Nejstarší z redakcí je známa z duchcovského opisu deperditních žateckých análů z let 1527-1609,¹⁴¹ další pochází v nesporně německém překladu s pokračováním do r. 1725 z opisu strahovského knihovníka Konstantina Černého¹⁴² a poslední, nazvaná „Anonymní kronika“, s pokračováním do r. 1815 (rovněž německy) je obsažena v kompilaci z 19. stol.¹⁴³

Neznámý kompilátor „Anonymní kroniky“ v nejstarší pasáži vcelku jistě použil duchcovský opis, na což poukazují nejen téměř doslovné znění zpráv (v německém překladu), ale také shodné mezery v ročních datech (např. 1529-40, 1544-46, 1555-55 apod.). Oproti tomu Černý v přepisu žateckých letopisů užil nejen duchcovského přepisu (či originálu? pamětnice), ale i další prameny. V textu u r. 1587 při popisu vybudování kostela sv. Michala na žateckém předměstí uvádí, že zprávu převzal „ze starého rukopisu žateckého měšťana Václava Volfia“.¹⁴⁴ Městský písař Václav Volfius nebyl nevýznamnou osobou a prožil zajímavou kariéru od úředního služebníka (1574), přes mladšího (1579) a dočasně i staršího písaře (1582), po městského radního (1586).¹⁴⁵ Zatímco Černým zmíněný rukopis Volfiových drobných dějepisných zápisků je dnes nezvěstný, tak se nám po tomto měšťanu dochoval jiný přípis dějepisného charakteru na úvodním listu jedné žatecké soudní knihy. Zde si pro paměť zapsal, že moru r. 1582-1583 podlehl v Žatci sedm univerzitních mistrů.¹⁴⁶

Konstantin Černý ve svém opisu k r. 1611 při popisu průběhu další morové nákazy zmiňuje, že pasáž sestavil na základě práce „mistra Václava Ripy Staňkovického, toho času rektora žatecké školy“.¹⁴⁷ Jde tu o odkaz na Ripův (Řípův?) epos „Mempsimoiria de subitanea clade scholae Zacensis mense Septem[bris] anno 1611 peste grassante, ...“, který vyšel asi v Praze po r. 1611 (v tisku není uvedeno místo a rok vydání).¹⁴⁸ Akademicky vzdělaný učenec Václav Ripa, narozený r. 1579 ve Staňkovicích u Žatce, působil ve funkci rektora proslulé žatecké latinské školy v l. 1609-1611 (zemřel ve Velvarech 26. září 1616).¹⁴⁹ Právě r. 1611 prožil velmi smutné události, kdy díky morové zkáze byla škola téměř úplně rozptýlena. Tyto otřesné zážitky popsal v již zmíněném básnickém opusu. V části „Elegia prima“ píše nejen o průběhu morové nákazy a o významných osobách, které jí podlehl, ale také o událostech, jež jí předcházely - o hrozné povodni na Ohři, následované strašným požárem. Zpráva o vylití oherských vod, i když Ripa neuvádí přesnější dataci, je důležitá, neboť zmíněný extrémní hydrologický jev pro tento vodní tok neznáme z jiného pramene.¹⁵⁰ Povodeň je dosvědčena jen na Labi u Litoměřic k 15. lednu 1611.¹⁵¹ Další Ripovo drobné dílko ve verších dějepisného obsahu „Lucko seu principalis urbis Zacaе, ...“, vytištěné v Praze 1605,¹⁵² je téměř bezcenné, neboť je založeno především na Hájkových fabulacích.

Pro úplnost zmiňme, že v tomto městě existoval před r. 1620 další pramen, který znal ještě koncem 19. stol. W. Katzerowsky.¹⁵³ Jde o děkanskou kroniku, jejíž první pasáže byly sepsány již v 16. stol. (rozhodně nešlo o opis!). Bohužel po této kronice není stopy a je to škoda, neboť tu mohla být i řada údajů o počasí.¹⁵⁴

Žatecká dějepisná díla se zčásti svým charakterem (zvláště redakce nejstarších análů) až podezřele podobají litoměřickým pamětním knihách, takže snad můžeme uvažovat o tom, že tu jde asi o opisy deperditních městských (úředních) memorábilí. Pro naše téma je však důležité, že se nám dochovalo množství zpráv o počasí, převážně o jeho extrémním chodu. Jsou tu - mnohdy velmi podrobně - popsány škody mrazy, krupobitím apod. na obilí, vinné révě a ovoci, ničivé povodně na Ohři, chod ledu, nákazy atd., tedy vše, co tehdy nepříjemně ovlivňovalo život tehdejších obyvatel. Je zajímavé, že zpráv o příznivém počasí, např. o nadúrodách, je zde pramálo. Dobrou shodu vykazaly tyto zprávy při srovnání s obdobnými zápisy z Litoměřic a Loun. Těchto hojných údajů, zvláště z „Anonymní kroniky“ a děkanské kroniky, bez znalosti zmíněných opisů duchcovského a Černého, si všiml W. Katzerowsky a v komentované podobě je i vydal.¹⁵⁵

Mezi další kronikářská centra, kde lze vysledovat i zájem o zapisování - zvláště extrémního - počasí, je Českolipsko, kde se do současnosti dochovalo dílo pekařského mistra Hanse Kriesche z České Lípy a katolického faráře Valentina Frumalda z nedalekého Dobranova.

V **České Lípě**¹⁵⁶ psal počátkem 17. stol. svou kroniku prostý pekařský mistr Hans Kriesche,¹⁵⁷ který se zde narodil r. 1570 v rodině pekaře. Dostalo se mu pouze nižšího vzdělání, vyučil se pekařem u svého otce a po cestě „na zkušenou“ se oženil a usadil v České Lípě. Složil mistrovské zkoušky a otevřel si vlastní živnost. Díky tomu, že byl zběhlý v psaní, byl zvolen pekařským cechem za písaře a přísežného mistra. Mnohokrát cestoval po Čechách, zvláště do Prahy, což se odrazilo i v jeho kronice. Při dramatických událostech r. 1620 musel na tři měsíce narukovat do kontingentu, postaveného litoměřickým krajem, jenž se přidal ke stavovskému vojsku. Po porážce stavovského vojska na Bílé hoře se vrátil do České Lípy. O jeho osudech po roce 1620 pouze víme, že r. 1622 byl donucen přestoupit z luterské víry na katolickou, o čemž nás informuje krátká poznámka v kronice psaná jinou rukou, snad jeho syna. Umírá někdy mezi l. 1622-1626.¹⁵⁸

Počátkem 17. stol. přistoupil pekařský mistr Kriesche k psaní své kroniky. Tento německy psaný spis měl snad původně dva díly, přičemž druhý popisoval události po r. 1621, jak předpokládá díky Kriescheho poznámce v obsahu Ludwig Schlesinger.¹⁵⁹ Ten je však, pokud vůbec existoval, dnes ztracen. Zachovaný svazek počíná všeobecnými poměry v České Lípě, jejími bájnými počátky, zmiňuje oba velké požáry města (1244, 1515) a počínaje r. 1573 podává analistickou formou zprávy pravidelně ke každému roku, a to ve velmi pestré směsi. Na prvním místě stojí přirozeně českolipské události, popisuje i osudy staveb a měšťanů. Jinak si všímá počasí (krupobití, vichřice, povodně na Ploučnici, ale i v Praze!, neúrody, nákazy, kolísání cen apod.), nebeských jevů (polární záře, zatmění slunce a měsíce, halové jevy atd.), zemětřesení; stejně podrobně píše o nehodách, ohních, morech, drahotě, krádežích a vraždách.¹⁶⁰ Jak správně uvádí Ludwig Schlesinger, tak se sice o událostech mnoho nového nedovíme, ale máme představu o tom, co se zrcadlilo v hlavě prostého současníka - pekařského mistra - z celozemských i středoevropských událostí.¹⁶¹ Jako měšťanský kronikář byl Hans Kriesche na kvalitativně dosti nízké úrovni, i když ke konci díla se jeho obzor rozšířil a umění popisu vzrostlo. Přesto ovšem jeho stupeň vzdělání, sociální postavení i rozhled jsou zúženy a často se Kriesche přidržuje jen vnějšího obrazu událostí. Má povědomost a mluví jen o tom, co bylo známo širší vrstvě obyvatel a popisuje pouze to, co vzbudilo její zájem. Bodrý pekařský mistr si nekladal vyšší cíle než uchovat některé události pro paměť potomků a děkujeme mu, že vůbec vládl perem, jak trefně dodává L. Schlesinger.¹⁶² Kronika pekařského mistra však prokazuje, že zájem o zaznamenávání místních dějin byl zastoupen téměř ve všech vrstvách měšťanského obyvatelstva a jejich citlivé vnímání svého okolí, včetně meteorologických jevů, nebylo náhodné.

Díky šťastným okolnostem se nám zachovaly dvě matriky z **Dobranova** z přelomu 16. a 17. století, do kterých zapisoval své postřehy z okolí i z Lužických hor z l. 1567-1614 katolický farář Valentin Frumald.¹⁶³ O osudech faráře do r. 1573 toho mnoho nevíme. Narodil se r. 1547. Z jeho zápisků vyplývá, že po absolvování katolického semináře přichází r. 1573 do České Lípy, kde se stává oltářníkem v kostele sv. Petra a Pavla. Na místo faráře v Dobranově nastoupil asi r. 1585. Díky nedostatku katolických farářů nebyly obsazeny mnohé farnosti na Českolipsku (převažovaly především protestantské, zvláště v České Lípě), proto Frumald musel duchovní služby vykonávat v širokém okolí. O protestantských duchovních - zvláště luterského a kalvínského vyznání - se vyjadřoval dosti hanlivě a nechodil daleko pro ostré slovo. Valentin Frumald umírá někdy po 9. únoru 1614, kdy končí i jeho zápisy.

V obou dobranovských matrikách jsou historické zprávy nepravidelně zařazeny mezi matriční zápisy, a to buď jak se přihodily, či jak dovoloval prostor na listu. Historické údaje zahrnují období 1567-1653, přičemž Frumaldovou rukou jsou psány do r. 1614. Po tomto roce jsou zápisy jeho následovníků jen zlomkovité a neuspořádané. Frumald své dějepisné poznámky psal převážně německy, pouze při komentování svátků a úryvků z bible používá latinu. Počal s nimi asi r. 1585, neboť zde začíná pravidelná řada zpráv. Předtím jde jen o torzo (1567, 1568, 1573). V nepravidelných poznámkách si dobranovský farář všímá neobvyklých úmrtí, zabití bleskem, loupeží, sebevražd, smrtelných nehod, sucha, dešťů, povodní, hojnosti sněhu, lesních kalamit, zemětřesení, poprav, někdy cen zboží. Poměrně široce se rozepisuje o moru. Neopomíná ani vojenské zprávy; uvádí tedy vše neobvyklé, co se vymykalo běžné každodennosti. Znal nejen tištěné letákové noviny, ale také německý překlad kroniky Václava Hájka z Libočan, což vyplývá z poznámky k r. 1595.

Zprávy o počasí a jevech příbuzných jsou však obsaženy jen v l. 1589-1604. Těchto podrobných záznamů si poprvé všiml Amand Paudler, a snad pod vlivem W.

Katzerowského¹⁶⁴ je v doslovném opisu i vydal.¹⁶⁵ Kritickou edici, resp. ediční výtah z obou matrik pořídil v r. 1911 Anton Wiechowsky.¹⁶⁶ Poznámky o počasí vznětlivého faráře Valentina Frumalda jsou pro nás velice důležité již tím, že si nevšímají jen okolí Dobranova, ale komentují i události v blízkých Lužických horách.

V **Ústí nad Labem**¹⁶⁷ podle všeho nevzniklo tolik dějepisných děl jako např. v Litoměřicích a v Lounech, soudě podle jejich dochovalosti, ale jedno z nich, jež přečkalo do dnešních dnů (bohužel jako jediné), je dílem mimořádných kvalit. Je jím básnická epická skladba, resp. kronika ve verších o městě Ústí nad Labem, kterou sepsal v latinské řeči akademicky vzdělaný humanista a ústecký měšťan Johann Augustin Tichtenbaum (užíval též přídomku „a Breitenfels“) a vydal tiskem v Praze r. 1614. Dílo nazval příznačně „Usta ad Albim delinaeta carmine rebusque suis memorabilius illustranta...“.¹⁶⁸ Právem se považuje tento latinský epos za jedno z nejvyspělejších děl severočeské dějepisectví epochy renesance a autor se honosil od r. 1621 titulem „poeta laureatus“.¹⁶⁹

Tichtenbaumova kronika v hexametrech (celkem je jich 2830)¹⁷⁰ obsahuje kromě dedikačních básní autora a jeho přátel i v první až šesté knize líčení osudů města Ústí n. L. od jeho bájných počátků (založených na Hájkových fabulacích) až po svou současnost do r. 1609 (shora již byla řeč o eposu o bitvě u Ústí r. 1426 a povodni r. 1432). V poslední - sedmé - knize Tichtenbaum plasticky popisuje své město, zvláště architektonické památky a pje chválu na význačné obyvatele.¹⁷¹ Pro naše téma je důležitá především kniha pátá a šestá, kde Tichtenbaum líčí v letech 1432-1609 i neradostné události spojené s počasím. Všimá si především povodní, včetně dosažených úrovní - jak jsme již uvedli, tak 22. července 1432 měla voda dosáhnout poloviny ústeckého rynku, v létě 1501 voda stála dokonce tři lokte nad mostem u Bílinské brány, r. 1557 dva lokte nad týmž mostem a r. 1570 dokonce zalila Bílinskou bránu až po klenbu apod. Tichtenbaum zmiňuje i tuhost zim, suchá léta, těžké bouřky, škody vichřicí a krupobitím a také velmi obsažně líčí i zemětřesení r. 1560, které se nesmazatelně zapsalo do paměti zdejších obyvatel. Poprvé si těchto zajímavých zpráv všiml Cyril Jahnel a ve stručné komentované podobě je i vydal.¹⁷²

Dílo Johanna Augustina Tichtenbauma je důležité již proto, že - při absenci jiného narativního pramene - zaznamenává jako jediný historické osudy města Ústí n. L. Lze jej tak považovat za prvního doloženého ústeckého dějepisce. Při psaní svého díla se nepochybně opíral o nějaké dodnes nedochované historické záznamy - snad o pamětní knihy aj. Jeho popisy meteorologických jevů jsou přesné a věcné, takže se tu naskytá podezření, že Tichtenbaum vycházel z nějakých deperditních zápisů, vzniklých v Ústí n. L., nejspíše v měšťanském prostředí. Jiné dochované ústecké písemnosti je neobsahují. Bylo by jistě značně podivné, kdyby po velmi podnětném počátku historického spisování v 15. stol. tento trend nepokračoval v následujícím století a nerozvíjel se. Bohužel asi z většího množství narativních děl zbyl jen Tichtenbaumův historizující epos.

Nedaleko Ústí n. L. leží městečko **Chabařovice**,¹⁷³ kde od prvních let třicetileté války do r. 1632 psal kroniku školní mistr Bartl Habel, kterou příznačně nazval „Mercwürdige begebenheiten beyn Stadtl Karbitz“. Originál kroniky se sice ztratil snad během válečných událostí koncem srpna 1813,¹⁷⁴ existuje však její opis z 18. stol. od katolického faráře Michaela Burkerta.¹⁷⁵ Ve svém díle Habel píše o náboženských událostech, o reformaci a rekatolizaci (stejně jako např. lounský Pavel Mikšovic), o radostech i strastech všedních dnů obyvatel malého města a přirozeně jako učitel si všiml podrobněji i školních záležitostí. Vcelku velkou pozornost věnuje ničivým požárům (zvláště r. 1529 a 1572), všimá si počasí (zvláště extrémního - krupobití, vichřice, bouřky atd.), úrody obilí, kolísání cen, přírodních

pohrom a neštěstí všeho druhu. Tyto údaje byly pro něj důležité, neboť každá neúroda - vzhledem k malé úrodnosti zdejších polí (poměr výsevu tvořil cca 1:3 až 1:4)¹⁷⁶ - znamenala nebezpečí hladu a drahoty. Pro naše téma je důležité, že popisuje i hydrologické poměry (povodně, sucha) na Srnickém (Telnickém) potoce, a to již proto, že výška vodní hladiny ovlivňovala chod třech chabařovických mlýnů.¹⁷⁷ Hydrologických zpráv o malých tocích je totiž v našich pramenech velmi málo.¹⁷⁸

Specificky psaná kronika naznačuje Habelův vážný zájem o zaznamenání historických dějů městečka. Události z let 1465-1632 rozdělil dle obsahu do několika kapitol, odděleně zpravující o dění náboženském,¹⁷⁹ o počasí a úrodě, válečných událostech, městských právech (do kroniky je opsal), vrchnosti atd.¹⁸⁰ Mohlo by se zdát, že tento způsob psaní je unikátní a neobvyklý, jenže tomu tak není. Známe totiž jinou kroniku, resp. pamětní knihu, kterou sepsal v Prostějově městský písař Jan Bělkovský z Ronšova a rozdělil ji do samostatných kapitol jako Habel.¹⁸¹ Habelovo dílo patří k předním pramenům historické klimatologie, neboť autor dává přednost popisu faktů před emocemi¹⁸² a zápisy se vyznačují klidnou věcností. Je však těžké rozhodnout, zda autor psal kroniku z pověření nebo z vlastní iniciativy. O sobě totiž nikde nehovoří. Přesto se lze domnívat, že impuls k sepsání kroniky byl asi dán z „úředního příkazu“. Na to může ukazovat již rozdělení díla do „pertinenčně“ pojatých kapitol,¹⁸³ a je také nutno uvážit neradostnou situaci Chabařovic po r. 1618 (právě po tomto roce počal kroniku psát!),¹⁸⁴ kdy se vzpomínání „na lepší časy“ téměř nabízelo. Možné je však obojí, tzn. že Bartel Habel se chopil pera z pověření a poté z vlastní vůle v díle pokračoval i přes nepřítel časů. Kronika je vlastně téměř jediné, co po tomto sympatickém kronikáři zůstalo. Odráží se v ní to, co se dělo v hlavě obyčejného maloměstského učitele a je neocenitelným pramenem pro děje v Podkrušnohoří.

V nedaleké vzdálenosti od Chabařovic leží, vklíněné do krušnohorských svahů, bývalé horní město **Krupka**.¹⁸⁵ Již poloha, drsné klima a dramatické osudy města nabízely podnět k písemnému zachycení. V nejstarší dochované městské pamětní knize¹⁸⁶ sice ještě pro naše téma nic významného nenacházíme, ovšem již ve druhém vyprávěcím díle, které počal psát cca r. 1615 koželužský mistr Michel Stüeler a dovedl ho do r. 1656, je zpráv o počasí velké množství. Kronika se nám bohužel nedochovala v originále a i torzo její části z l. 1629-1649, které znal ještě před r. 1900 teplický gymnaziální profesor Rudolf Knott a pořídil jeho edici (bohužel tiskem nevyšla), je dnes nezvěstné. Naštěstí se dodnes dochoval v teplickém archivu rukopis Knottovy edice.¹⁸⁷ Kromě ní je zachován ještě výtah ze Stüelerovy kroniky pro l. 1629-1639,¹⁸⁸ resp. těch pasáží, které se týkají práva měšťanů k lovu. Byl pořízen r. 1720 a jako právní svědectví použit při sporu města Krupky s litoměřickou biskupskou konsistoří.¹⁸⁹ Pro rekonstrukci chybějících částí Stüelerova díla je důležitá kronika jeho následovníka, městského písaře Michaela Johanna Weinera, sepsaná v letech 1679-1723,¹⁹⁰ kterému při psaní pomáhal i jezuitský odchovanec a krupecký rodák Johann Wagner. Weiner do svého díla, popisujícího děje města od r. 1146, velmi zhusta z Stüelerovy kroniky čerpal. Práce při rekonstrukci Stüelerova díla je však ztížena tím, že Weiner jako znalec městské registratury zařadil do své kroniky i další písemnosti z krupského archivu.¹⁹¹

Koželužský mistr Michel Stüeler nepatřil, i když by se to vzhledem k tomuto řemeslu mohlo zdát, k nevýznamným osobnostem.¹⁹² O jeho vzdělání nic nevíme, neboť se v pramenech objevuje společně s bratrem Bartlem až r. 1601. Koželuhem se snad vyučil u svého otce Blasia Stüelera. Musel mít alespoň nižší vzdělání, neboť obstojně vládl perem a v kronice používal - kromě rodné němčiny - občas i latinu. R. Knott se domnívá podle latinských vsuvek v kronice, že navštěvoval zdejší latinskou školu, i když pro toto tvrzení nejsou dochována písemná svědectví.¹⁹³ V letech třicetileté války, kdy byl nucen konvertovat

ke katolické víře, se u Michela Stüelera objevují i diplomatické vlohy. Město jej často pověřovalo různými úkoly, vedl jednání s vrchností a zastupoval město i ve sporech o horní právo v Praze. Byl to patrně i značně ješitný člověk, o sobě hovoří na mnoha místech a používá první osobu singuláru. Koželužský mistr Michel Stüeler zemřel jako téměř sedmdesátiletý stařec na podzim 1656 či počátkem r. 1657 a byl pohřben u krupského kostela sv. Anny. Kroniku tedy psal téměř až do své smrti.

Ve své obsažné a zhusta psané kronice¹⁹⁴ se Michel Stüeler mnohdy až velmi podrobně (den po dni) zmiňuje o událostech, které sám prožil a jimiž žila i tehdejší Krupka. Proto jsme na pochybách, zda dílo označit za kroniku či za jakýsi deník,¹⁹⁵ snad spíše za kombinaci obou typů. Stüeler psal svůj opus německy (jen občas užil latinu) v časovém sledu, jak události následovaly, ovšem ne každodenně, ale často podle paměti. Lze souhlasit s J. Smetanou,¹⁹⁶ že kronikář při sepisování událostí s časovým odstupem používal nějaké své poznámky, snad připísané ke kalendářům. Na tento předpoklad mohou poukazovat především údaje o počasí, jevech příbuzných a na počasí závislých, které Stüeler zaznamenává detailně a jsou obsaženy na více než jedné třetině stran jeho životního díla.

Od r. 1629 do r. 1639 (včetně) popisoval extrémní meteorologické jevy (těžké bouřky, krupobití, lijáky atd.) s hmotnými škodami, psal o mrazech, velkém sněhu a také stručně shrnuje chod počasí v jednotlivých ročních obdobích, příp. celém roce. Všímá si úrod obilí, ovoce a pečlivě sleduje i vinnou révu. Od r. 1640 se však styl zápisů mění. Stüeler začíná být daleko sdílnější a občas mají jeho meteorologické zápisy charakter denního vizuálního pozorování - např. hned r. 1640 12.-16. února, 19.-29. března apod. Ovšem svědomitě zaznamenává i výše zmíněné typy meteorologických údajů, cenné jsou i jeho - ne zcela soustavně vedené - roční hodnocení úrod obilí, ovoce a vína. Protože pravidelně zachycuje počasí např. na Velikonoc, na sv. Medarda (8. června) či na Vánoce, tak se lze domnívat, že tyto denní záznamy vedl se zřetelem na jejich prognostický charakter. A právě tyto předpovědi byly uváděny v tištěných kalendářích a hvězdářských efemeridách. Zdá se tedy, že si do nich - alespoň od r. 1640 - připisoval poznámky (asi nejen o počasí!) a ty poté obšírněji rozvedl ve své kronice. O typu používaného kalendáře lze jen spekulovat. Je možné, vzhledem k uvádění dat nejen „katolických“ Velikonoc, ale i „protestantských“ (dle Stüelera „Deutsche Fastnacht“), že tu šlo o kalendář tištěný v Německu, neboť zdejší luteráni, jak je obecně známo, odmítli rehořskou reformu kalendáře.¹⁹⁷ Nesmíme ovšem zapomínat na to, že před rekatolizací byla většina obyvatel Krupky (včetně Stüelera) protestantského vyznání, tradice protestantských svátků zde byla jistě ještě živá a Krupští je mohli - samozřejmě tajně - slavít. A zaznamenání do kroniky nebudí údiv, neboť ji psal Stüeler sice z dějepisného zájmu, ovšem jen pro svou osobní potřebu, i když později byla - jak jsme již uvedli - použita jako právní podklad při soudní při.

V kronice užitá němčina je značně ledabylá (obdobně jako u českolipského pekaře Kriesche), názvy sídel v okolí jsou dost zkomolené (např. pro Most užívá termín Prix, Priex; či Duchcov - Dox, Doxa atd.) a ještě hůř dopadla původně česká sídla (např. Teplice - u Stüelera Doplitz; Mariánské Račice - Rackniz). Geografický obzor kronikáře nesahal daleko za Prahu, v případě zpráv o počasí je ještě užší - ohraničen cca Chomutovem, Budyní n. O., Litoměřicemi, okolím Ústí n. L. a končí u Freibergu v Německu. Jeho zprávy o počasí, jevech příbuzných a na počasí závislých, s kterými veřejnost seznámil - i když mezerovitě - R. Knott,¹⁹⁸ náleží svou přesností a konkrétností k jednomu z nejlepších svého druhu.¹⁹⁹ Společně s výše zmíněnými kronikami litoměřického Václava Nosidla z Keblic a chabařovického Bartla Habela, dále anonymní chomutovskou kronikou,²⁰⁰ zápisky jáchymovského luterského pastora Johanna Mathesia²⁰¹ a jeho pokračovatele faráře Jakoba Schobera²⁰² tvoří pramennou

základnu, z níž lze vcelku spolehlivě rekonstruovat klima Krušnohoří i krajiny pod těmito horami v předbělohorském a pobělohorském období. Zároveň opus Michela Stüelera náleží k poslední velké kronice, vzniklé v severozápadních Čechách v předbělohorském období. Její jádro tkví sice až v období třicetileté války, ovšem zájem k jejímu napsání dalo celkové společenské klima 16. a poč. 17. stol. (viz výše). Proto jí byla věnována obsažnější pozornost.

Michel Stüeler je dalším neoddiskutovatelným důkazem pro tvrzení, že zájem o sepsání historického díla či „pouze“ o zachycení prošlých dějů svého sídla byl téměř ve všech skupinách tehdejších obyvatel, od vyšší i nižší šlechty, přes duchovní, měšťany, městské písaře, panské úředníky, učitele až po obyčejného pekařského či koželužského mistra. A v tom tkvěla zvláštnost a zároveň i půvab této doby. Po Bílé hoře skončily „zlaté časy českých měst“ (ovšem právě v předbělohorské době, od r. 1547, města postupně ztrácela svá privilegia a byl omezován jejich vliv) a po skončení třicet let trvajících vleklých válek následovalo období kronikářství málo příznivé, i když přineslo také mnoho nového, dosud neznámého (i pro výzkum kolísání klimatu) ...

Severočeští kronikáři po strašné válce

Třicetiletá válka znamenala nejen ohromné materiální škody, ztráty na lidských životech, ale i značný odliv obyvatelstva ze země.²⁰³ Starí kronikáři dožívali a noví se - alespoň ze světských kruhů - objevovali jen sporadicky. Kronikářství začalo být doménou katolické církve. Po dlouhém válečném konfliktu lze tedy pozorovat značný regres neoficiálního kronikářství.²⁰⁴ Vítězná katolická víra působila na proměnu mentality obyvatel, barokní estetika proměnila vnější tvář krajiny a sídel. Potřeby duchovního života působily sice blahodárně na uměleckou tvorbu,²⁰⁵ ovšem v rozvoji kronikářské reflexe okolního světa - zvláště v měšťanském prostředí - znamenalo toto období značný úpadek, projevující se postupně s nastupující rekatolizací²⁰⁶ již po Bílé hoře (zvláště pak po r. 1627), kdy řada učených měšťanů a šlechty musela opustit své majetky a hledat nový domov za hranicemi naší země.²⁰⁷

Města definitivně ztratila svůj politický vliv (a také hospodářský díky konfiskacím jejich majetku),²⁰⁸ prosazovala se absolutní moc panovníka, „úřednické“ šlechty a kléru.²⁰⁹ Rovněž vzdělání - hlavně vysokoškolské - se dostalo do područí katolického duchovenstva, zvláště pak jezuitského řádu.²¹⁰ Někteří badatelé se staví dnes kriticky ke starší tezi, že období po r. 1620, resp. 1648, znamenalo i všeobecný úpadek školství. Dle jejich názoru, i když ve vysokoškolském vyučování převažovala církevní rétorika a dogmatika, získávali absolventi vysokých škol velmi solidní základy pro další své působení.²¹¹ Proti tomuto tvrzení však hovoří např. koncem 17. stol. zapsaná slova brandýského děkana Bartoloměje Michala Zelenky. Tento duchovní, již zralý starší a nutno říci, že i vzdělaný muž, často láteří nad špatnou vzdělaností nového kléru, jejich malou znalostí Bible a spisů církevních otců, a také zcela špatné povědomosti o hospodářství (mnohokrát to sám poznal při vizitacích).²¹² Tuto otázku budeme tedy nuceni nechat - vzhledem ke stavu poznání - otevřenou.

Toto století „andělů a d'áblů“, jak je příznačně nazval Z. Kalista,²¹³ přece jenom bylo pro múzu Klió příznivé v tom, že se objevila řada vynikajících dějepisných spisů, ať to byla „Miscellanea“ Bohuslava Balbína, „Sacri pulveres“ jeho přítele Jiřího Krugeria či „Mars Moravicus“ Tomáše Pešiny z Čechorodu aj.²¹⁴ Z těchto autorů první krátce pobýval v Liběšicích a druhý jmenovaný delší dobu v Litoměřicích. Balbínovo dílo je opravdu „rozmanitostí“ dějepisné látky, přičemž některé svazky (které se netýkají církevních dějin)²¹⁵

svou strukturou připomínají „geograficko-historický“ spis „Respublica Bojema“ litoměřického učenice a exulanta Pavla Stránského (poprvé vyšel tiskem v Leydenu 1634).²¹⁶ Pro naše téma je Balbínovo úctyhodné dílo důležité již v tom, že nám dává povědomost o pisatelově vnímání okolního přírodního prostředí, naopak z prací Krugeriových a Pešinových se o klimatu nic nedovíme. Dá se říci, že z „oficiálního“ dějepisectví nám relevantní informace přináší až rozsáhlé dílo vyšehradského kanovníka Jana Floriána Hammerschmidta (zmínili jsme již jeho lounskou kroniku)²¹⁷ a křížovníka Jana Beckovského, jehož druhý díl „Poselkyně starých příběhův českých“,²¹⁸ snůška to výpisků z českých - a mnohdy dnes neznámých - narativních děl, nám přináší i pro naši oblast o počasí mnoho důležitého. Ovšem ani jedno z těchto děl nevzniklo v severozápadních Čechách.

Nic proti tvrzení F. Kutnara,²¹⁹ že po třicetileté válce počala mizet „dvoukolejnost“ kronikářské práce (linie protestantská a katolická), ovšem značnou skepsi lze zaujmout k jeho tezi o „zatlačení českého národního živlu z veřejného života“ a „úpadku historického povědomí“, potažmo i česky psaného kronikářství. V případě kronikářství to pro 17. stol. neplatí všude, např. v Litoměřicích bylo dějepisné dílo „Liber Thesaurus“ (zachováno však v torzu) psáno před r. 1729 česky, taktéž převážně česky psal svou pamětní knihu litoměřický asessor zeměpanského úřadu František Meysner v l. 1720-1736, ovšem dokončil ji německy atd.²²⁰ Značná část autorů byla českými synky, kteří získali vysokoškolské vzdělání a jako učenci psali jazykem vzdělců - latinou (stejný jazyk používali i vzdělanci před Bílou horou!). I jezuita Balbín napsal Obranu jazyka českého, i když latinsky, Beckovský psal „Poselkyni“ česky! A mohli bychom hovořit dále. Úpadek národního povědomí? Asi těžko, neboť hlad po historické látce mezi širokými vrstvy obyvatelstva byl i v této době. Stačí se podívat, jak rostla obliba Hájkovy Kroniky české, a vlastně i legend (i ty mají určitý historický podtext), příp. barokní „historizující“ literatury atp.²²¹ Ovšem i tyto otázky náleží k těm, které nejsou dodnes uspokojivě ozřejmené, a proto se jimi nebudeme dále zabývat.

Buď jak buď, je zcela zřetelné, že „neoficiální“ dějepisectví po r. 1650 bylo - zvláště v měšťanských a venkovských kruzích - v úpadku. Podíváme-li se na soupis J. Smetany,²²² zjistíme, že kronikářských děl do r. 1700 máme pramálo (tvoří necelých 5 % všech Smetanou zachycených děl) a povětšinou jsou psány duchovními. Výjimku tu tvoří např. litoměřický apatykář Heinrich Teigel, píšící od r. 1683 do r. 1703, zachycující děje města od r. 1600,²²³ či krupský městský písař Michael Johann Weiner, o němž byla již shora řeč. Nesmíme zapomenout, že i v centrech - Litoměřicích, Lounech a Žatci - je navazováno, i když ve skromnějším počtu, na předbělohorskou tradici (mnohdy se jedná „jen“ o farní pamětnice) - v Litoměřicích jsou to již shora uvedený letopis Teiglův, později psaný Liber Thesaurus, Meysnerova pamětní kniha a především velmi důležitá pamětnice Johanna Gottfrieda Schmidta (všechny tři s opisy z neznámých pramenů z doby před r. 1700),²²⁴ dále v Lounech zlomek rejstříku pamětní knihy a v Žatci Anonymní kronika a Černého opis žateckých análů. Zde nacházíme i některé drobnosti o počasí, které zdařile doplňují údaje z dalších pramenů (např. zápisy „škodních“ komisí apod.). O úpadku kronikářství svědčí i to, jak málo reflektovali kronikáři bouřlivé události r. 1680, zvláště selskou rebelii, která zasáhla i Litoměřicko, Děčínsko a Žatecko.²²⁵

Tento neradostný stav trvá až do 18. stol. Tehdy i v severozápadních Čechách lze sledovat nárůst zájmu o psaní neoficiálních dějepisných děl, kdy před polovinou 18. stol. pod vlivem osvícenství, nového racionalismu, nastupuje „nová“ generace vzdělaných učitelů, rodinné kroniky opět píše měšťané i písmena znalí kultivovaní sedláci na vesnicích apod.²²⁶

Přestože této látce - kromě J. Smetany - nebyla dosud věnována ze strany české historiografie náležitá pozornost a z hlediska historické klimatologie není heuristická práce (resp. výpisy z narativních děl) ukončena, lze uvést několik postřehů. Z již prvního pohledu na prameny 18. stol. je zřejmé, že takovou veličinu, jakou byl např. milčický sedlák a rychtář František Jan Vavák,²²⁷ v našem regionu nenacházíme. Přesto je nutné ocenit - kromě kronik a letopisů z Litoměřic, Žatce a Loun - např. rozsáhlou kroniku vesnického učitele Antona Lehmana z Novin pod Ralskem z let 1756-1820, vydávanou ve výtahu A. Wiechowským na pokračování v letech 1921-1932 (z důvodu smrti autora bohužel nedotisknutou).²²⁸ Kromě obecných událostí, průtahů vojsk, selského povstání 1775 či Napoleonských válek, psal německy (i podle kontextu) velmi podrobně o chodu počasí, neúrodách, cenách potravin, nákazách (tyfus, cholera), povodních apod. Bohužel vydavatel Wiechowsky je neověřenoval soustavně, pouze občas učinil poznámku, že Lehmann dále popisuje počasí, deště apod., což dle něj jsou věci podružné; důraz klade spíše na otázky vojenské a politické. Je to škoda, neboť Lehmannova kronika je podle sdělení českolipského archiváře M. Sovadiny dnes nezvěstná.

O tom, že se zájem o historické spisování postupně vrací i do vesnického, svědčí nejen dílo učitele Lehmana, ale i prostého neznámého sedláka z Jánské u České Kamenice.²²⁹ Tento sedlák používal v 80. letech 18. století (1783-1789) starého tištěného kalendáře a do něj si německy poznamenával ke každému dni zprávy o počasí, zapisoval i odpracované robotní dny, ale i jiné, výslovně kronikářské zápisy a činil to po několik let, takže mimoděk vytvořil, jak trefně konstatuje J. Smetana,²³⁰ vlastně jakýsi historický kalendář. Tyto drobné zápisky se nám sice dodnes nedochovaly v originále, naštěstí však existuje jejich edice, pořízená W. G. Bendelem.²³¹

V městském prostředí - kromě již uvedeného - lze upozornit na vcelku neznámé roudnické paměti Václava Mikuláše Brodského z l. 1718-1781. Jsou psány vesměs česky a zatím je známe jen z o něco mladšího opisu.²³² Přestože dílo není ještě plně prostudováno (edice se připravuje²³³), tak již z prvního pohledu je patrné, že pisatel této rodinné kroniky si velmi pečlivě všímal počasí, zvláště průběhů zim a extrémních meteorologických jevů.

I když období 1650-1750 bylo z hlediska vyprávěcích děl málo příznivé, situace z pozice historické klimatologie není tak černá, jak by se mohlo na první pohled zdát. Objevují se totiž i jiné typy pramenů. Tak již r. 1649-1650 si neznámý učenec z Klementina pravidelně každý den poznamenával ráz počasí, k čemuž ho vedl vědecký zájem - prokázat vztah mezi tehdy se šířícím morem a počasím.²³⁴ V archivech - zvláště velkostatků - nacházíme i množství pramenů ekonomického charakteru (účty, zápisy komisí o škodách způsobených extrémními meteorologickými jevy apod.),²³⁵ v nichž je řada relevantních údajů o počasí, jevech příbuzných či na počasí závislých. Rovněž si počasí zapisoval téměř pravidelně do svého osobního deníku již shora uvedený brandýský děkan Bartoloměj Zelenka. Jeho deníky se nám dodnes dochovaly z l. 1680-1682, 1691-1694 a 1698-1704.²³⁶ Protože několikrát navštívil i Litoměřice a všímal si z Brandýsa n. L. viditelného Řípu (sněhové pokrývky), zachoval nám svědectví i o výkyvech počasí v našem kraji.

Koncem 17. stol. se postupně, snad se zaváděním teploměru, vlhkoměru a tlakoměru, objevují i první měřená meteorologická data. Pokud je zatím známo, tak poprvé údaj tohoto typu nacházíme u zmíněného Bartoloměje Zelenky k 5. lednu 1682, kdy v Táboře „mráz zjevně povolil o 2 stupně ze své síly“.²³⁷ Původ tohoto zápisu však není zcela jasný, neboť se žádný další kvantitativní údaj v Zelenkových denících nenachází. Nesystematické záznamy

lednových teplot vzduchu známe z let 1709, 1738, 1740, 1755, 1767, 1776 a 1785 z Karlových Varů a z Prahy.²³⁸

Pro nás je důležitější, že se takové typy údajů objevují i v severozápadních Čechách a je zajímavé, že nejprve v kronice litoměřického radního Antona Gottfrieda Schmidta. O zimě 1717/18 píše, že „byla o 2 stupně mírnější než zima roku 1708“ [jde o mimořádně tuhou zimu 1708/09].²³⁹ Kde však Schmidt tento údaj vzal, resp. na jakém „pozorování“ ho sestavil, bohužel nevíme. Již r. 1717 měl provádět v Zákupích pozorování tlaku vzduchu lékař a astronom Johann Karl Rost.²⁴⁰ Zákupy tehdy náležely do sítě stanic organizovaných vratislavským lékařem Johannem Kanoldem. Údaj o Rostově pozorování z r. 1717 je asi chybný - rozhodně není zachováno; z Kanoldem publikovaných materiálů však plyne, že měření tlaku a i teploty vzduchu prováděl Rost denně až od 21. prosince 1719 do 31. března 1720, přičemž mu předcházela vizuální pozorování od října 1718, která pak pokračovala od dubna do prosince 1720.²⁴¹ Pravidelná řada měřených meteorologických pozorování (v níž se pokračuje dosud) existuje u nás od r. 1775 ze stanice v Praze - Klementinum a je spojena se jménem Antonína Strnada. Ten sice pozoroval i dříve (nejméně od 1774), stejně jako jeho předchůdce Josef Stepling (od 1752), ovšem tato měření se dodnes dochovala jen torzovitě.²⁴² Pražská observatoř byla uvedena úmyslně, neboť počátek pravidelného měření lze považovat za vyvrcholení předchozích snah o zaznamenávání počasí (de facto od středověku), tj. za další etapu klimatického výzkumu. Jméno A. Strnada je důležité i pro naši oblast, neboť právě jeho vlivem počal od r. 1787 počasí pravidelně zaznamenávat žitenický farář Franz Jakub Heinrich Kreibich (Kreybich).²⁴³

Přestože tedy existují od 70. let 18. stol. měřené meteorologické údaje a od r. 1827 (Praha), resp. 1851 (Děčín, Ústí n. L., Litoměřice, Mělník) měřené vodní stavy,²⁴⁴ nelze podceňovat i zprávy o počasí z této doby až do konce 19. stol. (i dále), k nimž se připojuje i novinové zpravodajství. Na značné důležitosti počínají získávat zprávy o jednotlivých extrémních jevech (vichřice, bouřky, krupobití se škodami, polomy v lesích, povodně na malých tocích apod.), neboť - vzhledem k jejich menšímu územnímu rozsahu - není část z nich vůbec podchycena na meteorologických, resp. hydrologických stanicích.

Pohled historické klimatologie na zprávy dějepisců o počasí

Jak bylo již několikrát zdůrazněno,²⁴⁵ tak vyprávěcí prameny náleží k velmi důležitým zdrojům dat historicko-klimatologického výzkumu, což si badatelé v našich zemích uvědomovali již v počáteční fázi bádání (tzv. popisném období) od konce 18. do konce 19. stol.²⁴⁶ Ovšem po nadějném začátku výzkum od počátku 20. stol. do 60. let téhož stol. stagnoval.²⁴⁷ Záslouhou klimatologů K. Pejmla²⁴⁸ a částečně i J. Munzara²⁴⁹ došlo po r. 1960 k oživení zájmu, ovšem zlom nastal teprve r. 1990, kdy začala být budována databáze historicko-klimatických údajů, postupně kriticky vyhodnocovaných,²⁵⁰ a čeští badatelé se počali zapojovat i do mezinárodních projektů.²⁵¹

Narativní prameny společně s prameny ekonomické povahy, záznamy denních vizuálních pozorování počasí, osobní korespondencí, časnými přístrojovými měřeními apod. jsou považovány za přímé údaje o počasí (obsahující přímou informaci o počasí), související s činností člověka.²⁵² Historická klimatologie je označuje jako „documentary data“, tj. dokumentární údaje (oproti tzv. proxy datům, tj. nepřímým údajům, získávaných především z tzv. přírodních archivů - ledovce, letokruhy, paleobotanika, geotermální vrty apod.).²⁵³ Ovšem

i vyprávěcí prameny jsou svým charakterem determinovány. Mezi nej kvalitnější díla patří především ta, která události zapisovala v co nejkratším časovém úseku od jejich odeznění. Značně problematická jsou historická kompendia typu historického kalendáře či collectaneí, jejichž věrohodnost zpráv je nutné ověřovat i z jiných zdrojů.

Vyprávěcí prameny umožňují sledovat takřka všechny meteorologické jevy. K dispozici ovšem nejsou údaje absolutní, ale vyjádření v kategoriích obecnějších - např. charakter zim, srážkový ráz lét, teplota jar apod. Kronikářské záznamy např. o mrazech či o velikostech škod, způsobených katastrofickými jevy (vichřice, povodně aj.), mohly být vzhledem k dnešním měřitelným hodnotám často relativní, úměrné momentální životní situaci kronikáře, proto je občas problém s jejich verifikací.²⁵⁴ Subjektivní hodnocení některých jevů jedním kronikářem se mnohdy liší od líčení stejné události jiným kronikářem. Naopak za ideální můžeme považovat situaci, kdy se zprávy doplňují (zvláště při popisu ročních období či povodní). Značný přínos severočeských kronikářů (a také z jižní Moravy) lze vidět např. v záznamech o úrodách či neúrodách vinné révy, příp. její poškození mrazy, suchem, nákazami.²⁵⁵ Je zajímavé, že tyto zprávy z konce 16. a počátku 17. stol. téměř korespondují s tím, co známe z Rakouska, kde právě v tomto převážně chladném a vlhkém období došlo k výraznému poklesu pěstování vinné révy a tím i k ekonomickým ztrátám (vinařství v Rakousku bylo závislé na vývozu; z českých zemí je znám detailněji dovoz rakouských vín do Českých Budějovic).²⁵⁶

Problémem, se kterým se velmi často při hodnocení kronikářských zpráv setkáváme, je chronologie, resp. mylné zařazení údajů do časového úseku, a to jak do ročních období či k jednomu datu, tak i do celých roků.²⁵⁷ Velice obtížné je určení zim, neboť je kronikáři často uvádí bez přesnějšího vymezení a ani umístění zprávy v textu nemusí být vždy věrohodné. Právě zde je nebezpečí mylné datace, proto je nutné data ověřovat z několika nezávislých zdrojů, pokud je to vůbec možné, a dále z analogií z okolí českých zemí, zvláště ze Švýcarska, Německa, Rakouska a Polska.²⁵⁸ Ovšem i tyto analogie nemusí být vždy správné, což prokazuje nesouhlas některých pragmatických údajů denních pozorování z Českých zemí s indexy z Německa (ovšem vykazují vcelku dobrou shodu se Švýcarskem).²⁵⁹ Naopak při shora uvedeném výzkumu kolísání klimatu na Lounsku v l. 1450-1631 se při srovnání lounských a litoměřických kronikářských záznamů s údaji z lounských účetních knih prokázala jejich velká spolehlivost.²⁶⁰ Realnost zaznamenaných zpráv klesá nejen v dimenzi časové, tj. časové vzdálenosti od reálné události, ale i v dimenzi prostorové (geografické), tj. vzdálenosti od místa děje. V našem hodnocení jsme oproti obecnějšímu mínění, předpokládajícímu zaznamenávání pouze extrémního průběhu počasí, vycházeli z přesvědčení, že kronikáři často popisovali i počasí průměrné, což má přirozeně i vliv na specifikaci mírných nebo tvrdých zim, či suchých a deštivých lét apod.

Jak je z výše uvedeného patrné, vyprávěcí prameny, jejichž údaje jsou využitelné pro historickou klimatologii, mají - stejně jako prameny ostatní - jisté přednosti a nedostatky. Projevují se v odlišné rozlišovací schopnosti, citlivosti na různé klimatické charakteristiky, geografické omezení atd. Při sestavování odpovídajících chronologií proxy dat, což je jedním z dílčích úkolů historické klimatologie, by se mělo brát v úvahu toto omezení pramenů a směřovat k sestavení homogenních řad s eliminací rušivých vlivů.²⁶¹ Důležitým prostředkem zvýšení věrohodnosti dat je jejich křížová kontrola, a to jak prostorová (projevy počasí mají určitý územní dosah), tak věčná (tzn. postižení téhož jevu různými druhy dat). Např. v českých zemích před r. 1500 je snížena možnost rekonstrukce podnebí nedostatkem relevantních údajů, čímž je znemožněna ve většině případů i křížová kontrola dat.²⁶² Údaje z nejbližšího okolí českých zemí mohou sloužit jen pro porovnání a nikoliv pro jejich

automatické přenášení. Rovněž tak české středověké vyprávěcí prameny jsou determinovány místem sepsání kroniky a jeho okolím, obecnější přenášení těchto údajů na celou zemi mohou způsobit nepříjemné chyby v interpretaci.

Naopak po r. 1500 máme těchto dat z písemných pramenů (nejen z vyprávěcích pramenů!) vcelku dostatek, ovšem různé kvality.²⁶³ Proto je nutné, pokud existují, dát přednost před zprávami vyprávěcích pramenů údajům pragmatičtějším, např. účtům či denním vizuálním pozorováním, i když i tu nelze vyloučit lidský faktor (podvody, psaní záznamu o počasí s časovým odstupem apod.). Příkladem určitého úskalí tohoto tvrzení však může být již uvedená situace z hladových let 1431-1434, kdy značný nárůst cen potravin zaznamenávají jen narativní prameny, a to nejen Staré letopisy české, ale i jiné, na SLČ nezávislé.²⁶⁴ Účty z jižních Čech však o tom mlčí a kopírují cenovou hladinu „před krizí“, tj. z r. 1431,²⁶⁵ což vedlo historika Jaroslava Čechuru k nesporně mylnému názoru, zpochybňujícího uvedená katastrofická léta.²⁶⁶

Studiem vyprávěcích pramenů i z oblasti severních Čech, resp. údajů o počasí, jevech příbuzných a na počasí závislých se podařilo stanovit některé obecné závěry. Výhodou tohoto typu pramene je:

- 1) dobrá kontrola datování a velké časové a prostorové rozlišení
- 2) rozlišitelnost jednotlivých meteorologických prvků (např. teplota vzduchu, srážky, vítr)
- 3) koncentrace na klimatické anomálie a hydrometeorologické extrémy, včetně jejich dopadů na člověka a společnost
- 4) sezónní neomezenost, tj. citlivost na jevy v průběhu celého roku.

Nevýhody dokumentárních údajů jsou naopak:

- 1) časově a prostorově heterogenní struktura
- 2) subjektivní percepce jevů a událostí jednotlivými autory záznamů
- 3) omezení na jednodušší a robustní metody statistického zpracování a interpretace.²⁶⁷

Přes výše uvedené připomínky považujeme většinu údajů narativních pramenů za spolehlivé a tvoří pramennou základnu, bez které nelze rekonstruovat klimatický vývoj v minulosti. Zatímco existence dalších písemných zpráv o počasí z období před rokem 1700 se zdá být vedle dosud excerptovaných pramenů do značné míry omezená, pro následující století existuje v našich archivech dosud velký rezervoár údajů, čekajících na zpracování. Kromě klimatických rekonstrukcí posledního tisíciletí lze vidět přínos narativních pramenů i k objasnění některých sporných otázek. Perspektivní se jeví i údaje o výskytu hydrometeorologických extrémů s významnými dopady na člověka a přírodu. Význam klimatu nepochybně vzroste i při studiu problémů z oblasti environmentální historie, historie každodenního života a historie mentalit. Mnohé studie již dnes ukazují, že informace o počasí a podnebí v historických studiích mohou sloužit nejen jako součást komplexního popisu události či jevu, ale i jako prostředek jejich příčinného objasnění a studia historických procesů z jiného úhlu pohledu.²⁶⁸

Severočeští kronikáři svým citlivým vnímáním okolního přírodního prostředí velmi přispěli k poznání klimatu v regionu, a to jak v rovině, tak i v horských a podhorských pásmech, a nepřímo i celé české země.²⁶⁹ Svým dílem tito prostí dějepisci „*skutkům předků svých zahynouti nedají*“, jak si zaveršoval roku 1622 ve svém letopise, připsaném k Veleslavínově Kalendáři historickému, litoměřický humanista Jiří Kolsinius Jičinský.²⁷⁰

Poznámky

¹ Tato studie byla vypracována s finanční podporou Grantové agentury ČR pro grant č. 205/01/1067 „Meteorologické extrémy a jejich dopady v českých zemích od 16. století“.

² Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag [dále jen Kosmas]. Ed. B. Bretholz, (MGH SRG NS II) Berolini 1923, I.3, s. 5: „haec est illa terra, ... ad habitandum aere iocunda.“

³ Ke středověkým zprávám o počasí, jevech příbuzných a na počasí závislých srv. R. Brázdil - O. Kotyza, History of Weather and Climate in the Czech Lands I. Period 1000-1500, Zürich 1995; též, Kolísání klimatu v českých zemích v první polovině našeho tisíciletí, Archeologické rozhledy 49, 1997, s. 663-699. K vypovídací schopnosti českých písemných pramenů o přírodním prostředí i o meteorologických jevech viz M. Bláhová, Natur und Naturerscheinungen. Ihre Zusammenhänge in der böhmischen Geschichtsschreibung der Přemysliden, in: Mensch und Natur. Hrsg. A. Zimmermann, Miscellanea Mediaevalia 21/2 (Veröffentlichungen des Thomas-Institut der Universität zu Köln), Berlin - New York 1992, s. 831-850; též: Hladomor v Čechách roku 1282 a jeho reflexe v české historiografii, in: Ponížení a odstrčení. Města versus katastrofy. Red. J. Pešek - V. Ledvinka, Documenta Pragensia 16, 1998, s. 161-170.

⁴ Hypotézy o jméně kronikáře shrnuje velice zdařile a střizlivě uvažuje o jeho původu M. Bláhová (Staročeská kronika tak řečeného Dalimila (3) v kontextu středověké historiografie latinského kulturního okruhu a její pramenná hodnota. Historický komentář. Rejstřík, Praha 1995, s. 282-288). Stranou a raději bez komentáře ponecháváme „vědecky“ sepsané bajky o jméně tohoto kronikáře, jak nám je v poslední době předkládají někteří čeští učenci ...

⁵ Kronika tak řečeného Dalimila. Edd. J. Daňhelka - K. Hádek - B. Havránek - N. Kvítková, Praha 1988, 1, kap. 2, verš 29-32, s. 105.

⁶ Kronika Pulkavova [dále jen Pulkava], FRB V, s. 4 (česká red. s. 212): „hac itaque interpretatione a nomine Dei Boemi dicti sunt“.

⁷ Kronika Jana z Marignoly [dále jen Marignola], FRB III, lib. II, s. 523: „est autem regio facie celi conspicua, aere saluberrima“.

⁸ Chronicon Francisci Pragensis [dále jen František Pražský]. Ed. J. Zachová, (FRB SN I) Praga 1997, III.26, s. 205: „sed aura recens et frigida ipsam [pestis] eliminavit“.

⁹ Listinu otiskl F. Dvorský (Paměti o školách českých. Listář školství českého v Čechách a na Moravě od l. 1598 do 1616 s doklady starší i pozdější doby, Praha 1886, s. 49-50, pozn. u č. 77).

¹⁰ K osobnosti básníka a jeho pobytu v Čechách srv. M. Nejedlý, Poezie Eustacha Deschampe jako historický pramen 14. století, Český časopis historický [dále jen ČČH] 96, 1998, s. 26-71; týž, Čechy a Čechové očima dvou francouzských básníků čtrnáctého století, Historický obzor 9, 1998, s. 5-6.

¹¹ Est de Behaingne la nature, cf. M. Nejedlý, Poezie, s. 26.

¹² M. Nejedlý, c. d., passim; týž, Čechy a Čechové, s. 5.

¹³ Zachována Eneasova korespondence z této cesty, viz Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini (Teil IV.). Ed. R. Wolkan, (FRA DA XLVIII) Wien 1912, s. 22-57.

¹⁴ Eneáše Sylvia Kronika česká. Ed. FRB VII, s. 68 (nové vydání srv. Aeneae Sylvii Historia Bohemica – Enea Silvio Historie Česká. Edd. A. Hadravová - D. Martínková - J. Matl - F. Šmahel, Praha 1998): „gelida prorsus regio“.

¹⁵ „Regio valde frigida“, cf. J. Macek, Jagellonský věk v českých zemích (1471-1526). Díl 1. Hospodářská základna a královská moc, Praha 1992, s. 50, pozn. 2. O Butzbachovi a jeho dílu např. V. J. Nováček, Jana Butzbacha zpráva o národě Českém, zvláště o lidu venkovském z r. 1506, Český lid 6, 1897, s. 269-275; K. Arnold, Johannes Butzbach (1478-1516), „fahrender Schüler“, benediktiner Schriftsteller, Fränkische Lebensbilder - Neue Folge der Lebensläufe aus Franken 15, 1996, s. 49-56.

¹⁶ R. Brázdil - O. Kotyza, History of Weather I, s. 163-165, 175.

¹⁷ Srv. R. Brázdil - O. Kotyza, History of Weather I; tíž, Kolísání klimatu, s. 663-699. K vypovídací schopnosti českých písemných pramenů o přírodním prostředí i o klimatických jevech viz M. Bláhová, Natur und Naturscheinungen, s. 831-850; táž, Hladomor v Čechách, s. 161-170.

¹⁸ Kosmas III.44, s. 219. Toto vyprávění přejali i další naši středověcí kronikáři - Letopisy české (FRB II, s. 382), Letopisy hradištsko-opatovické (tamtéž, s. 392), Jindřich Heimburský (FRB III, s. 311), Neplach (tamtéž, s. 469), Marignola (tamtéž, s. 556 [uvádí mylně k r. 1119]), Pulkava (FRB V, s. 75 [latinské red. A, B], 311 [česká red.]), tzv. Beneš Minorita (Benedicti Minoritae dicti Chronica et eius continuatio. Ed. L. Dušek, in: Zakony Franciszkanské w Polsce. Tom I. Franciszkanie w Polsce średniowiecznej. Czesc 2 i 3. Franciszkanie na zemiach polskich. Red. J. Kloczowski, Kraków 1993, s. 344).

¹⁹ Poprvé tuto značku, resp. do r. 1845 viditelné značky na zámecké skále, uvádí i s příslušnou výškou (v loktech a palcích) katolický kněz a vlastivědný badatel Václav Krolmus (Kronika čili dějepis všech povodní posloupných let, suchých a mokrých, ourodných a neourodných na obilí, ovoce a vína, hladů, morů a jiných pohrom v království Českém ..., Praha 1845, s. 207). Značka na děčínské skále, upomínající r. 1118, vzbudila před koncem 19. stol. pochybnosti, srv. J. Dlouhý, Povodně na

řekách českých, in: Zvláštní otisk ze Zpráv spolku architektův a inženýrů v království Českém, Praha 1899, s. 8. Dlouhý uvádí však mylně, že rozdíl mezi povodněmi v březnu 1845 a výše sahající zářijovou r. 1118 byla 3 lokty, odvolává se na Krolmuse (tamtéž, s. 11, 30). Ten však uvedl rozdíl jen jednoho lokte 16 palců - r. 1118 18 loktů 16 palců, r. 1845 17 loktů (V. Krolmus, c.d., s. 207). Oproti tomu deska s retrospektivními úrovněmi povodní (od r. 1272), umístěná po r. 1920 v Ústí n. L., je zcela jasně novodobým falsem, viz O. Kotyza - V. Pažourek - F. Cvrk, Historické povodně na dolním Labi a Vltavě, Děčín 1995, s. 49-50. Ke značkám na Labi viz M. Šourek - Z. Novák, Značky velkých vod na Labi, in: Povodňová ochrana na Labi, Ústí n. L. 1995, s. 118-124.

²⁰ K oběma lokalitám viz P. Alexandre, *Le climat en Europe au Moyen Age (1000-1425). Contribution à l'histoire des variations climatiques de 1000 à 1425, d'après les sources narratives de l'Europe occidentale*, Paris 1987, s. 346. Je až s podivem, že tato katastrofa není zaznamenána v nové syntéze R. Glasera (*Klimageschichte Mitteleuropas. 1000 Jahre Wetter, Klima, Katastrophen*, Darmstadt 2001). O přístupu tohoto autora svědčí již to, že střední Evropou myslí jen Německo, a to povětšinou jeho západní část!

²¹ Kanovník vyšehradský k r. 1126, FRB II, s. 206; Mnich sázavský k r. 1126, tamtéž, s. 256; Letopisy hradišsko-opatovické k r. 1126, tamtéž, s. 393; Otto Friesingeris, *Gesta Friderici I. Imperatoris* I.21-22, MGH SS XX, s. 361-362; *Annales Hildesheimenses* k r. 1126, MGH SS III, s.115.

²² Prvotní je tu vyprávění Františka Pražského, srv. František Pražský III.(7) 15, s. 177-179. Odvozené prameny viz R. Brázdil - O. Kotyza, *History of Weather I*, s. 236.

²³ *Magdeburger Schöppenchronik* k r. 1421, ChDS VII, s. 357.

²⁴ *Chronicon Treboniense* k r. 1426, FRA SS II, s. 56; Staré letopisy české z rukopisu Křížovnického [redakce G]. Edd. M. Kaňák - F. Šimek, Praha 1959, s. 88; Bartošek z Drahonice, *Chronicon* k r. 1426, FRB V, s. 594-595; Johann Rothe, *Düringische Chronik* k r. 1426, SRG praec. Sax. II, s. 1817.

²⁵ K předpokladům vzniku kronik, k jednotlivým centrům a jejímu vývoji v českém prostředí s přihlédnutím k okolí (především latinské historiografii) podala téměř vyčerpávající formou v obsažné práci M. Bláhová (*Staročeská kronika*, s. 7-303 - zde i obrovské množství další lit. a pramenů).

²⁶ RBM III, č. 431 - v r. 1318 bylo Janem IV. z Dražic vyhnáno z litoměřické kapitulní školy na 18 kněží a 150 žáků, což je jistě úctyhodný počet, svědčící o velikosti zdejší školy. Nutno upozornit, že v Litoměřicích existovala v té době ještě městská škola, viz CIM II, č. 3, Příloha; k litoměřickému středověkému školství srv. Dějiny města Litoměřic [dále jen Dějiny Litoměřic]. Red. O. Kotyza - J. Smetana - J. Tomas, Litoměřice 1997, s. 139-142.

²⁷ Edici pořídil R. Nový, Finanční písemnosti předhusitského velkostatku v Čechách, AUC - Philosophica et Historica 5 (Z pomocných věd historický 3), 1975, s. 64-77.

²⁸ Edici viz tamtéž, s. 77-82.

²⁹ R. Brázdil - O. Kotyza, History of Weather and Climate in the Czech Lands IV. Utilisation of Economic Sources for the Study of Climate Fluctuation in the Louny Region in the Fifteenth-Seventeenth Centuries, Brno 2000, zde na s. 139-349 i edice záznamů o počasí.

³⁰ Zápisy kriticky vydal a rozebral I. Hlaváček, Neznámý český klášter doby lucemburské (Duchcovské dominikánky ve světle klášterního nekrologia), Sborník archivních prací [dále jen SAP] 22, 1972, s. 163-182.

³¹ Tamtéž, s. 169-171; k morům v českých zemích ve 14. a na počátku 15. stol. dosud nejzdařileji E. Maur, Příspěvek k demografické problematice předhusitských Čech (1346-1419), AUC - Philosophica et Historica 1 (Studia Historica 34), 1989, s. 7-72, v této práci je na mnoha místech poukázáno (s doklady) i na vliv počasí na šíření černé smrti; polemiku k rozsahu moru r. 1380 srv. J. Čechura, Mor, krize a husitská revoluce, ČČH 92, 1994, s. 286-287; týž, České země v letech 1378-1437. Lucemburkové na českém trůně II, Praha 2000, s. 181-182; J. Mezník, Mor z roku 1380 a příčiny husitské revoluce, ČČH 93, 1995, s. 702-710; polemiku k těmto článkům s uvedením dalších morových epidemií v předhusitském období srv. P. Čornej, Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek V. (1402-1437), Praha - Litomyšl 2000, s. 11-17, 33-38, 670, pozn. 14.

³² E. Maur, Příspěvek k demografické problematice, s. 34-36.

³³ Např. P. Čornej, Staré letopisy české ve vývoji české pozdně středověké historiografie, AUC - Philosophica et Historica 1, 1988, s. 33-59.

³⁴ J. Smetana, Vyprávěcí prameny dějepisné vzniklé v Litoměřickém kraji do roku 1835, SAP 22, 1972, s. 231.

³⁵ J. T. Pešina, Phosphorus septicornis ..., Pragae 1817, s. 237 n.; J. Beckovský, Poselkyně starých příběhův českých aneb Kronika česká ... Díl I, Praha 1700, s. 4.

³⁶ J. Smetana, K počátkům husitství v Litoměřicích, Vlastivědný sborník Litoměřicko [dále jen Litoměřicko] 11, 1974, s. 59-79 (edice „Historie žalostivé“ z Nožířova letopisu je otištěna na s. 75-79). Nožířův letopis chován ve Strahovské knihovně v Praze, sign. DA. IV. 1, „Historie žalostivá“ na fol. 96/a-101/b.

³⁷ J. Smetana, K počátkům, s. 59-72 - zde rozbor, filiace jednotlivých pramenů a další lit. K dílu „Historia persecutorum“ viz F. M. Bartoš, Úvod, in: Historie o těžkých protivenstvích církve české, Praha 1922, s. 3-8.

³⁸ Na tuto osobnost a jeho letopis poprvé upozornil F. M. Bartoš (Z dějin Karlovy university v době husitské, Jihočeský sborník historický [dále jen JSH] 40, 1971, s. 57-59).

³⁹ Tamtéž, s. 58.

⁴⁰ J. Čechura, Mor, s. 286-287; týž, České země, s. 181-182; k Čechurovým námitkám kriticky viz P. Čornej, Velké dějiny, s. 598-599, 731, pozn. 65; R. Brázdil - O. Kotyza, Současná historická klimatologie a možnosti jejího využití v historickém

výzkumu, Časopis Matice moravské [dále jen ČMM] 120, 2001, Supplementum, v tisku.

⁴¹ Rukopis je nově nazván Das Magdeburger Stadt Recht a je uložen v SOkA Litoměřice se sídlem v Lovosicích [dále jen SOkA Litoměřice], AM Litoměřice, st. sign. 12 - událost z roku 1426 na fol. 177/b; viz i J. Smetana, Soupis vyprávěcích pramenů dějepisných vzniklých v Litoměřickém kraji do r. 1835, SAP 23, 1973, s. 246, č. 187.

⁴² Das Magdeburger Stadt Recht, tamtéž.

⁴³ CIM III, s. 279-280, č. 159: „... pontem ipsum nostro adiutorio valeant conservare, qui influencium aquarum perennium undosa quassacione concussus crebro ope reparacionis exposcit, ...“

⁴⁴ J. Smetana je v soupisu neuvádí.

⁴⁵ R. Nový, Městské knihy v Čechách a na Moravě 1310-1526. Katalog, Praha 1963, č. 692; M. Bláhová, Městští písaři k událostem ve středověkých městech v českých zemích, AUC - Philosophica et Historica 1 (Z pomocných věd historických 10), 1992, s. 55.

⁴⁶ R. Nový, c. d., č. 1111 a 1112; M. Bláhová, c. d.

⁴⁷ Johann Augustin Tichtenbaum, Usta ad Albim delinaeta carmine rebusque suis memorabilius illustranta..., Pragae 1614 - jeden úplný exemplář chován v AM Ústí n. L., knihovna, sign. B. V. 1/33.

⁴⁸ Překlad Tichtenbaumových latinských veršů o bitvě viz A. Valeš, Usta ad albim delinaeta ... Bitva u Ústí, Ústecký sborník historický 1966, s. 21-30; srv. i B. Lůžek, Bitva na Běhání r. 1426, tamtéž, s. 7-20.

⁴⁹ Zprávu v komentované podobě vydal C. Jahnel, Erdbeben in Aussig 1560, Mitteilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs [dále jen MNEC] 20, 1897, s. 203.

⁵⁰ Jejich soupis viz R. Brázdil - O. Kotyza, History of Weather I, s. 242; přetisk většiny z nich (německé a latinské prameny v českém překladu) srv. O. Kotyza - F. Cvrk - V. Pažourek, Historické povodně, s. 93-94.

⁵¹ Rejstřík je deponován v SOkA Louny, AM Louny, sign. Ch, nefol. (zde i jeho opis B. Lůžka). Formálním rozbořením rejstříku se zabýval autor této statě a společně s B. Roedlem připravuje jeho edici. Rejstříku také věnoval pozornost v porovnání s dalšími lounskými kronikami a jejich vypovídací hodnotou k dějinám města M. Eckert (Komparace lounských kronik jako pramenu k poznání dějin města v 16. - 18. století, (diplomová práce na UJEP Ústí n. L.) Ústí n. L. 1992). Nutno tu říci, že se autor s tématem nevypořádal příliš úspěšně (jeden z exemplářů této diplomové práce je chován v SOkA Louny, za jehož zapůjčení děkuje autor této statě B. Roedlovi). Naposledy údaje rejstříku využil v obsažné práci o lounské fortifikaci B. Roedl (Opevnění města Loun do roku 1620 ve světle archivních pramenů, Sborník

okresního archivu v Lounech 9, 1999, s. 21-73). J. Smetana pramen přirozeně neuvádí, neboť Louny ležely v jiném kraji - Žateckém.

⁵² Daniel Adama z Veleslavína, Kalendář historický ..., Praha 1590, *passim* (kompletní exemplář např. v OVM Litoměřice, inv. č. SV H 28569).

⁵³ Eschatologickými názory o nadcházejícím r. 1500 i o dalších letech, spojovaných s koncem pozemského bytí, se podrobněji zabýval J. Delumeau (Strach na západě ve 14.-18. století. Obležená obec. Díl II, Praha 1999, s. 11-53). V českých zemích této zajímavé otázce byla věnována vcelku malá pozornost, tématu se dotkl snad pouze českobudějovický badatel K. Pletzer (Spisek českobudějovického faráře Václava Haydera o zázracích v roce 1500, JSH 35, 1966, s. 71-78 - zde i edice tohoto drobného spisu). Přesto i v českých narativních pramenech nacházíme odraz těchto obav, srv. R. Brázdil - O. Kotyza, Současná historická klimatologie, v tisku.

⁵⁴ Klasickým přehledem je tu pasáž v monografii J. Šusty (Dějepisectví. Jeho vývoj v oblasti vzdělanosti západní ve středověku a době nové, Praha 1933, s. 80-100) a F. Kutnara a J. Marka (Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví, Praha 1997, s. 63-91); s mnoha podrobnostmi a zajímavými postřehy viz J. Polišenský, Měšťanští historikové českého stavovského povstání, Sborník Vysoké školy pedagogické v Olomouci - Historia 2, 1956, s. 95-122; týž, České dějepisectví v předbělohorském období a pražská Akademie, AUC - HUCP 4, 1963, s. 115-137; týž, Česká válka 1618-1620, české měšťanstvo a jeho historikové, in: Historie o válce české. Výbor z historického spisování Ondřeje z Habensfeldu a Pavla Skály ze Zhoře. Edd. Z. Kristen - E. Petru - J. Polišenský, Praha 1964, s. 7-37; J. Janáček, České dějiny. Doba předbělohorská 1526-1547. Kniha I, díl 1, Praha 1968, s. 228-250; J. Smetana, Vyprávěcí prameny, s. 232-233; J. Kolár, K typologii české historické prózy z období humanismu, Folia Historica Bohemica [dále jen FHB] 11, 1987, s. 345-364; Z. Beneš, Historický text a historická skutečnost. Studie o principech humanistického dějepisectví, Praha 1993; aj.

⁵⁵ K situaci na přelomu 15. a 16. stol. a cestě ke stavovskému státu např. J. Macek, Jagellonský věk v českých zemích (1471-1526). Díl 1-4, Praha 1992, 1994, 1998, 1999, vše *passim*; F. Šmahel, Obrysy českého stavovství konce 14. století do počátku 16. století, ČČH 90, 1992, s. 161-187; týž, Husitské Čechy. Struktury, procesy, ideje, Praha 2001, zvláště s. 484-494, zde i další lit.; J. Pánek, Stavovství v Čechách a na Moravě na prahu novověku (30 tezí se srovnávacím zřetelem k Říši a Rakousům), in: Morava na prahu nové doby. Red. F. Hýbl, Přerov 1995, s. 37-54. Tématu se na mnohých místech svých syntéz dotkl i J. Válka (Česká společnost v 15. - 18. století. Díl 1. Předbělohorská doba, Praha 1972; týž, Stavovská Morava (1440-1620), Praha 1987). Moderní celková syntéza předbělohorských dějin dosud neexistuje, k nejdůležitějším náleží díla J. Janáčka (České dějiny I/1; týž, České dějiny. Doba předbělohorská 1526-1547. Kniha I, díl 2, Praha 1984; týž, Rudolf II. a jeho doba, Praha 1987), J. Pánka (Stavovská opozice a její zápas s Habsburky 1547-1577, Praha 1982; týž, Politický systém předbělohorského státu, FHB 11, 1987, s. 41-101; týž, Poslední Rožmberkové. Velmoži české renesance, Praha 1989; týž, Města v politickém systému předbělohorského státu, in: Česká města v 16.-18. století. Red. týž, Praha 1991, s. 15-39) a J. Války (kromě výše uvedených prací zvláště Dějiny Moravy. Díl 2. Morava reformace, renesance a baroka, Brno 1995; týž, Myšlenkové ovzduší české společnosti na přelomu 16. a 17. století, Studia

Comeniana et Historica 26, 1996, s. 10-24). Velice zajímavé a inspirativní jsou postřehy o kulturním životě v poslední třetině 16. a počátkem 17. stol. R. J. W. Evanse (Rudolf II a jeho svět. Myšlení a kultura ve střední Evropě 1576-1612, Praha 1997). Bylo by možné jmenovat obrovské množství dalších prací, vzniklých z per J. Pánka, V. Bůžka, jejich žáků a dalších badatelů, což není však účelem této práce. Lze tu jen odkázat na nejnovější zhodnocení stavu bádání na tomto poli V. Bůžka (Stand, Tendenzen und Perspektiven der frühneuzeitlichen Regionalforschung in der Tschechischen Republik, in: Regionalgeschichte in Europa. Methoden und Erträge der Forschung zum 16. bis 19. Jahrhundert. Hrsg. S. Brakensiek - A. Flügel, Paderborn 2000, s. 67-94).

⁵⁶ Na aktuálnosti neztratily výpisy jmen studentů z českých zemí z německých univerzitních matrik F. Menčíka (Studenti z Čech a Moravy ve Wittemberku, Časopis Musea Království českého [dále jen ČMKČ] 71, 1897, s. 250-267) a J. V. Šimáka (Studenti z Čech, Moravy a Slezska na německých univerzitách v XV.-XVIII. století, tamtéž 79, 1905, s. 290-297, 419-424; 80, 1906, s. 118-123, 300-305, 510-539), neboť právě zde studovala většina měšťanských synků ze severozápadních Čech, menší část navštěvovala i pražské Vysoké učení, které zároveň dohlíželo na kvalitu a obsazení městských latinských škol. K tomu srv. F. Šmahel - M. Truc, Studie k dějinám University Karlovy v letech 1433-1622, AUC - HUCP 4, 1963, s. 3-59; F. Šmahel, Regionální původ, profesionální uplatnění a sociální mobilita graduovaných studentů pražské univerzity v letech 1433-1622, Zprávy Archivu Univerzity Karlovy 4, 1982, s. 3-28; J. Pešek, Pražská univerzita, městské latinské školy a měšťanské elity v předbělohorských Čechách (1570-1620), ČČH 89, 1991, s. 336-355; týž, Měšťanská vzdělanost a kultura v předbělohorských Čechách 1547-1620 (Všední dny kulturního života), Praha 1993; viz i příspěvky J. Peška, I. Čornejové a M. Svatoše in: Dějiny Univerzity Karlovy I. 1347/48-1622. Red. M. Svatoš, Praha 1995, s. 219-289. K studentům ze severozápadních Čech na univerzitách viz F. Palacký, Města severozápadních Čech a studium na univerzitách v 16. století, Sborník Pedagogické fakulty v Ústí n. L. - řada dějepisná 1968, s. 27-63; týž, Obyvatelstvo českých zemí a školní vzdělání v 16. a na začátku 17. století, Československý časopis historický 18, 1970, s. 345-370; J. Pešek - D. Šaman, Studenti z Čech na zahraničních univerzitách v předbělohorském čtvrtstoletí, Ústecký sborník historický 1983, s. 173-218.

⁵⁷ F. Kutnar - J. Marek, Přehledné dějiny, s. 70.

⁵⁸ V předmluvě knihy kněze Havla Žalanského (Knihy dvoje o skutcích pána našeho Ježíše Krista, Praha 1617, nestr.); cf. J. Smetana, Vyprávěcí prameny, s. 232.

⁵⁹ J. Polišenský, Česká válka, s. 28.

⁶⁰ Jeden výtisk deponován v SOA Litoměřice - pobočka Děčín, knihovna.

⁶¹ Překlad německého textu citován podle J. Smetany (Vyprávěcí prameny, s. 232).

⁶² Dosud nejlépe shrnuli tuto problematiku, resp. význam melantrišsko-veleslavínské „oficíny“ M. Bohatcová a J. Hejnic (O vydavatelské činnosti veleslavínské tiskárny, FHB 9, 1985, s. 291-388, s další lit.); srv. i J. Volf, Dějiny českého knihtisku do roku 1848, Praha 1926; P. Voit, Minulost pražského knihtisku, Praha 1987.

⁶³ Překlad hebrejského textu citován dle J. Janáčka (České dějiny I/1, s. 238).

⁶⁴ Viz např. J. Bidlo, První a druhé vydání Veleslavínova „Kalendáře historického“, Časopis Společnosti přátel starožitností českých [dále jen ČSPS] 3, 1895, s. 25-28, 45-49; M. Bohatcová - J. Hejnic, O vydavatelské činnosti, *passim*; F. Kutnar - J. Marek, Přehledné dějiny, s. 75-79, 84-85.

⁶⁵ Tzn. průtrže mračen, lijáky.

⁶⁶ Paměti českého šlechtice z poloviny 16. století („Sarmacie“ Jana Zajíce z Házmburka). Ed. J. Pánek, FHB 14, 1990, s. 40, 43.

⁶⁷ J. Smetana, Vyprávěcí prameny, s. 225-230 (cit. místo s. 227).

⁶⁸ Mikuláš Dačický z Heslova, Prostopravda, Paměti. Edd. E. Petrů - E. Pražák, Praha 1955, s. 101-644, 663-729; výtah z pamětí pořídil J. Mikulec, Mikuláš Dačický z Heslova, Paměti, Praha 1996, s. 63-310 (zde na s. 11-61 obsažný úvod J. Janáčka o tomto kronikáři a rozbor jeho pamětí).

⁶⁹ Výběrovou edici pořídil J. Kolár, Marek Bydžovský z Florentina, Svět za tří českých králů. Výbor z kronikářských zápisů o letech 1526-1596, Praha 1987.

⁷⁰ Václav Březan, Životy posledních Rožmberků. Ed. J. Pánek, Praha 1985 - zde i o problematice zachování „Historie Rožmberské“.

⁷¹ Pohled aristokracie i na meteorologické jevy shrnula v dobře a čtivě napsané kapitole „Podoby strachu“ M. Koldinská (Každodennost renesančního aristokrata, Praha - Litomyšl 2001, s. 137-154), i když by jí bylo možno doplnit o další reálie.

⁷² K zachovalým deníkům např. M. Koldinská, Svět Adama mladšího z Valdštejna optikou jeho deníků. Příspěvek ke každodennosti a mentalitě renesančního aristokrata, FHB 18, 1997, s. 121-142; táž, Každodennost renesančního aristokrata, *passim*; P. Maťa, Nejstarší české a moravské deníky. Kultura každodenního života v raném novověku a některé perspektivní prameny, FHB 18, 1997, s. 99-120. Další literaturu uvádí P. Kopicčka v úvodu své edice, viz Deníky roudnického hejtmana Blažeje Albína z Wiesenberku z let 1611 a 1625. Ed. P. Kopicčka, Koniasch Latin Press, Praha 2002, v tisku - za zapůjčení rukopisu je alespoň na tomto místě nutné autorovi poděkovat. Deníky aristokratů jsou pro naše téma značným zklamáním, neboť o počasí přináší jen marginální údaje, např. Deník rudolfinského dvořana. Adam mladší z Valdštejna 1602-1633. Ed. M. Koldinská - P. Maťa, Praha 1997. Další deníky s meteorologickými údaji jsou uvedeny v následujících poznámkách.

⁷³ O Janu Strialiovi srv. J. Munzar, Jan Stralius a jeho meteorologická pozorování z Čech a Německa z let 1558-1582, Meteorologické zprávy [dále jen MZ] 51, 1998, s. 149-153; R. Brázdil - O. Kotyza, History of Weather and Climate in the Czech Lands III. Daily Weather Records in the Czech Lands in the Sixteenth Century II, Brno, 1999, s. 19-46 [text], 121-180 [výběrová edice]. O žatecké rodině Straliů z Pomnouce viz též B. Roedl, Žatecká rodina Hošťálků z Javořice, Žatec 1997, *passim*.

⁷⁴ O. Kotyza, Málo známá návštěva moravského velmože Karla staršího ze Žerotína v Litoměřicích a v Děčíně, Děčínské vlastivědné zprávy 8, 1998, s. 20-24; rozbor Žerotínových zápisů o počasí viz R. Brázdil - O. Kotyza, Daily meteorological observations of Charles senior of Žerotín in the years 1588-1591, Scripta Fac. Sci. Nat. Univ. Masaryk. Brun - Geography 25, 1995, s. 7-39. O této osobnosti dosud nejlépe O. Odložilík, Karel starší ze Žerotína 1564-1636, Praha 1936.

⁷⁵ Dnes již zastaralou a stěží dostupnou edici pořídil tehdy mladičký M. Dvořák (Dva denníky dra. Matiaše Borbonia z Borbenheimu, Praha 1896), později známý historik umění na vídeňské univerzitě a propagátor památkové péče, za spolupráce se svým otcem. Jde de facto o jeho první větší práci. Oba exempláře deníků - „Iter Helveticum“ z l. 1596-1599 a připsaný k Partliciovu kalendáři na r. 1622 - jsou chovány v Roudnické lobkovické knihovně na zámku v Nelahozevsi [dále jen RLK], sign. VI. Fg. 45 [„Iter Helveticum“] a VII. Ad. 119/1622. Opravy Dvořákova mylného čtení a jeho podrobný životopis vypracoval lékař G. Gelner (Životopis lékaře Borbonia a výklad jeho deníků, Praha 1938). Údaje o počasí s Gellnerovými opravami a rozbořem meteorologických údajů otiskl R. Brázdil s O. Kotyzou (History of Weather III, s. 47-66 [text], 181-223 [výběrová edice]); Borboniovy zprávy z Basileje uveřejnili K. Pejml - J. Munzar, Das Wetter in Basel in den Jahren 1596-1598 nach dem Tagebuch des Mathias Borbonius von Borbenheim, Vierteljahrsschrift der Naturforschenden Gesellschaft Zürich 113, 1968, s. 407-416; viz i též, Matyáš Borbonius z Borbenheimu a jeho meteorologická pozorování z let 1596-1598, 1622, MZ 21, 1968, s. 93-95.

⁷⁶ K chebským kronikářům a kronikářské tradici srv. F. Kubů, Renesanční Cheb v jedenácti obrazech, Minulostí Západočeského kraje 25, 1989, s. 91-109 s lit. Výčet známých chebských kronik např. uvádí v předmluvě k edici kroniky Pankráče Engelharta a „deníku“ Andrease Baiera chebský archivář H. Gradl (Die Chroniken der Stadt Eger, Deutsche Chroniken aus Böhmen, Bd. III, Prag 1884, s. V-VIII.

⁷⁷ Přehled kronikářů Českých Budějovic přinesl v článku na pokračování R. Huyer (Die Chronisten der Stadt Budweis, Budweiser Zeitung 1926, č. 9, 15, 44, 77). Huyerovu práci částečně antikvovaly výtečné články a drobné edice K. Pletzera (Pravá a nepravá kronika Tomáše Františka Veselého, JSH 24, 1955, s. 121-129; týž (ed.), Českobudějovický písař Jan Petřík z Benešova (Příspěvek k dějinám české literatury XVI. století), tamtéž 28, 1959, s. 17-24, 40-47; týž, Českobudějovická analistika v období třicetileté války, tamtéž, s. 113-120; týž (ed.), Tři drobné českobudějovické kroniky ze 16. století, tamtéž 34, 1965, s. 179-194; týž, Dva dosud neznámí kronikáři Českých Budějovic (Jonáš Kratschner a Dominik Koller), tamtéž 39, 1970, s. 222-229; týž, Neznámé českobudějovické kroniky, tamtéž 53, 1984, s. 222-229). Část českobudějovických kronik, v ne zrovna zdařilé formě, vydal F. Mareš (Kronika budějovská, Věstník Královské České společnosti nauk, Třída filosoficko-historicko-jazykozpytná, roč. 1920, Praha 1922, s. 1-94), zápisy v pamětní knize Českých Budějovic k r. 1555 a poč. roku 1556 písaře Jana Petříka z Benešova otiskl K. Köpl (O způsobu časův roku 1555, Sborník historický 3, 1885, s. 305-307), novou edici těchto zápisů pořídili s rozbořem Petříkových denních pozorování R. Brázdil s O. Kotyzou (History of Weather and Climate in the Czech Lands II. The earliest daily observations of the weather in the Czech Lands [I.], Brno 1996, s. 35-38, 89-93 [text], 159-165 [výběrová edice]; viz i též, Nejstarší denní záznamy o počasí v Čechách, MZ 48, 1995, s. 184-186); srv. i J. Munzar - P. Maťa, Počátky

systematického pozorování počasí v Čechách do roku 1555, MZ 50, 1997. s. 142-147. Životopisy nejdůležitějších kronikářů viz Encyklopedie Českých Budějovic. Red. M. Novotný - K. Pletzer - R. Sak, České Budějovice 1998, *passim*.

⁷⁸ K jihlavskému kronikářství dosud souhrnně jen zastaralá práce archiváře E. Schwaba (*Die Iglauer Chroniken, Igel-Land, Beilage des „Mähr. Grenzboten“, Neue Folge* Nr. 10-14, 1926-1927, s. 37-54). F. Hoffmann (*Co dala Jihlava našim zemím, Vlastivědný sborník Vysočiny* 5, 1968, s. 7-22) dochází k číslu 70 zachovaných jihlavských kronik, E. Schwab (c. d., s. 37) v úvodu své práce zmiňuje 66 exemplářů těchto narativních děl, ovšem při pročtení jeho statě a spočítání uváděných titulů se dostaneme dokonce k číslu 79. Dosud byla edičně vydána jen malá část z těchto děl - kronika městského písaře Martina Leupolda z Löwenthalu (*Chronik der königlichen Stadt Iglau (1402-1607) vom Iglauer Stadtschreiber Martin Leupold von Löwenthal*. Ed. Ch. d'Elvert, Brünn 1861), měšťana Franze Setzenschragena (*Die älteste und erhaltene Iglauer Chronik (1547)*. Ed. A. Mayer, *Zeitschrift der Deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens* 40, 1938, s. 3-56) a plátenického mistra Abrahama Letschera (*Chronik der Stadt Iglau (1563-1685) des Tuchmachermeisters Abraham Letscher*. Ed. F. Wurzinger, Iglau 1912). Ukázky z některých těchto pramenů uveřejnil v překladu F. Hoffmann (*Listy a obrazy z minulosti Jihlavy, Havlíčkův Brod* 1958; *týž, Nové listy a obrazy z minulosti Jihlavy. Od třicetileté války k revolučnímu roku 1848*, Brno 1967).

⁷⁹ *Dějiny Litoměřic*, s. 155-194, s lit. a prameny; v této knize otištěny v českém překladu dva dopisy Litoměřických Filipu Melanchtonovi z r. 1553 (tamtéž, s. 367-368, č. 49-50); edici obou dopisů pořídil H. Ankert (*Kurze Geschichte der Stadt Leitmeritz*, Leitmeritz 1923, s. 101-103). K tomuto fenoménu, k renesanci a pronikajícímu humanismu do Litoměřic srv. i J. Smetana, *Vyprávěcí prameny*, s. 230-235, 241, 243-245; *týž, Litoměřičtí předchůdci a přátelé M. Pavla Stránského*, *Litoměřicko* 23, 1987, s. 135-148.

⁸⁰ J. Smetana, *Vyprávěcí prameny*, s. 230-235, 241; *týž, Soupis*, s. 245-248, č. 186-198; *týž, Nejstarší kronikářské záznamy litoměřických radních písařů*, *Litoměřicko* 14, 1978, zvláště s. 119-123. Těmito pracemi byly antikvovány starší soupisy litoměřických memorabilií W. Katzerowského (*Die Memorabilienbücher der Stadt Leitmeritz*, MNEC 17, 1894, s. 314-317) a E. Donka (*Pisatelé pamětí a kronik litoměřických v století XVI.-XVIII.*, *Časopis Českého musejního spolku v Litoměřicích* 1, 1929, s. 9-13).

⁸¹ *Kniha pamětní města Litoměřic 1570-1607, 1612*, SOkA Litoměřice, AM Litoměřice, sign. CH 1/a; J. Smetana, *Soupis*, s. 246, č. 189.

⁸² *Torzo pamětní knihy města Litoměřic 1564-1570, 1609*, SOkA Litoměřice, AM Litoměřice, sign. CH 1/b; J. Smetana, *Soupis*, s. 246, č. 188.

⁸³ *Z kněh pamětních starých*. Ed. J. Smetana, *Nejstarší kronikářské záznamy*, s. 124-142. Exemplář *Veleslavínova kalendáře* z r. 1590 s tímto opisem z r. 1643 je deponován ve Strahovské knihovně v Praze, sign. AO. II. 40; srv. J. Smetana, *Soupis*, s. 245-246, č. 186.

⁸⁴ V knize s novějším označením *Das Magdeburger Stadt Recht*, rukopis v SOkA Litoměřice, AM Litoměřice, st. sign. 12; J. Smetana, Soupis, s. 246, č. 187.

⁸⁵ Vzájemný vztah těchto nejstarších opisů k deperditní pamětní knize (knihám?) zatím nejzdařileji osvětlil J. Smetana (*Nejstarší kronikářské záznamy*, s. 120-123), je tu však nutno zmínit několik vlastních postřehů. Opisovač knihy v r. 1643 zapsal na konec líčení událostí z r. 1565, že „následovně jest již v tom místě [tj. v pamětní knize - pozn. O.K.] mnoho listův vytrháno“ (Z kněh pamětních starých k r. 1565, s. 139). V „Kněhách pamětních starých“ (s. 138) je k r. 1564 uvedeno o dokončení malování stropu v litoměřickém kostele sv. Jiří 22. srpna malířem Františkem ze Slaného a k r. 1565 o povodni z 3. na 4. března. Torzo pamětní knihy má zachovánu z r. 1564 zprávu o domalování velké světnice v domě měšťana Diviše Houšky týmž malířem (nazývá ho Franz ze Slaného) na Štědrý den (fol. 5/b) a při povodni r. 1565 líčí až následky - mlýny nemohly mlít, nebylo možné chytit lososy, začali stavět stržený most (fol. 7/a). Je tudíž nejpravděpodobnější, že opisovač měl v r. 1643 před sebou opravdu pamětní knihu, která se k němu dostala za neznámých okolností; chyběly v ní však listy, které se šťastně dochovaly dodnes a jsou označovány jako Torzo pamětní knihy.

⁸⁶ Z kněh pamětních starých k r. 1595, s. 139.

⁸⁷ Litoměřické zprávy o povodních a litoměřickém mostě s další lit. jsou otištěny v kolektivní práci o historických povodních O. Kotyzy, V. Pažourka a F. Cvrka (*Historické povodně*, *passim*).

⁸⁸ Čísla zemřelých při morové nákaze r. 1582 uvádí podle pamětní knihy H. Ankert, *Kurze Geschichte*, s. 48.

⁸⁹ Rukopis je dnes chován ve Strahovské knihovně v Praze, sign. DA. IV. 1; viz J. Smetana, Soupis, s. 247, č. 194. Je nověji označen strahovským knihovníkem G. J. Dlabačem názvem „*Manuscriptum Joannis junioris Nožirž alias Adami, qui Litomericii 1558 natus est et dein civis ibidem, religioni sub utraquae communi cantium eddictus, anno 1601 mortuus*“. Vlastní letopis s matričními záznamy je na fol. 1/a-49/a, na fol. 92/a-94/b „Poznamenání rodu pana Adama Nožíře a potomkův jeho“, na fol. 96/a-101/b „Historie žalostivá“ a na fol. 102/a-103/b pasáž „Most u Litoměřic“.

⁹⁰ „Z jinších kněh pamětních“, analistické zápisy Jana Heliada, Václava Arcadia, nezmíněného Jiřího Crugeria (nemá žádnou zprávu o počasí) a letopisecké vpisky chomutovského Matyáše Meisnera jsou obsaženy ve Veleslavínově kalendáři z r. 1590, kde je i výše uvedený opis z r. 1643 „Z kněh pamětních starých“ (Strahovská knihovna v Praze, sign. AO. II. 40); srv. J. Smetana, Soupis, s. 246-247, č. 192.

⁹¹ Benešův „letopis“ je obsažen v jiném exempláři Veleslavínova kalendáře z r. 1590, deponovaném ve Strahovské knihovně v Praze, sign. AO. IX. 13; viz J. Smetana, Soupis, s. 246, č. 191.

⁹² Narodil se 16. února 1597 v Litoměřicích, hodnost bakaláře získal na pražském Vysokém učení r. 1615, po krátkém působení jako rektor školy v Poděbradech byl až do r. 1624 litoměřickým městským písařem. V r. 1626 odešel do Pirny, v r. 1631 se navrátil se saským vojskem do Litoměřic a posléze zpět do Pirny. Zemřel v Schandau

(dnes Bad Schandau), kde byl pochován v kostele sv. Jana. K němu viz A. Truhlář - K. Hrdina - J. Hejnic - J. Martínek, *Rukověť humanistického básnictví 4 (N-Ř)*, Praha 1973, s. 46; *Dějiny Litoměřic*, s. 409. Nosidlovo jméno figuruje v Pirenských soupisech českých exulantů v letech 1629, 1631 a 1636, viz *Exulanti z Prahy a severozápadních Čech v Pirně v letech 1621-1639*. Ed. L. Bobková, Praha 1999, s. 33, č. 341 (1629), s. 84, č. 309 (1631), s. 123, č. 319 (1636).

⁹³ K otázkám jednotlivých opisů a jejich vztahu k archetypu srv. J. Martínek, *Svědectví nově nalezeného rukopisu o povaze a rozsahu Nosidlových pamětí*, Strahovská knihovna 9, 1974, s. 99-112. V současné době se připravuje ediční vydání této kroniky, jejíž základem by měl být uvedený „nově“ nalezený rukopis.

⁹⁴ M. Müller, *Meteorologické jevy v kronice Václava Nosidla z Geblic*, (proseminární práce na FF UK Praha) Praha 1999; týž, *Počasí za třicetileté války očima českého exulanta*, *Historický obzor* 12, 2001, s. 210-215. Je jen škoda, že se v těchto pracích autor nepokusil o komparaci Nosidlových zpráv s dalšími prameny a omezil se jen na jejich věcnou stránku.

⁹⁵ Anton Gottfried Schmidt, *Liber memorabilium*, SOkA Litoměřice, AM Litoměřice, st. č. 17. Schmidtovy zprávy o počasí otiskl v komentované podobě W. Katzerowsky (*Die meteorologische Aufzeichnungen der Leitmeritzer Rathsverwandten Anton Gottfried Schmidt aus den Jahren 1500 bis 1761*, Prag 1887); srv. J. Smetana, *Soupis*, s. 249, č. 204 - zde uvedeny i další Katzerowského historické studie, vycházející ze Schmidtovy kroniky.

⁹⁶ W. Katzerowsky, c. d.; týž, *Die meteorologische Aufzeichnungen der leitmeritzer Stadtschreiber aus den Jahren 1564-1607*, Prag 1886; týž, *Die Periodicität der Überschwemmungen*, *Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen* [dále jen MVGDB] 25, 1887, s. 156-171; týž, *Meteorologische Nachrichten aus den Archiven der Stadt Leitmeritz [1500-1865]*, in: *Jahresbericht des k. k. Staats-Ober-Gymnasiums zu Leitmeritz in Böhmen für das Schuljahr 1895*, Leitmeritz 1895, s. 3-32; týž, *Meteorologische Nachrichten aus den Archiven der Stadt Leitmeritz [1865-1892]*, in: *tamtéž 1895/96*, Leitmeritz 1896, s. 3-32; viz též O. Kotyza, Wenzel Katzerowsky a jeho přínos historické klimatologii, in: *Česká beseda o německých badatelích v oblasti pomocných věd historických, archivnictví a edic historických pramenů*. Red. H. Pátková, Dolní Břežany 2000, s. 13-23; J. Tomas, Wenzel Katzerowsky, matematik, fyzik a archivář, in: *Archivy na prahu tisíciletí. Sborník příspěvků z konference uspořádané u příležitosti 160. výročí založení Moravského zemského archivu a 70. výročí založení Archivu města Brna*, Brno 2000, s. 121-124.

⁹⁷ F. Klemm, *Die Entwicklung der meteorologischen Beobachtungen in Österreich einschliesslich Böhmen und Mähren bis zum Jahre 1700*, (*Annalen der Meteorologie - Neue Folge* 21) Offenbach a. M. 1983.

⁹⁸ E. Donek, *Litoměřice v dějinách vinařství*, in: E. Donek - F. Pštross - F. R. Čebiš, *O litoměřickém víně*, Praha 1932, s. 3-18; týž, *Kronika labských povodní na Litoměřicku*, Litoměřice 1932.

⁹⁹ J. Haudeck, Der Weinbau bei Leitmeritz, MNEC 21, 1898, s. 365-372; M. Košťál, O významu severočeského vinařství v minulosti, Historie a musejnictví 3 (31), 1958, s. 183-190.

¹⁰⁰ Jediný zastaralý a celkem zřetelně nekompletní je tu soupis pamětnic autora se zkratkou Š. J. ([J. Šilhavý?]) Pamětní knihy obecní, in: Podřipsko. Celkový obraz kraje, Roudnice n. L. 1940, s. 61-63).

¹⁰¹ Vcelku hojné zprávy o počasí jsou obsaženy v rukopise Kniha pamětí věcí hodných, obzvláštních a obecních města Velvar z let 1576-1605, SOkA Kladno, AM Velvary, inv. č. 5; některé drobnosti jsou i v Knize pámátné neboli liber memorialis města Velvar z let 1455-1599, SÚA Praha, odd. Pozemkové knihy, zn. Velvary, inv. č. 1.

¹⁰² K dějinám Roudnice n. L. dosud nejlépe M. Saxl, Roudnice n. L. Urbanistický a architektonický rozvoj města, Kulturní měsíčník Roudnice n. L. [dále jen KMR] 7-16, 1971-1980. Celková syntéza dějin F. Kučery (Kronika města Roudnice n. L., Roudnice n. L. 1949-1956) zůstala v rukopise (SOkA Litoměřice, pozůstalost F. Kučera) a je dnes zastaralá. Další souhrny jsou velice stručné, např. Q. Kastner, Roudnice nad Labem. Od nejstarších zpráv do roku 1945, Roudnice n. L. 1989 - zde na s. 50-55 další lit.; M. Hlaváčková, Sedm století, in: M. Hlaváčková- K. Král, Roudnice v proměnách staletí, Roudnice n. L. 1994, s. 7-59; srv i B. Matějka, Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese roudnickém. Díl I, Praha 1898, s. 156-189; B. Matějka - M. Dvořák, ibidem. Díl II, zámek roudnický, Praha 1907.

¹⁰³ Kromě soupisů památek a jeho býv. knihovny se roudnickým augustiniánským klášterem a jeho osudy až do zrušení v 18. stol. zabýval např. J. Pavla, Dějepis prvního kláštera řeholních kanovníků svatého Augustina v Čechách v městě Roudnici nad Labem, Praha 1850; M. Saxl, Roudnice n. L., passim; týž, Bývalý augustiniánský klášter a kostel v Roudnici n. L., KMR 1, 1965, červenec-srpen, s. 10-11; září, s. 7-8; J. Kadlec, Začátky kláštera augustiniánských kanovníků v Roudnici, Studie o rukopisech 28, 1981, s. 65-86. O Doksanech, kromě počátků kláštera, neexistuje moderní syntéza. Na významu neztrácí již téměř tři sta let stará publikace doksanského probošta A. Miky (Das Ruhmwürdige Doxan ... Leitmeritz 1726 [starý tisk in: OVM Litoměřice, inv. č. SV H 4194]), neboť zahrnuje opisy dnes deperditních písemností z rozchváceného klášterního archivu .

¹⁰⁴ Dosud existují jen zastaralé syntézy budyňského archiváře A. Jandy (Dějiny města Budyně nad Ohří, Roudnice n. L. 1892; týž, Výňatek z dějin města Budyně nad Ohří, Budyně n. O. 1930). Zatímco u prvé jmenované práce je cenný otisk některých listin (týž, Dějiny, s. 113-167, č. 1-28), tak práce druhá (týž, Výňatek, s. 17 n.) je zatížena tak hrubým diletantismem o předbělohorském období, že není pro vědeckou práci použitelná, jak správně konstatuje J. Pánek (Paměti českého šlechtice, s. 31, pozn. 12). Zajímavému rodu Zajíců z Házmburka byla dosud věnována pramalá pozornost, a tak dosud zůstává platná hesla A. Sedláčka v Ottově slovníku naučném (X, Praha 1896, s. 932-934; XXVII, Praha 1908, s. 391-392) a pasáž o budyňském hradu v jeho monumentálním soupisu (týž, Hrady, zámky a tvrze Království českého XIV. Litoměřicko a Žatecko, Praha 1923, s. 12-25).

¹⁰⁵ K vinařství a k hospodářské situaci na Roudnicku např. M. Dvořák, Příspěvek k dějinám vinařství v krajinách Podřipských, Podřipan 4, 1873, č. 5, 7, 9, 12; J. Křivka, Roudnický velkostatek na sklonku 16. století, Historie a musejnictví 1 (29), 1956, s. 117-136, 195-204, 237-248; týž, K dějinám poddanského vinařství na Litoměřicku v předbělohorské době, Litoměřicko 3, 1966, s. 32-50; týž, Zemědělská výroba na poddanském hospodářství v Dolním Polabí a Poohří před Bílou horou, Ústecký sborník historický 1966, s. 71-96; týž, Podíl poddaných a velkostatku na tržní produkci a vývozu obilí po Labi v předbělohorském období, tamtéž 1967, s. 5-22.

¹⁰⁶ M. Saxl, Roudnice n. L. ..., KMR VIII, 1972, s. 176-178.

¹⁰⁷ K náboženské situaci v severozápadních Čechách (včetně Podřipska) v předbělohorském období, i když s mnoha omyly a nepřesnými závěry, viz L. Kocourek, K náboženským dějinám doby reformační. I. část, Vlastivědný sborník Podřipsko 6/1, 1996, s. 87-96; II. část, tamtéž 7, 1997, s. 32-44.

¹⁰⁸ K roudnické augustiniánské knihovně a jejím osudům srv. J. Kadlec, Knihovna kláštera řeholních kanovníků svatého Augustina v Roudnici, in: Historia docet. Sborník prací k počtě šedesátých narozenin prof. PhDr. Ivana Hlaváčka, CSc. Red. M. Polívka - M. Svatoš, Praha 1992, s. 127-133.

¹⁰⁹ O pohledu Jana Zajíce z Házmburka na předpovědi počasí hvězdáři jsme se již zmínili, jinak pro naše téma jeho paměti neobsahují žádný další relevantní údaj.

¹¹⁰ Původně byla uložena na roudnickém zámku, odtud Roudnická lobkovická knihovna; za druhé svět. války byla převezena do Prahy, z Národní knihovny ČR v Praze byla vrácena Lobkovicům po r. 1989 a dnes je deponována na zámku v Nelahozevsi. Viz A. Richterová, Vývoj roudnické lobkovické knihovny, Praha 1989; W. B. Russel Jr. - L. De Barbieri, The Lobkowicz Collections. Six Centuries of Patronage, Nelahozeves 2000, s. 19-21. Její strojopisný soupis srv. Lobkowicz'sche Schlossbibliothek in Raudnitz a. d. Elbe, SOA Litoměřice - pob. Žitenice; stručný strojopisný soupis kalendářů z RLK s identifikací jednotlivých glosátorů viz K. Jeřábek, Roudnická lobkovická knihovna - sbírka kalendářů, tamtéž.

¹¹¹ P. Kopička, Deníky roudnického hejtmana, v tisku; týž, Kalendáře ze sbírky Roudnické lobkovické knihovny, rukopis; viz i týž, Dvůr Zdeňka Vojtěcha a Polyxeny z Lobkovic ve dvacátých a třicátých letech 17. století, in: Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku. Red. V. Bůžek - P. Král, Opera historica 7, České Budějovice 1999, s. 469-493.

¹¹² Deníky Zdeňka Vojtěcha z Lobkovic - RLK, sign. VII. Ad. 118/1592-1603, 1605-1622, 1624-1625, 1628; Kryštofa z L. - tamtéž, sign. VII. Ad. 119/1602-1604; Viléma z L. - tamtéž/1636.

¹¹³ RLK, sign. VII. Ad. 120 a 121; P. Kopička, Kalendáře.

¹¹⁴ RLK, sig. VII. Ad. 120/1616; P. Kopička, c. d.; o Žaboniovi srv. A. Truhlář - K. Hrdina - J. Hejnic - J. Martínek, Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě 5 (S-Ž), Praha 1982, s. 585-586.

¹¹⁵ RLK, sign. VII. Ad. 120/1644; P. Kopička, c. d.

¹¹⁶ K této osobnosti podrobně P. Kopička, Deníky roudnického hejtmana.

¹¹⁷ RLK, sign. VII. Ad. 120/1611 a 1622; edici pořídil P. Kopička, c. d.

¹¹⁸ P. Kopička, c. d.: 20. února [1625] „Povětrí veliké bylo, že dobrý stavení bořilo a bralo, v lesích dříví s kořenem vyvracovalo a znamenitý škody učinilo.“ Událost je potvrzena i zprávami z Loun, Prahy a Nového Jičína.

¹¹⁹ P. Kopička, Deníky roudnického hejtmana. Nota bene, kromě výše uvedeného, znamená i poznamenej dobře, pamatuj, vlastně.

¹²⁰ Nejostřeji např. k 1. prosinci 1622 - „Byl mráz náramný. ... Položil hvězdář rozjižování, anož byl mráz třeskutý. Před tím. „sekej led“ [hvězdář Šimon Partlicius ze Šprinsberku], pobízel, anož ledu nebylo viděti ani na blátě, netoliko na řekách a jinde“; nebo k 11. prosinci 1622 - tištěno „Vítr, mráz“, Borbonius: „Ani vítr, ani mráz, milej hvězdáři!“, srv. M. Dvořák (ed.), Dva denníky, s. 143, 144; R. Brázdil - O. Kotyza, History of Weather III, s. 222.

¹²¹ „Calendaria erraverunt passim, qua moderna frigora non praeviderunt, pro iis calores et humor praedixerunt“, viz Bartoloměj Michal Zelenka, Diarium 1700-1704, Knihovna Národního muzea v Praze, sign. VII. D. 23, s. 314. Jde o poslední ze čtyř zachovaných Zelenkových deníků, srv. R. Brázdil - O. Kotyza, Meteorologické záznamy děkana Bartoloměje Michala Zelenky z Čech z let 1680-1682, 1691-1694 a 1698-1704, MZ 54, 2001, s. 145-155, zde i další lit.

¹²² Cf. P. Kopička, Deníky roudnického hejtmana, pozn. 175.

¹²³ Cca 10. října 1629: „Byla veliká voda na Labi, vzala most zadní, všechno topila tak široce, že až na Bezdíkově [= Starém Bezděkově, dnes roudnickém předměstí], se přilívala, mnoho lidem škody nadělala.“, srv. RLK, sign. VII. Ad. 120/1629 [další Krumlovského denníky 1630-1631, 1633-1634]; viz i P. Kopička, Kalendáře.

¹²⁴ B. Tolman - V. Chaloupecký, Starý kamenný most přes Labe v Roudnici, in: Zvláštní otisk z „Technického obzoru“, Praha 1909, s. 3-9; V. Chaloupecký, Dějiny starého mostu v Roudnici n. L., Podřipský musejník 5, 1910, s. 5-17.

¹²⁵ Viz B. Roedl, Praha v kronice Pavla Mikšovic, Sborník okresního archivu v Lounech 2, 1988, s. 59.

¹²⁶ Jan Mojžíš, Letopisy města Luna, SOkA Louny, AM Louny, sign. Ch 3; edici pořídil B. Lůžek, Jana Mojžíše Letopisy města Luna v nich dobrá i zlá správa městská vypsaná jest k naučení i ku příkladu potomkům téhož města, aby vlast svou pobožně, pokojně, užitečně a spravedlivě řídili a zlých věcí se vystříhali, Anno 1784, Praha 1970 - edice bohužel postrádá adekvátní poznámkový aparát.

¹²⁷ Soupis lounských kronik viz B. Lůžek, Okresní archiv v Lounech. Průvodce po fondech a sbírkách, Praha 1956, s. 73-74; nutno říci, že Lůžkem zvolená metoda stručného popisu pramene je badateli daleko příznivější, než pozdější („modernější“)

soupisy fondů jednotlivých archivů bez dalších komentářů. Louny dosud nemají moderně pojatou syntézu svých dějin, starší literaturu viz R. Brázdil - O. Kotyza, *History of Weather IV*, s. 10-22; B. Roedl, *Opevnění Loun*, s. 22-27.

¹²⁸ Jan Florian Hammerschmidt, *Historia regiae urbis Launae*, Národní knihovna ČR v Praze, odd. rukopisů a starých tisků, sign. MS I. A. 5; cf. B. Lůžek, *Okresní archiv*, s. 73.

¹²⁹ Za upozornění na tento fakt děkuji B. Roedlovi.

¹³⁰ *Chronica civitatis Launensis in Boemia autore Paulo Mikssowicz servo consulari*, SOkA Louny, AM Louny, sign. Ch 1; zastaralou výběrovou edici pořídil M. Kovář, Pavel Mikšovic a jeho kronika Lounská, *Sborník Historického kroužku 1-15, 1900-1915* - pramen je vydán nekriticky, výběrově a edice je zatížena množstvím chyb (dokonce v dataci!), takže při práci s touto kronikou je nutné obrátit se přímo na originál, jak správně míní B. Roedl (*Opevnění Loun*, s. 63, pozn. 13). O osobnosti Pavla Mikšovic a jeho kronice srv. B. Roedl, *Lounský kronikář Pavel Mikšovic*, *Louny - kulturní měsíčník* 1986, únor. s. 10-12; březen, s. 8-9; týž, *Praha v kronice*; týž (ed.), *Smolné knihy města Loun*, (*Sborník okresního archivu v Lounech* 6) Louny 1993, s. 8-9.

¹³¹ B. Roedl, *Praha v kronice*, s. 59.

¹³² Pasáže z Mikšovicovy kroniky o povodních otiskli O. Kotyza - F. Cvrk - V. Pažourek, *Historické povodně*, passim; srv. i J. Munzar - J. Pařez, *Historické povodně a jejich vliv na krajinu a sídla v dolním Poohří*, *Historická geografie* 29, 1997, s. 217-225.

¹³³ Jistě tu nejde o pravou olivu, ale asi o hlošinu úzkolistou, nazývanou rovněž česká oliva, jak jí pod správným názvem *Elaeagnus* uvádí Tadeáš Hájek z Hájku v překladu Mathioliho herbáře; viz i *Kniha svědeckých výpovědí u městského soudu v Žatci z let 1580-1587*. Ed. B. Roedl, Koniasch Latin Press, Praha 2002, č. 154, pozn. 59, v tisku. Za upozornění a zapůjčení rukopisu děkuji B. Roedlovi.

¹³⁴ *Chronica civitatis Launensis*, s. 148-186; srv. i B. Lůžek, *Epidemie v 16. století v Lounech*, *Historická demografie* 3, 1969, s. 81-84.

¹³⁵ R. Brázdil - O. Kotyza, *Utilisation of the Louny economic sources for the reconstruction of winter temperature patterns in 1518-1621*, *Instytut Geografii UJ (Kraków) - Prace Geograficzne* 107, 2000, s. 71-78; též: *History of Weather IV* – zde na s. 139-349 i edice záznamů o počasí, jevech příbuzných a na počasí závislých z lounských účetních knih z let 1450-1632.

¹³⁶ O Mikšovicově geografickém obzoru viz B. Roedl, *Praha v kronice*.

¹³⁷ *Žatec* dosud nemá moderně pojatou syntézu svých dějin, práce A. Seiferta (*Geschichte der königlichen Stadt Saaz von den ältesten Zeiten bis in die Gegenwart*, Saaz 1894) je značně zastaralá a pasáže B. Roedla o předbělohorském a pobělohorském období v naučně-populární knize o tomto městě (*Žatec*, Praha - Žatec 1992, s. 32-47) je velmi stručná, což je dáno i proporcionálním rozložením

knihy (celkem obsahuje 64 textových stran s barevnou přílohou). Žatecké „příběhy“ 16. a 17. století zatím nejlépe osvětlil na pozadí tragických osudů zdejší rodiny Hošťálků z Javořice B. Roedl (Žatecká rodina, *passim*). Velké dějiny Žatce jsou v současné době připravovány autorským kolektivem pod vedením P. Holodňáka a měly by vyjít v nakladatelství Lidové noviny v r. 2003.

¹³⁸ Ústní informace býv. žateckého (dnes litoměřického) archiváře J. Tomase, za kterou mu děkuji.

¹³⁹ J. Kolár (ed.), Marek Bydžovský z Florentina, *passim*.

¹⁴⁰ Problematiky se dotkla M. Tošnerová, Paměti města Žatce (1527-1609), Žatec 1996, s. 3-4.

¹⁴¹ Kritickou edici pořídila M. Tošnerová, c. d., s. 7-30. Jiný přepis těchto žateckých análů se dochoval v pozůstalosti G. Dobnera, viz J. V. Šimák, Pozůstalost Dobnerova, ČMKČ 75, 1901, s. 117-118.

¹⁴² Strahovská knihovna v Praze, sign. DH. III. 2; Černého opis vydal, bohužel nekriticky bez adekvátního poznámkového aparátu, člen premonstrátského řádu a žatecký kaplan S. Sudik (Annalen der Stadt Saaz (1527-1725), Saazer Zeitung - Beilage 1913-1914, s. 1-108).

¹⁴³ SOkA Louny, AM Žatec, sign. Ch 5/1-5 - je dochováno dokonce pět (!) opisů této kompilační anonymní kroniky, z nichž pouze jedna se však zachovala v celistvosti (redakce A, tamtéž, sign. Ch 5/1). Má dvě části: první „Ursprung der Geschichte der königl. Kreistadt Saaz in Böhmen (718-1542)“ (s. 1-27), což jsou vlastně výpisky především z Hájkovy Kroniky české a Veleislavínova Kalendáře historického; a druhá „Anmerkungen einiger Begebenheiten bei der kaiserlichen königlichen Stadt Saaz aus dem böhmischen ins Teutsche übersetzt (1527-1815)“ (s. 28-132). V této druhé části opisu rozeznáváme několik vcelku uzavřených částí - 1527-1601, 1619-1634, 1651-1682, 1738-1739, 1767 a 1784-1815, přičemž vlastní opisy z žateckých memorábilí (snad pamětní knihy, farních pamětnic a měšťanských memorábilí) jsou pasáže od r. 1527 do 1767 a poslední část s největší pravděpodobností náleží do života opisovače kronik. Tuto kompilaci hojně využíval ve své syntéze dějin Žatce A. Seifert (Geschichte, *passim*).

¹⁴⁴ Annalen der Stadt Saaz, s. 21: „cf. antiquis manuscripta Wenceslai Wolfii Civis Zatec[ensis]“.

¹⁴⁵ Údaje o této osobě přináší B. Roedl, Žatecká rodina, s. 71.

¹⁴⁶ Kniha soudních výpovědí 1582-1584, SOkA Louny, AM Žatec, sign. V, fol. 1/a; srv. i B. Roedl, c. d., s. 143. Volfiova zpráva o moru je zajímavým doplňkem k již zmíněným deníkovým zprávám Jana Strialia, který nákaze podlehl 24. srpna 1582 a nedlouho po něm 2. září i jeho bratr Jakub, otisk Strialiových zpráv o moru v Žatci 1581-1582 viz R. Brázdil - O. Kotyza, History of Weather III, s. 177-179. O černé smrti, která zuřila v severozápadních Čechách v l. 1581-1583 (s ohledem na Žatec) podrobněji B. Roedl in: Dějiny města Žatce, v přípravě do tisku.

¹⁴⁷ Annalen der Stadt Saaz, s. 22-23: „sub Magistro Wenceslao Ripa Stankowino tunc tempore Rectore Scholarum Zatecensium“.

¹⁴⁸ A. Truhlář - K. Hrdina - J. Hejnic - J. Martínek, Rukověť humanistického básnictví 4, s. 327.

¹⁴⁹ Ripův biogram tamtéž, s. 323-324.

¹⁵⁰ Neuvádí ji, což je těžko vysvětlitelné, ani lounský Pavel Mikšovic, který k r. 1611 má první zprávu (matričního charakteru) až z února 1611 - Chronica civitatis Launensis, s. 327.

¹⁵¹ O. Kotyza - F. Cvrk - V. Pažourek, Historické povodně, s. 113.

¹⁵² A. Truhlář - K. Hrdina - J. Hejnic - J. Martínek, c. d., s. 324.

¹⁵³ W. Katzerowsky, Nekrologium der Stadt Saaz von 1500-1887. Ein Beitrag zur Geschichte der Stadt Saaz, Saaz 1888, s. 3-4 - zde mj. děkuje za zapůjčení této vzácné kroniky městskému děkanu A. Hanelovi.

¹⁵⁴ Podle sdělení B. Roedla, za což, včetně konzultace problematiky žateckých narativních děl, lze vyslovit dík, se žatecké děkanské knihy zachovaly až od 18. století.

¹⁵⁵ W. Katzerowsky, Die meteorologische Aufzeichnungen aus Saaz, Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen [dále jen MVGDB] 21, 1883, s. 545-553; viz i O. Kotyza, Wenzel Katzerowsky, s. 14.

¹⁵⁶ K historickým osudům České Lípy dosud jen stručněji M. Vojtíšková - J. Panáček, Česká Lípa, Ústí n. L. 1976.

¹⁵⁷ Kriescheho kronika uložena v Knihovně Národního muzea v Praze, sign. VII. D. 1; rukopis nevydané kritické edice - J. Bienert, Hans Kriesches Chronik der Stadt Böhm. Leipa, Böhmisch Leipa po 1930 (rukopis v SOkA Česká Lípa; zde i opis kroniky ze 17. stol. - Sb. rukopisů, kart. 3); srv. J. Smetana, Soupis, s. 224, č. 54. Z kroniky byl tiskem kriticky vydán jen její Krieschem sestavený rejstřík, biografické údaje o kronikářově rodině a úvod jeho kroniky L. Schlesingerem (Hans Kriesche's Chronik von Böhmisch-Leipa, MVGDB 20, 1882, s. 290-312 [edice na s. 296-312]. K českolipskému archivu a zde deponovaných písemnostech srv. M. Sovadina, Dějiny okresního archivu Česká Lípa, Česká Lípa 1997.

¹⁵⁸ L. Schlesinger, c. d. Další životopisná data o tomto kronikáři uvádí - W. Heimrich, Die Lebensgeschichte unseres Chronisten Hans Kriesche, MNEC 1, 1878, s. 17-20; F. Hantschel, Heimatkunde des politischen Bezirkes B.-Leipa, Böhmisch Leipa 1911, s. 685; I. Brändstädter, Quellenkundliches zur Geschichte der Stadt B. Leipa, MNEC 60, 1937, s. 76-83; M. Vojtíšková - J. Panáček, Česká Lípa, passim; velmi stručně s lit. i J. Smetana, Vyprávěcí prameny, s. 245.

¹⁵⁹ L. Schlesinger, Hans Kriesche's Chronik, s. 294: „Lieber Leser such nun fordt in meinem buch, so N. 2 mit B zeichenet, so wirstu mehr finden, wie es mit dem kriege einen aussgang genomen, und was sich ferner vorlaufen und zugetragen hat.“

¹⁶⁰ Autor této statě při výpiscích Kriescheho zápisů o počasí používal Bienertovu edici, jejíž fotokopie byla pořízena laskavou ochotou pracovníků okresního archivu v České Lípě, za což je nutno poděkovat.

¹⁶¹ L. Schlesinger, c. d., s. 295.

¹⁶² Tamtéž, 296: „... wir dankem ihm, dass er überhaupt die Feber geführt.“

¹⁶³ Edici Frumaldových zápisků, bohužel ale jen ve výtahu, pořídil řídící učitel z Pertoltic pod Ralskem A. Wiechowsky (Aufzeichnungen des Pfarrers Valentin Frumald in Dobern. Entnommen den zwei älteren Kirchenmatriken der Pfarrei Dobern die Jahre 1585-1614, MNEC 34, 1911, s. 81-113). O životě kronikáře viz i G. Eis, Aufzeichnungen von Valentin Frumald, 1604, Beiträge zur Heimatkunde des Elbtales 2, 1940, s. 60-68, 118-127. J. Smetana tohoto kronikáře do svého soupisu nezahrnul, neboť tato oblast náležela již do Boleslavska, viz M. Sovadina, Správní vývoj Českolipska od roku 1848 do roku 1990 (Vývoj politické a finanční správy, soudnictví), Česká Lípa 1998. Není však jasné, zda se originální Frumaldův rukopis dodnes dochoval.

¹⁶⁴ O. Kotyza, Wenzel Katzerowsky, s. 15.

¹⁶⁵ A. Paudler, Aus Frumald's Wetterberichten, MNEC 13, 1890, s. 40-44.

¹⁶⁶ A. Wiechowsky, Aufzeichnungen.

¹⁶⁷ O předbělohorském období srv. L. Bobková, Raný novověk. Doba předbělohorská, in: Dějiny města Ústí nad Labem. Red. K. Kaiserová - V. Kaiser, Ústí n. L. 1995, s. 35-49. Je jen škoda, že redakce neposkytla autorce více místa (oproti tomu 19. stol. až neúměrně velký prostor).

¹⁶⁸ Jeden exemplář deponován v AM Ústí n. L., knihovna, sign. B. V. 1/33; J. Smetana, Soupis, s. 276, č. 381. O Tichtenbaumovi viz též A. Ressel, Alt-Aussiger Familien, Aussig 1923, s. 12; K. Hrdina, Einige Beiträge zur Lebensbeschreibung der Brüder Schösser, Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes [dále jen BHAK] 5, 1925, s. 3-4; H. V. Jelinek, Von alten Druckern (Kaspar Kargesius), tamtéž 11, 1933, s. 177-178; týž, Beiträge zur Geschichte der Familie Tichtenbaum, tamtéž 14, 1934, s. 23-26; G. Eis, Das geistige Leben in Aussig, Aussig 1932; týž, Johann Augustin Tichtenbaum, BHAK 13, 1933, s. 145-154; A. Truhlář - K. Hrdina - J. Hejnic - J. Martínek, Rukověť humanistického básnictví 5, s. 374-375; J. Smetana, Vyprávěcí prameny, s. 238-239; týž, Palatinové Jan Ernst a Christian Theodor Schosserové z Emleben a Friedheimu, Heraldická ročenka 1985, s. 37 n.; L. Bobková, Raný novověk, s. 44-45 - autorka se zde zmínila nejen o pisateli, ale i vysoce ocenila jeho práci a otiskla i některé ze stránek jeho kroniky ve verších.

¹⁶⁹ Viz A. Truhlář - K. Hrdina - J. Hejnic - J. Martínek, c. d., s. 374.

¹⁷⁰ Tamtéž, 375.

¹⁷¹ Tamtéž - zde stručný obsah Tichtenbaumova díla.

¹⁷² C. Jahnel, Erdbeben in Aussig, s. 203-204.

¹⁷³ Poněkud zastaralé líčení dějin Chabařovic z pera G. Simona (Geschichte der Stadt Karbitz und ihre Umgebung, Karbitz 1922) bylo nahrazeno novou syntézou - Dějiny města Chabařovic. Red. K. Kaiserová - V. Kaiser, Chabařovice 1998.

¹⁷⁴ Dějiny města Chabařovic, s. 38 - v okolí Chabařovic probíhal válečný střet s Napoleonským vojskem, známým pod názvem bitva u Chlumce r. 1813.

¹⁷⁵ Bartel Habel, Merkwürdige begebenheiten beyn Stadtl Karbitz (opis M. Burkerta), AM Ústí n. L., AM Chabařovice, Memorialbuch I (Beschreibung von Karbitz); J. Smetana, Soupis, s. 234, č. 38 - správně sice uvádí originál kroniky za ztracený, ovšem nikde nezmiňuje shora uvedený Burkhartův opis (ani ve své předchozí syntéze - týž, Vyprávěcí prameny, s. 247, 277). O obsahu kroniky a osobnosti kronikáře dosud nejlépe G. Simon, Bartel Habel und sein Gedenkbuch von Karbitz, BHAK 5, 1925, s. 166-168, viz i Dějiny města Chabařovic, passim. Z kroniky hojně čerpal při popisu předbělohorského a pobělohorského období v syntéze Krupky J. Hallwich (Geschichte der Bergstadt Graupen, Prag 1868, zvláště s. 113-175). V Krupce totiž po nějakou dobu sídlila chabařovická vrchnost.

¹⁷⁶ Dějiny města Chabařovic, s. 34.

¹⁷⁷ O mlýnech a jejich osudech viz tamtéž, passim.

¹⁷⁸ Ojedinelé zmínky o povodních na potocích pochází i z jiných narativních pramenů severočeské provenience, např. o povodni na Jílovském (Liboucheckém) potoce r. 1552 - Rychtářská kniha z Libouchce z let 1605-1756, SOA Litoměřice - pob. Děčín, Vs Děčín, sign. B. 9/2a, fol. 1/a - písař zprávu připsal k úředním záznamům r. 1606. Lze tu souhlasit s J. Smetanou (Vyprávěcí prameny, s. 235), že zprávu zapisovatel opsál asi z nějakého staršího deperditního pamětního záznamu. Zprávu o povodni nekriticky otiskl E. Richter, Königswald in älterer Zeit, Beiträge zur Heimatkunde des Elbetales 2, 1940, s. 172-173; viz i J. Smetana, Soupis, s. 244, č. 178 - v této práci (ani ve výše uvedené) autor Richtrův přetisk nezmínil.

¹⁷⁹ Na Habelově kronice je založen článek o náboženském dění v předbělohorských Chabařovicích B. Scheinfluga (Das Lutherthum in Karbitz, MVGDB 1, Heft 3, s. 23-29).

¹⁸⁰ J. Smetana, Vyprávěcí prameny, s. 277.

¹⁸¹ Pamětní knihy města Prostějova z let 1583-1637, sepsané městským písařem Janem Bělkovským z Ronšova, ZA Brno, Sb. rukopisů, inv. č. 243; srv. i J. Kühndel, Levočské letopisy Pavla Zlypivo (Jejich poměr k prostějovským kronikám), in: Ročenka Národopisného a průmyslového muzea města Prostějova na Hané, Prostějov 1926, s. 50-51, v této práci je i kritická edice letopisů Pavla Zlypiva (s. 53-69).

¹⁸² I když někdy se sebezapřením držel své rozhořčení v mezích „úřednické“ slušnosti - např. při líčení zlovolného prodeje Chabařovic Litoměřickými r. 1601, viz Dějiny města Chabařovic, s. 27.

¹⁸³ Stejně z úřední povinnosti začal psát prostějovský písař Jan Bělkovský, o čemž v úvodu svého díla napsal, že byl vyzván „od poctivých mužův a věrných milovníkův dobrého řádu a spravedlnosti ... aby paměti tomuto městu [Prostějovu] a slavné obci potřebné shledal a do knih k tomu zařízených poznamenal“, viz Pamětní knihy města Prostějova, fol. 1/a.

¹⁸⁴ Dějiny města Chabařovic, *passim*.

¹⁸⁵ K dějinám Krupky dosud nejobsažněji H. Halwich, *Geschichte der Bergstadt Graupen*; o městech českého Krušnohoří v období před r. 1620 (včetně Krupky) viz P. Jančárek, *Města českého Krušnohoří v předbělohorské době*, Ústí n. L. 1971. Další drobnější práce (zvláště útlé brožury) registruje neúplně Bibliografie k dějinám měst České republiky. Red. J. Kubíček, Brno 1997, s. 120-121. Na „kvalitu“ tohoto díla ukazuje již to, že z bohaté Jančárkovy bibliografie o krušnohorských městech a městečkách reflektuje jen malý zlomek; soupis nejdůležitějších z nich srv. G. Hofmann, *K sedmdesátinám PhDr. Petra Jančárka, CSc., Minulostí Západočeského kraje* 32, 1997, s. 231-234.

¹⁸⁶ *Liber manualis* (městská pamětní a trhovářská kniha z l. 1476-1605), SOkA Teplice, AM Krupka, sign. B. 1; viz i R. Nový, *Městské knihy*, č. 154, 769; J. Smetana, *Soupis*, s. 241, č. 158.

¹⁸⁷ Michel Stüelers *Gedenkbuch*. Ed. R. Knott, Teplitz-Schönau před 1900 - rukopis in: SOkA Teplice, AM Krupka, bez sign.; J. Smetana, *Soupis*, s. 241, č. 159.

¹⁸⁸ Extract aus des Michel Stüelers so genannten Memorial oder Gedenkbuch, so er anno 1628 [sic!, správně 1629] und bis a[nn]o 1649 geführt hat, war erstlich herschaftlicher Bergamts Gegehandler, so dann Bergmeister und Gemein Eltister in Graupen (Anonym r. 1720), SOkA Teplice, AM Krupka, bez sign.; cf. J. Smetana, *Soupis*, s. 242, č. 160.

¹⁸⁹ Viz H. Halwich, *Geschichte der Bergstadt Graupen*, s. 240-241.

¹⁹⁰ Michael Johann Weiner, *Protocoll oder Verzeichnis, was bei dieser Bergstadt Graupen unter wehrender Zeit sich zugetragen ist*, SOkA Teplice, AM Krupka, bez sign.; cf. J. Smetana, *Soupis*, s. 242, č. 161.

¹⁹¹ J. Smetana, *Vyprávěcí prameny*, s. 247.

¹⁹² R. Knott, *Anleitung*, in: Michel Stüelers *Gedenkbuch*, s. 1-14; otisk této pasáže s některými doplňky viz týž, Michel Stüeler. Ein Lebens- und Sittenbild aus der Zeit des dreissigjährigen Krieges, in: *Jahresbericht des k.k. Staats-Gymnasiums zu Teplitz Schönau für das Schuljahr 1897/1898*, Teplitz-Schönau 1898, nestr.; srv. i týž, Ein hochnotpeinliches Gerichtsverfahren in Graupen i. J. 1632, *Erzgebirgs-Zeitung* [dále jen EZ] 15, 1894, s. 243-246; týž, Witterungsberichte aus der Teplitzer Gegend v. J. 1629-1649, tamtéž 16, 1895, s. 185-187, 246-249, 265-268; týž, Zum Weinbau

um Teplitz, tamtéž 22, 1901, s. 245-246; týž, Kulturgeschichtliche Urkunden aus dem Gebiete des Erzgebirges. Die Verpflegung der sächsischen Truppen in Klostergrab im Winter 1631/32, tamtéž 26, 1905, s. 169-173; P. Wanie, Michel Stüeler, tamtéž 55, 1934, s. 154-155; stručně i J. Smetana, Vyprávěcí prameny, s. 247, 277. Z kroniky při líčení událostí za třicetileté války hojně vycházel H. Halwich (Geschichte der Bergstadt Graupen, s. 155-192), i když kronikáře neuvádí jménem a zmiňuje ho jen povšechně „unser Chronisten“. Přirozeně jeho jméno znal, jak dosvědčuje i R. Knott (Anleitung, s. 1, pozn. 1).

¹⁹³ R. Knott, Anleitung, s. 3; týž, Michel Stüeler. K latinské škole v Krupce viz F. Palacký, Města severozápadních Čech, s. 28-35; týž, Obyvatelstvo, passim; J. Pešek - D. Šaman, Studenti z Čech, passim.

¹⁹⁴ Shora uvedená Knottova edice čítá 304 stran rukopisu; nezvěstný originál kroniky musel být obsažnější, neboť zachycoval události nejméně od r. 1615 do r. 1656 (zachováno jen 1629-1649).

¹⁹⁵ Obdobné pochybnosti máme např. u kroniky chebského právníka Andrease Baiera (Manual-Chronik, in: Chroniken der Stadt Eger, s. 71-177).

¹⁹⁶ J. Smetana, Vyprávěcí prameny, s. 247.

¹⁹⁷ K této problematice např. J. Kollmann, Zavedení gregoriánského kalendáře v českých zemích, SAP 24, 1974, s. 3-41.

¹⁹⁸ R. Knott, Witterungsberichte; týž, Zum Weinbau.

¹⁹⁹ Zatím se jedná o první postřehy, neboť Stüelerovy kronikářské zprávy meteorologického obsahu jsou v současné době podle xerokopií Knottovy edice zpracovávány R. Brázdilem, H. Valáškem a autorem tohoto článku. Alespoň na tomto místě je nutné poděkovat pracovníkům teplického archivu za zhotovení xerokopií a za všeobecnou pomoc i českolipskému archiváři M. Sovadinovi.

²⁰⁰ Zprávy v komentované podobě otiskl H. Ankert, Wetterberichte aus einer alten Komotauer Chronik, EZ 24, 1903, s. 183-185.

²⁰¹ Johann Mathesius, Chronica der kayserlichen freyen Bergstadt Sanct Jo[a]chimsthal der zuvor die Conradsgrün genent war. Anhang in Johann Mathesius, Serepta oder Bergpostill. Sampt der Jo[a]chimsztalischen kurzen Chroniken [1516-1562]. Psalm. CXLVIII. Berg und Thallober den HLRRN, Praha 1975 (přetisk pův. vydání - Nürnberg 1562); překlad viz Johann Mathesius, Hornická postila s krátkou jáchymovskou kronikou, Praha 1981 [překladatel není uveden]. Knězi Johannu Mathesiovi byla věnována ohromná pozornost - zvláště v Německu. Bibliografie k dějinám měst, s. 88-90 - jmenuje mizivou část z nich, vlastně uvádí jen práce otištěné na našem území před r. 1945!

²⁰² Edice kroniky pastora Schobera - viz Eine unbekannte Chronik von Joachimsthal. Ed. R. Wolkan, EZ 11, 1890, s. 11-13, 37-39, 84-86, 222-224; překlad srv. Hornická postila. Kronika císařského svobodného horního města Jáchymova, které se dříve

nazývalo Conradsgrün (1564-1617), Praha 1984 [překladatel neuveden]. O osobnosti a díle faráře Schobera nejlépe R. Wolkan, c. d., s. 11-12 (úvod k edici).

²⁰³ K třicetileté válce s prameny a literaturou např. J. Polišenský, *Der Krieg und die Gesellschaft in Europa 1618 bis 1648*, (Documenta bohémica Bellum tricennale illustrantia I) Praha 1971; F. Matějek, *Morava za třicetileté války*, Praha 1992; P. Englund, *Nepokojná léta. Historie třicetileté války*, Praha 2000; nic podstatnějšího nepřináší P. Klučina, *Třicetiletá válka. Obraz doby 1618-1648*, Praha - Litomyšl 2000.

²⁰⁴ F. Kutnar - J. Marek, *Přehledné dějiny*, s. 91-93.

²⁰⁵ Např. Z. Kalista, *České baroko*, Praha 1941; týž, *Století andělů a ďáblů. Jihočeský barok*, Praha 1994; J. Válka, *Manýrismus a baroko v české kultuře 17. a 1. poloviny 18. století*, *Studia Comeniana et Historica* 8, 1978, s. 155-213; V. Černý, *Generační periodizace českého baroka*, in: *Česká literatura doby baroka*. Red. Z. Pokorná - M. Sládek, (Literární archiv 27) Praha 1994, s. 5-60 (viz i další příspěvky v tomto sborníku); ad.

²⁰⁶ K rekatolizaci např. J. Mikulec, *Pobělohorská rekatolizace v českých zemích*, Praha 1992 (na s. 56 soupis starší lit.); týž, *Pobělohorská rekatolizace - téma stále problematické*, *ČČH* 96, 1998, s. 824-830; I. Čornejová, *Pobělohorská rekatolizace. Nátlak nebo chvályhodné úsilí?*, *Dějiny a současnost* 23, č. 4, 2001, s. 2-6; diskuse k této práci - I. Herynk, *Ad: I. Čornejová, Pobělohorská rekatolizace DAS 4/2001*, tamtéž, č. 5, s. 55; I. Kořán, *Pochopit, ale neodpovědět. Poznámky k Pobělohorské rekatolizaci Ivany Čornejové*, tamtéž, č. 6, s. 49-50; M. Svatoš, *Ad vocem Koniáš*, tamtéž 24, č. 1, 2002, s. 55-56. K rekatolizaci srv. i sborník *Rekatolizace v českých zemích*. Red. J. Francek, Pardubice 1995.

²⁰⁷ K emigraci nejlépe s edicí *pirenských rejstříků* - L. Bobková, *Exulanti z Prahy a severozápadních Čech*; viz i táž, *Česká exulantská šlechta v Pirně v roce 1629*, *FHB* 19, 1998, s. 83-116.

²⁰⁸ *Doklady ke konfiskacím* snesl v obsažné práci T. V. Bílek (*Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618*, [část první] Praha 1882; část druhá, Praha 1883).

²⁰⁹ Barokní období patří mezi traumata české historiografie, jedni autoři ho nekriticky obdivují, jiní v něm naopak vidí dobu „temna“. Dosud neexistuje moderní syntéza této doby, snad jen pro Moravu J. Války (*Dějiny Moravy* 2) a dílčích období - vlády Leopolda I. od J. Mikulce (Leopold I. *Život a vláda barokního Habsburka*, Praha - Litomyšl 1997) či Marie Terezie a Josefa II. v kolektivní práci P. Bělíny, J. Kaše a J. P. Kučery (*Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek X. (1740-1792)*, Praha - Litomyšl 2001); k církevnímu dění - s výhradami - srv. J. Kadlec, *Přehled českých církevních dějin*, Praha 1991 (na s. 272-274 soupis starší lit. k tématu). O stavu bádání o baroku viz V. Bůžek, *Stand, Tendenzen und Perspektiven*, *passim*; S. Raková, *Pobělohorské Temno v české historiografii 90. let: pokus o sondu do poznání historického vědomí*, *ČČH* 99, 2001, s. 569-588. Na úskalí při sestavování syntéz pobělohorského, resp. barokního období poukázali např. Z. Hojda, „*Idola*“ barokního bádání aneb jak se vyhnout Sklyle a neupadnout v osidla Charybdy, in: *Kultura baroka v Čechách a na Moravě*. Red. týž, Praha 1992, s. 15-26; J. Mikulec, *Dějiny raného novověku ve dvou učebnicích dějepisu*, *FHB* 16, 1993, s. 245-249; J. Pánek, *Pokus o protestantskou*

učebnici obecných dějin raného novověku. Jaromír Procházka, Prvenství Evropy 1492-1795 (Kurs světových dějin, díl 3), Brno [1995], 125 s., FHB 18, 1997, s. 324-326; viz též i uvedenou práci S. Rakové. K demografickým poměrům velmi zdařile L. Dokoupil - L. Fialová - E. Maur - L. Nesládková, Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století, Praha 1989.

²¹⁰ K působení řádu sv. Ignáce z Loyoly v našich zemích viz I. Čornejová, Tovaryšstvo Ježíšovo. Jezuité v Čechách, Praha 1995.

²¹¹ O školství - především vyšším - v tomto věku srv. s lit. Dějiny Univerzity Karlovy II. 1622-1802. Red. I. Čornejová, Praha 1996, zvláště s. 225-238.

²¹² B. Souček, Barok v pamětech Bartoloměje Michala Zelenky, JSH 20, 1951, s. 21-24, 103-109, 139-148; J. Hanzal, Tábořské deníky Bartoloměje Zelenky z let 1680-1682, tamtéž 52, 1983, s. 39-45; R. Brázdil - O. Kotyza, Meteorologické záznamy děkana, s. 145-146 (zde na s. 154-155 další lit.).

²¹³ Z. Kalista, Století andělů a ďáblů.

²¹⁴ F. Kutnar - J. Marek, Přehledné dějiny, s. 91-113; J. Smetana, Vyprávěcí prameny, s. 273; viz i V. V. Zelený, Tomáš Pešina z Čechorodu. Životopisná studie, ČMKČ 58, 1884, s. 3-22, 250-269, 471-497; 59, 1885, s. 90-108, 226-243; 60, 1886, s. 102-121, 331-357, 554-582; J. P. Kučera - J. Rak, Bohuslav Balbín a jeho místo v české kultuře, Praha 1984; ad.

²¹⁵ Balbínova Miscellanea vyšla ve výboru v českém překladu, srv. Bohuslav Balbín, Krásky a bohatství české země. Překl. H. Businská - Z. Tichá, Praha 1986. Většina ze svazků Miscellaneí, vyšlých tiskem, je uložena např. v OVM Litoměřice, inv. č. SV H 14329-331, 27971-877.

²¹⁶ Pavel Stránský ze Zapské Stránky, Český stát, Okřík. Překl. B. Ryba, Praha 1953, s. 7-359; srv. též F. Marek, Pavel Stránský, Ústí n. L. 1983; J. Smetana, Litoměřičtí předchůdci, s. 135-148.

²¹⁷ O něm a jeho díle podrobněji J. Kadlec, Jan Florián Hammerschmidt, ČSPS 61, 1953, s. 94-104; mezi nejznámější Hammerschmidtovo dílo patří „Prodromus Gloríe Pragenae ...“, vyšlé v Praze 1723 (starý tisk např. v OVM Litoměřice, inv. č. SV H 27854 či 27902).

²¹⁸ Poselkyně starých příběhův českých. Díl druhý (Od roku 1526-1715). Sepsal Jan Beckovský, kněz řádu křížovníků s červenou hvězdou. Ed. A. Rezek, Praha 1879-1880 (svazek 1-3); srv. i A. Truhlář, Jana Františka Beckovského Poselkyně starých příběhův českých, Sborník historický 2, 1884. První díl „Poselkyně“ vyšel tiskem v Praze r. 1700 (např. OVM Litoměřice, inv. č. SV H 28123) - pro naše téma je však nevýznamný, neboť se Beckovský opírá téměř výhradně o Hájkovu kroniku.

²¹⁹ F. Kutnar - J. Marek, Přehledné dějiny, s. 92-93.

²²⁰ SOkA Litoměřice, st. sign. 19 (Meysner) a bez sign. (Liber Thesaurus); viz i J. Smetana, Soupis, s. 249, č. 201, 203; týž, Vyprávěcí prameny, s. 275.

²²¹ Ku kultu „barokních“ světců, zvláště kanonizaci sv. Jana Nepomuckého, viz J. V. Polc, Svatý Jan Nepomucký, Praha 1993; V. Vlnas, Jan Nepomucký. Česká legenda, Praha 1993; týž, Ohlédnutí za rokem svatojánským, FHB 17, 1994, s. 225-244. Dosud nejlepší výbor z barokní literatury pořídil Z. Kalista (České baroko); srv. i V. Černý, Generační periodizace; aj.

²²² J. Smetana, Soupis, s. 216-282.

²²³ Německy psaný Teiglův letopis s názvem „Notata verissima, so von Anno 1683 die 14. Februarii in Leutmeritz ab den Elben gesch[ehe]n wie folget“ je připsán k shora uvedenému Nožířově letopisu - Strahovská knihovna v Praze, sign. DA. IV. 1, fol. 49/b, 50/b-75/a; J. Smetana, Soupis, s. 248, č. 199.

²²⁴ Zprávy meteorologického a hydrologického charakteru z těchto kronik vydal komentovaně W. Katzerowsky, Die meteorologische Aufzeichnungen der Leitmeritzer Rathsverwandten; týž, Meteorologische Nachrichten [1500-1865].

²²⁵ Vzhledem k irelevantní výpovědní hodnotě bylo údajů z kronik použito při zpracování pramenů k rebelii 1680 velmi málo, viz Prameny k nevolnickému povstání v roce 1680. Edd. E. Čáňová et al., Praha 1986; k povstání a pramenům srv. též J. Čechura, Selské rebelie roku 1680. Sociální konflikty v barokních Čechách a jejich každodenní souvislosti, Praha 2001.

²²⁶ Na většině území severozápadních Čech lze v 18. stol. asi stěží hovořit o „národním obrození“. K poměrům na vesnici viz J. Mikulec, Poddanská otázka v barokních Čechách, Praha 1993; B. Chocholáč, Selské peníze. Sonda do finančního hospodaření poddaných na západní Moravě koncem 16. a v 17. století, Brno 1999; ad.

²²⁷ Paměti Františka J. Vaváka souseda a rychtáře milčického z let 1770-1816. Ed. J. Skopec, Praha 1907-1938 - paměti jsou vydány jen do srpna 1810, jejich zbytek se v současné době připravuje k otištění. Málo známým doplňkem k Vavákovým pamětím je jeho vlastní životopis, viz Vlastní životopis F. J. Vaváka. Ed. S. Jonášová-Hájková, Středočeský sborník historický 13, 1978, s. 233-258; 14, 1979, 123-155.

²²⁸ Aus den Aufzeichnungen des Lehrers Anton Lehmann aus Neuland bei Niemes. Ed. A. Wichewsky, MNEC 44, 1921, s. 47-50, 93-103; 45, 1922, s. 36-40, 103-109; 46, 1923, s. 12-17, 104-109; 47, 1924, s. 11-17, 91-97; 48, 1925, s. 28-36, 87-93; 49, 1926, s. 94-102; 50, 1927, s. 36-44, 93-98; 51, 1928, s. 28-36, 110-115; 52, 1929, s. 34-41, 84-97; 53, 1930, s. 55-59, 90-93; 54, 1931, s. 26-29, 53-57, 81-87, 117-123; 55, 1932, s. 26-31, 59-65, 96-104.

²²⁹ J. Smetana, Vyprávěcí prameny, s. 282.

²³⁰ Tamtéž.

²³¹ Aus einer Jonsbacher Chronik. Ed. W. G. Bendel, MNEC 19, 1896, s. 242-246; viz J. Smetana, Soupis, s. 237, č. 129.

²³² Václav Mikuláš Brodský, Paměti roudnické od let 1718-1781, RLK, sign. VI. Ef. 26.

²³³ Ediční zpracování Brodského pamětí připravuje autor této statě společně s P. Kopiczkou.

²³⁴ *Calculi mortuorum tempestatisque conspectus [1649-1650]*. Ed. K. Beránek, Nejstarší záznamy o počasí v pražském Klementinu a morová epidemie roku 1649, *Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků NK ČR Praha 8*, 1991, s. 102-109; rozbor zápisů - R. Brázdil - O. Kotyza, Denní záznamy počasí v Praze v letech 1649-1650, *MZ 48*, 1995, s. 109-111.

²³⁵ Na tento fakt upozorňuje již V. Černý (Historický výzkum příčin kolísání sklizní, *Historie a musejnictví 1* (29), 1956, s. 159-176).

²³⁶ S lit. a odkazy na uložení všech čtyř Zelenkových deníků viz R. Brázdil - O. Kotyza, *Meteorologické záznamy děkana*, s. 145-155.

²³⁷ Bartoloměj Michal Zelenka, *Diarium propria mane scriptum (1679-1682)*, SOkA Tábor, sign. 1499/I, nestr. (zápis k 5. 1. 1580); O. Kotyza - R. Brázdil, c. d., s. 148.

²³⁸ R. Brázdil - H. Valášek - Z. Sviták - J. Macková, *History of Weather and Climate in the Czech Lands V. Instrumental Meteorological Measurements in Moravia up to the End of the Eighteenth Century*, Brno 2002, v tisku.

²³⁹ W. Katzerowsky, *Die meteorologische Aufzeichnungen der Leitmeritzer Rathsverwandten*, s. 16.

²⁴⁰ E. A. Seeliger, *Die erste meteorologische Station in Reichstadt 1717*, *MNEC 30*. 1907, s. 310.

²⁴¹ Viz s prameny a literaturou - H. Valášek - R. Brázdil - Z. Sviták, František Alois Mag z Magu a jeho nejstarší přístrojová meteorologická měření na Moravě, *ČMM 120*, 2001, s. 38-39; R. Brázdil - H. Valášek - Z. Sviták - J. Macková, *History of Weather V*, v tisku; R. Brázdil - H. Valášek, *Meteorologická měření a pozorování v Zákupích v letech 1718-1720*, *Geografie - Sborník ČGS 107*, č. 1, 2002, v tisku.

²⁴² Např. O. Seydl, *Mannheimská společnost meteorologická (1780-1799)*, *MZ 7*, 1954, s. 4-11; K. Pejml, *200 let meteorologické observatoře v pražském Klementinu*, Praha 1975; J. Munzar, *Antonín Strnad (1746-1799), průkopník české meteorologie*, *MZ 49*, 1996, s. 161-166. R. Brázdil - H. Valášek - Z. Sviták - J. Macková, c. d.

²⁴³ S další literaturou srv. K. Pejml, PhDr. P. František Jindřich Jakub Kreybich (1759-1833), *kartograf a meteorolog, Litoměřicko 17-20*, 1985, s. 136-141; O. Kotyza, *Wenzel Katzerowsky*, s. 16-17.

²⁴⁴ O. Kotyza - F. Cvrk - V. Pažourek, *Historické povodně*, s. 50-51.

²⁴⁵ Např. Ch. Pfister - R. Brázdil - R. Glaser - M. Barriendos - D. Camuffo - M. Deutsch - P. Dobrovolný - S. Enzi - E. Guidoboni - O. Kotyza - S. Militzer - L. Rácz -

F. S. Rodrigo [dále jen Ch. Pfister et al.], Documentary evidence on climate sixteenth-century Europe, in: Climatic Variability in Sixteenth-Century Europe and Its Social Dimension. Eds. Ch. Pfister - R. Brázdil - R. Glaser, Climatic Change 43, 1999, s. 55-110 (též knižně - totéž, Dordrecht - Boston - London 1999).

²⁴⁶ Průkopnickými lze nazvat práci „otce“ české historické klimatologie A. Strnada (Chronologisches Verzeichniss der Naturbegebenheiten vom Jahre Christi 633 bis 1700, Prag 1796 - starý tisk v OVM Litoměřice, inv. č. SV H 14555), jeho pokračovatelů K. Krolmuse (Kronika čili dějepis), F. Augustina (Sucha v Čechách v době od roku 962-1893, Praha 1894) a J. Dlouhého (Povodně na řekách českých). Teprve až v pracích K. Pejmla (Příspěvek ke kolísání klimatu v severočeské vinařské a chmelařské oblasti od r. 1500-1900. Sborník prací Hydrometeorologického ústavu ČSSR [dále jen Sborník prací HMÚ] 7, 1966, s. 23-78; týž: Poznámky ke kvantitativní interpretaci kronikářských záznamů z let 1770-1833. MZ 21, 1968, s. 56-63; týž: Příspěvek ke znalosti kolísání klimatu v Čechách v 16. až 18. stol. MZ 27, 1974, s. 90-95) došlo k navázání na tuto „tradici“.

²⁴⁷ Nevyslyšeno zůstalo přání o studium dějepisných zápisů o počasí S. Hanzlíka (Návrh na zřízení národního komitétu pro studium změn klimatických v době historické v Československé republice, in: Sborník III. sjezdu československých geografů v Plzni, Plzeň 1935, s. 63-64), J. Polišenského (Historické spisování M. F. Kerneria a dějepisná próza předbělohorská, Slovesná věda 4, 1951, s. 224), V. Černého (Historický výzkum) či zčásti i L. Hosáka (Zprávy o živelních katastrofách, epidemiích a úrodě na Moravě v l. 1500-1848, Historická geografie 3, 1969, s. 86).

²⁴⁸ Mezi nejdůležitější náleží patří - K. Pejml, Sekulární chod četnosti a intenzity jarních mrazíků, Sborník prací HMÚ 19, 1973, s. 8-42; viz i další Pejmlovy práce uvedené v pozn. 246.

²⁴⁹ Např. J. Munzar, A contribution to the reconstruction of weather in Central Europe at the end of the 16th century, in: Climatic Changes on a Yearly to Millennial Basis. Eds. N. A. Möner - W. Karlén, Dordrecht - Boston - Lancaster 1984, s. 409-413; týž, Weather patterns in Czechoslovakia during the years 1588-1598, in: European Climate Reconstructed from Documentary Data: Methods and Results. Eds. B. Frenzel - Ch. Pfister - B. Gläser, Stuttgart - Jena - New York 1992, s. 51-56.

²⁵⁰ Autor tohoto článku s R. Brázdilem se za přispění dalších kolegů podílejí od začátku devadesátých let minulého století na sestavení a doplňování databáze historicko-klimatologických údajů, vedené při Katedře geografie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Údaje z této databáze byly dosud využity v řadě prací, na část z nich je odkazováno i v této stati.

²⁵¹ Jde tu zejména o příspěvek k řešení problematiky rekonstrukce klimatu v období pozdního Maunderova minima sluneční aktivity, viz R. Brázdil - P. Dobrovolný - B. Chocholáč - J. Munzar, Reconstruction of the climate of Bohemia and Moravia in the period of 1675 to 1715 on the basis of written sources, in: Climatic Trends and Anomalies in Europe 1675-1715. Eds. B. Frenzel - Ch. Pfister - B. Gläser, Stuttgart - Jena - New York 1994, s. 109-121; a dále o podíl na zpracování monografie o klimatu 16. století a jeho dopadech v Evropě - z českých zástupců R. Brázdil, P. Dobrovolný, O. Kotyza a J. Munzar, srv. Climatic Variability, passim; příp. R. Brázdila

o hydrometeorologických extrémech ve středoevropském kontextu, viz např. K. Sturm - R. Glaser - J. Jacobeit - M. Deutsch - R. Brázdil - Ch. Pfister - J. Lauterbacher - H. Wanner, Hochwasser in Mitteleuropa seit 1500 und ihre Beziehung zur atmosphärischen Zirkulation, Petermanns Geographische Mitteilungen 145, Nr. 6, 2001, s. 14-23.

²⁵² Např. M. J. Ingram - D. J. Underhill - G. Farmer, The use of documentary sources for the study of past climates, in: Climate and History. Studies in past climates and their impact on Man. Eds. T. M. L. Wigley - M. J. Ingram - G. Farmer, Cambridge - London - New York - New Rochelle - Sydney 1981, s. 180-213; Ch. Pfister, Klimageschichte der Schweiz 1525-1860. Das Klima und Landwirtschaft. Band I-II, Bern - Stuttgart 1988; R. Brázdil - O. Kotyza, History of Weather I; tíž, Současná historická klimatologie, v tisku; R. Glaser, Klimageschichte Mitteleuropas.

²⁵³ K těmto otázkám i s další literaturou viz R. Brázdil, Historical climatology: definition, data, methods, result, Geografický časopis 52, 2000, s. 99-121; R. Brázdil - O. Kotyza, Současná historická klimatologie, v tisku.

²⁵⁴ K problematice zpracování získaných dat a používaných metod srv. s další lit. R. Brázdil, Historical climatology, s. 106-109; R. Brázdil - O. Kotyza, c. d.; tíž, History of Weather IV, s. 86-111.

²⁵⁵ M. Košťál, O významu severočeského vinařství, s. 173-202; a práce K. Pejmla uvedené v pozn. 246 a 248. Pro Moravu bohužel dodnes neexistuje specializovaná práce, která by si všímala vlivu klimatu v minulosti na kolísání výnosů vinné révy. Přesto z jižní Moravy existuje řada relevantních dat, viz databáze historicko-klimatických údajů na Katedře geografie PřF MU v Brně.

²⁵⁶ E. Landsteiner, The crisis of wine production in late sixteenth-century Central Europe: climatic causes and economic consequences, in: Climatic Variability, s. 323-334. O obchodě Českých Budějovic s Rakouskem s další početnou starší lit. viz Z. Šimeček, Obchod Českých Budějovic s Rakousy v letech 1560-1572, ČČH 91, 1993, s. 18-36.

²⁵⁷ Na nutnost kritického přístupu při využití - zejména středověkých - dokumentárních údajů upozornily W. T. Bell a A. E. J. Ogilvie (Weather compilations as a source of data for the reconstruction of European climate during the Medieval period, Climatic Change 1, 1978, s. 331-348), které poukázaly na nekritické přejímání historických údajů o počasí v četných kompilacích s chybami v datování a několikerým opakování téhož jevu. V českých zemích patří mezi tato kompendia práce A. Strnada (Chronologisches Verzeichniss), K. Krolmuse (Kronika čili dějepis) nebo F. Augustina (Sucha v Čechách), v zahraničí zejména kompilace R. Henniga (Katalog bemerkenswerter Witterungsereignisse von den ältesten Zeiten bis zum Jahre 1800, Berlin 1904) a Ch. Weikinna (Quellentexte zur Witterungsgeschichte Europas von der Zeitwende bis zum Jahre 1850 (Hydrographie). Teil 1 (Zeitwende-1500), Berlin 1958). Nekritické přejímání těchto údajů pak vede k chybným výsledkům odpovídajících klimatologických analýz, např. K Bernhardt - C. Mäder, Statistische Auswertung von Berichten über bemerkenswerte Witterungsereignisse seit dem Jahre 1000, Zeitschrift für Meteorologie 37, 1987, s. 120-130.

²⁵⁸ Pro Švýcarsko - Ch. Pfister, Klimageschichte der Schweiz I-II; týž, Wetternachhersage. 500 Jahre Klimavariationen und Naturkatastrophen, Bern - Stuttgart - Wien 1999; pro Německo - R. Glaser, On the course of temperature in central Europe since the year 1000 AD, *Historical Social Research* 22, 1997, s. 59-87; týž, Klimageschichte Mitteleuropas; R. Glaser - U. Beyer - Ch. Beck, Die Temperaturentwicklung in Mitteleuropa seit dem Jahr 1000 auf der Grundlage quantifizierter historischer Quellentexte, *Tübinger Geographische Studien* 125, 1999, s. 23-46; pro Rakousko - E. Landsteiner, The crisis; pro Polsko - A. Walawender, Kronika klesk elementarnych w Polsce i w krajach sasiednich w latach 1450-1586, Lwów 1932; R. Werchracki, Kleski elementarne w Polsce w latach 1587-1647, Lwów 1939.

²⁵⁹ K tomuto a dalším problémům srv. Ch. Pfister - R. Brázdil, Climatic Variability in sixteenth-century Europe and its social dimension: a synthesis, in: *Climatic Variability*, s. 5-53.

²⁶⁰ R. Brázdil - O. Kotyza, *History of Weather IV*, s. 107-111.

²⁶¹ K tomu s další lit. R. Brázdil, *Historical climatology*, s. 106-109; týž, *Historical climatology and the study of climate fluctuations during the past millenium*, *GeoLines* 11, 2000, s. 57-58; R. Brázdil - O. Kotyza, *Současná historická klimatologie*, v tisku.

²⁶² R. Brázdil - O. Kotyza, *History of Weather I*, *passim*.

²⁶³ Ch. Pfister et al., *Documentary evidence*, s. 75-80.

²⁶⁴ P. Čornej, *Velké dějiny*, s. 598-599, 731, pozn. 65; R. Brázdil - O. Kotyza, *Současná historická klimatologie*, v tisku.

²⁶⁵ R. Nový, Nominální a reálná hodnota mince doby husitské, *AUC - Philosophica et Historica* 2, 1988, s. 79-100.

²⁶⁶ J. Čechura, *Mor*, s. 296-303; týž, *České země*, s. 181-188, 204-213, 321-323.

²⁶⁷ Viz R. Brázdil, *Reconstruction of the climate of Bohemia and Moravia in the last millennium – problems of data and methodology*, in: *European Climate*, s. 75-86; Ch. Pfister et al., *Documentary evidence*, s. 55-110.

²⁶⁸ Viz např. W. Bauernfeind - U. Woitek, *The influence of climatic change on price fluctuations in Germany during the 16th century price revolution*, in: *Climatic Variability*, s. 303-321; W. Behringer, *Climatic change and witch-hunting: the impact of the Little Ice Age on mentalities*, in: *tamtéž*, s. 335-351; E. Landsteiner, *The crisis*, s. 324-334.

²⁶⁹ Do této práce nebyla přirozeně pojaty všechna narativní díla, vzniklá v severozápadních Čechách, neboť řada z nich přináší o počasí jen marginální informace. K nim náleží např. kronikáři z Benešova nad Ploučnicí, zvláště před r. 1600 pastor Johann Schlegel a poč. 17. stol. jeho pokračovatel, kantor Christian Hauff. Obě kroniky se dochovaly jen v opisu v kronice měšťana a radního Johanna Antona Sieracha - viz *Pastor Schlegel's Chronik von Bensen*. Ed. A. Paudler, Bensen

1887; srv. i J. Smetana, Soupis, s. 217-218, č. 5-6, 13; týž, Vyprávěcí prameny, zvláště s. 237, 246-247; týž, Benešovský letopis pastora Schlegela a jeho první pokračovatel, Ústecký sborník historický 1966, s. 99-119; týž, Kronikářství na Děčínsku do roku 1835, Z minulosti Děčínska 2, 1974, s. 127, 133.

²⁷⁰ Knihovna Národního muzea v Praze, sign. 31. B. 1; cf. J. Polišenský, České dějepisectví, s. 129; viz i J. Smetana, Vyprávěcí prameny, s. 243. Jiří Kolsinius (Colsinius) Jičínský byl v r. 1620 rektorem latinské školy v Litoměřicích, kam přišel ze Žatce. V Litoměřicích se i oženil, město byl nucen opustit po r. 1625 a usadil se v Pirně; srv. A. Truhlář - K. Hrdina - J. Hejnic - J. Martínek, Rukověť humanistického básnictví 1 (A-C), Praha 1966, s. 453-455.

Na závěr této práce je nutno poděkovat R. Brázdilovi, B. Roedlovi a P. Kopičkovi za konzultaci problému a četné faktické připomínky.

SOUHRN

„Skutkům předků svých zahynouti nedaj“

Ocenění významu vyprávěcích pramenů severočeské provenience pro studium kolísání klimatu v českých zemích

V předložené práci je diskutován význam vyprávěcích pramenů, vzniklých v severozápadních Čechách, pro výzkum klimatu v českých zemích. Před r. 1500 údaje o počasí, jevech příbuzných a na počasí závislých tvoří téměř 99 % všech relevantních dat, využitelných k rekonstrukci klimatu. Z nich ovšem většina byla sepsána mimo území severozápadních Čech. První dějepisná díla, vzniklá nesporně ve zkoumaném regionu, nacházíme až po r. 1400. Z nich však pouze letopis litoměřického kněze Jana Gaudencia z l. 1431-1434 a Rejstřík deperditní lounské kroniky s údaji od r. 1420 do 1738 (o počasí od r. 1464) přinášejí údaje o meteorologických a hydrologických jevech. Velmi významná je tu i zpráva ve veršované kronice ve verších z r. 1611 Johanna Augustina Tichtenbauma o povodni v Ústí n. L. v červenci 1432, neboť se asi jedná o přebásnění údajů z dnes neznámé předlohy (snad pamětního zápisu).

Od počátku 16. do poloviny 17. stol. počet těchto děl značně narůstá, což je dáno i celkovými společensko-ekonomickými podmínkami (renesance, humanismus, nové vynálezy - knihtisk aj., rozvoj vědy atd.). V severozápadních Čechách bylo vypořádáno několik významných center kronikářské práce, kde šlo vysledovat i zájem dějepisců o počasí. K nejvýznamnějším střediskům patří Litoměřice se zápisy o meteorologických aj. jevech městských písařů v úředních memorabiliích, v letopisech měšťanů Jana Nožíře, Jana Heliada, Václava Krugeria, Václava Nosidla z Keblic (Geblic) aj. Dále je tu oceněn význam pro studované téma údajů roudnických lobkovických úředníků (zvláště Blažeje Albína z Wiesenberku), lounského kronikáře Pavla Mikšovice a žateckých měšťanských letopisců. Kronikářská práce se rozvíjela i na Českolipsku - v České Lípě máme dochovanou kroniku pekařského mistra Hanse Kriesche a v nedalekém Dobranově anály katolického faráře Valentina Frumalda. Rovněž i zde sledujeme značný zájem obou protagonistů o pravidelnější zaznamenávání počasí a jevů příbuzných. K vrcholným dílům náleží kronika ve verších ústeckého měšťana Johanna Augustina Tichtenbauma, vyšlá tiskem v Praze r. 1611. Obsahuje

mj. i množství údajů využitelných k rekonstrukci klimatu (zvláště o labských povodních, extrémních meteorologických jevech a charakterech zim). O počasí v Podkrušnohoří i v samotných Krušných horách do r. 1649 nás velmi podrobně zpravují obsažné kroniky Barthla Habela z Chabařovic (do r. 1632) a Michela Stüelera z Krupky (do r. 1649).

Narativní díla vzniklá před r. 1650 v severozápadních Čechách potvrzují, že zájem o sepsání historického díla či „pouze“ o zachycení prošliých dějů svého sídla byl téměř ve všech skupinách tehdejších obyvatel, od vyšší i nižší šlechty, přes duchovní, měšťany, městské písaře, panské úředníky, učitele až po obyčejného pekařského či koželužského mistra.

V pobělohorském období, resp. po r. 1650 sledujeme i v severozápadních Čechách značný úpadek kronikářské práce, což bylo asi dáno třicetiletou válkou s těžkými ztrátami na lidských životech, odlivem obyvatelstva a rekatolizací, kdy se školství dostalo pod vliv katolické církve, a všeobecnými duchovními podmínkami této doby atd. Kromě několika málo pramenů, sepsaných v Litoměřicích, Lounech, Žatci a Krupce, v tehdy napsaných skromných narativních dílech nacházíme jen velice málo relevantních údajů o počasí, jevech příbuzných a na počasí závislých. Situace se počiná měnit po r. 1700 (zvláště po r. 1750), kdy se objevuje - snad pod vlivem osvícenství a nového racionalismu - „nová“ vrstva vzdělaných učitelů a sedláků, kteří si všímají i rozmarů počasí. Z nich lze, kromě litoměřických, žateckých a lounských kronikářů, vyzdvihnout zvláště zápisy učitele z Novin u Mimoně Antona Lehmana, neznámého sedláka z Jánské u České Kamenice či roudnického měšťana Václava Mikuláše Brodského.

Po r. 1700 se objevují i první měřené meteorologické údaje. Ze studovaného regionu sem náleží kvantifikovaný údaj litoměřického kronikáře J. G. Schmidta, který uvádí, že zima r. 1717/18 byla o 2 stupně mírnější než zima 1708/09. Dále jmenujme pozorování lékaře Johanna Karla Rosta ze Zákup u Mimoně z l. 1718-1720 a především žitenického faráře Franze Jakuba Heinricha Kreibicha, který počasí pravidelně zaznamenával od r. 1787 do r. 1832. I když díky těmto pozorováním (a především pravidelnému měření z Prahy-Klementina od r. 1775) význam údajů o počasí z narativních pramenů klesá, přesto na značné důležitosti počínají získávat zprávy o jednotlivých extrémních jevech (vichřice, bouřky, krupobití se škodami, polomy v lesích, povodně na malých tocích apod.), neboť - vzhledem k jejich menšímu územnímu rozsahu - není část z nich vůbec podchycena na meteorologických, resp. hydrologických stanicích.

Studiem vyprávěcích pramenů i z oblasti severních Čech, resp. údajů o počasí, jevech příbuzných a na počasí závislých se podařilo stanovit některé obecné závěry. Výhodou tohoto typu pramene je:

- 1) dobrá kontrola datování a velké časové a prostorové rozlišení
- 2) rozlišitelnost jednotlivých meteorologických prvků (např. teplota vzduchu, srážky, vítr)
- 3) koncentrace na klimatické anomálie a hydrometeorologické extrémy, včetně jejich dopadů na člověka a společnost
- 4) sezónní neomezenost, tj. citlivost na jevy v průběhu celého roku.

Nevýhody dokumentárních údajů jsou naopak:

- 1) časově a prostorově heterogenní struktura
- 2) subjektivní percepce jevů a událostí jednotlivými autory záznamů
- 3) omezení na jednodušší a robustní metody statistického zpracování a interpretace.

Zatímco existence dalších písemných zpráv o počasí z období před rokem 1700 se zdá být vedle dosud excerpovaných pramenů do značné míry omezená, pro následující století existuje v našich archivech dosud velký rezervoár údajů, čekajících na zpracování. Kromě klimatických rekonstrukcí posledního tisíciletí lze vidět přínos narativních pramenů i k objasnění některých sporných otázek. Perspektivní se jeví i údaje o výskytu hydrometeorologických extrémů s významnými dopady na člověka a přírodu. Význam klimatu nepochybně vzroste i při studiu problémů z oblasti environmentální historie, historie každodenního života a historie mentalit. Mnohé studie již dnes ukazují, že informace o počasí a podnebí v historických studiích mohou sloužit nejen jako součást komplexního popisu události či jevu, ale i jako prostředek jejich příčinného objasnění a studia historických procesů z jiného úhlu pohledu.

Severočeští kronikáři svým citlivým vnímáním okolního přírodního prostředí velmi přispěli k poznání klimatu v regionu, a to jak v rovině, tak i v horských a podhorských pásmech, a nepřímo i celé české země.